

Mənzər Niyarlı

SƏNƏTİN SEHRİ

**“Elm və təhsil”
Bakı - 2023**

Redaktor: Tehran Əlişanoğlu
AMEA-nın müxbir üzvü

Rəyçilər: Qurban Bayramov
fil.ü.f.d.

Şəhla Hüseynli
fil.ü.f.d.

**Əsrin dilemması...
Ah, bu nəvələr, nəvələr!**

*(Görkəmli ədəbiyyatşünas-tənqidçi Qurban Bayramovun
70 illik yubileyinə olmuş əhvalatlar seriyasından bir sənət
hekayəsi...)*

Azərbaycanın istedadlı, say-seçmə alimlərindən olan Qurban müəllim bir neçə həmyaşd ziyalı dostlarını evinə toplayıb sevdiyi bir kitabın müzakirəsini bəhanə edərək şirin bir məclis təşkil eləmişdi. Tərs kimi həmin gün nəvələrinin də ürəkləri atdanmışdı ki, gəlib baba ilə nənəni görsünlər. Gəldilər və gəlməkləri ilə Qurban müəllimin o üç otaqlı mənzilində elə hay-küy, elə tarap-turup saldılar ki, gəl görəsən. Nəvələrin tarap-turupundan, səs-küylərindən evin divarları silkələndi. Hələ yaxşı ki, uşaqları Qurban müəllimin dostları ilə yığışb oturduqları otaqdan bir xeylaq aralı otaqda – otaqları uzun dəhliz ayırırdı – babalarının kabinetinə salmışdılar ki, onların səs-küylərini qonaqlar eşitməsinlər.

Qurban müəllimin xəbəri yox idi ki, nəvələri ayaqlarını qapıdan içəri qoyan kimi onun göz bəbəyi kimi qoruduğu kitablarını dolablardan aşırıb yerə tökmüşdülər və gah kitabları qatar kimi düzüb sürürdülər, gah da bir-birinin üstünə qalaqlayaraq səngər düzəldib əllərində silah döyüşürdülər. Nəvələrini babalarının evinə ayrı-ayrılıqda tək

gətirsəydilər nə vardı ki, sevinərdilər. Bir yerə düşdülər ha, eh, nəvələr, nəvələr, xüsusən oğlan nəvələri evdə elə hoqqalar çıxardırdılar ki... lap məəttəl qalınası idi. Idmana apardıqları böyük nəvəsi var ha... cüvəllağı... Böyüklərin gözünü oğurlayıb ayaqlarını iki qapının arasına söykəyə-söykəyə qalxıb qapının lap başında oturardı. Gəl indi bu uşağı o yuxarıdan düşürt, görüm, necə düşürdürsən... – Nənə qapının yuxarı başında oturan nəvəsini görüb hay-küy salardı: - Ay bala, düş aşağı. Orda nə təhər oturursan? Tutan yeri də yoxdu ki, tutasan. Bizi işə salma, bala, amansan. - Nənə babanı köməyə çağırırdı. - Ay Qurban, hardasan?

Nənə təsadüfən evinə gələn qonşusuna nəvələrindən şikayətlənərdi. – Sən Allah, gör hələ bizim bu dəcəl bala-mız hara dırmaşır. Hələ onu demirəm ki, evdə bir dənə də olsun salamat şey qoymayıblar. Nə qədər telefon aparatı almaq olar. Hamısını sındırıblar. Az qalıb ki, telefonu tavana çəkək, bir dənə də pilləkən ala, çıxmaq danışmaq sonra da elə pilləkənlə də düşək. Ancaq yox, görmürsən bunları? Tavana da dırmaşmaqlarından qalmırlar. - Qonşusu nənənin tavana telefon çəkdirmək fikrinə görə gülməkdən uğunub gedərdi. Nənə də ona qoşulardı.

İndi Qurban müəllimin bu üç istəkli oğlan (hələ qız nəvələrini demirəm) nəvəsi onun tələbə vaxtından bəri boğazından, əynindən, başından kəsib aldığı pulla kitabları döşəmə boyu səpələmişdilər ki, nə var, nə var oyun oynasınlar, paravoz sürsünlər, kitablardan səngər düzəldib döyüşsünlər.

Nənə axır ki, dözməyib qonaq otağının qapısını açdı. Gənc müəlliflərdən birinin şeirlərinin məziyyətlərindən danışib hamını heyrdə qoyan babanı çağırmağa başladı.

- Ay Qurban, a kişi bir ayağını qoy bəri. Gəl gör bu sənin əziz- xələf nəvələrin nə hoqqalardan çıxırlar. Sən kitablarını bilirsən neyləyiblər?

Əgər “kitab” sözünü eşitməsəydi Qurban müəllim bəlkə də nənənin sözlərini qulaqardına vurardı. Kitabsa onun üçün müqəddəs idi. Qurban müəllim tezcənə müzakirəni yarımçıq kəsib dostlarından üzr istəməyi də yadından çıxararaq hövlək özünü kabinetə saldı. Kitablarının döşəmə boyu səpələndiyini və nəvələrinin də üstündə oturduğunu görüb başını tutdu. Ürəyində nəvələrindən möhkəm incisə də özünü sakitləşdirdi. Nə fikirləşdisə əlini başından götürüb üzünə mülayimlik ifadəsi verdi. Nahaq yerə deməyiblər ki, dövlətdə dəvə, övladda nəvə. Qurban müəllim qabağında günahkarcasına farağat dayanıb babalarının nə deyəcəyini gözləyən Qurban, Tamerlan, Hüseyn, Qərənfil, Gülarə nəvələrinə baxdı. Hüseyndən başqa nəvələr həmyaş idilər. Aralarında bir-iki ay, dörd-beş gün fərq var idi.

İndilikdə isə... Uşaqlar olduqları yerdə donub həyəcanla babalarına baxırdılar... Baba üzünü böyük nəvəsinə-adaşına tutub: - Bala, - dedi, - Bunların arasında səni ağıllı bilirdim, sən də belə.... Bu nədi, bu nə həngamədir siz çıxardırsınız? Bir yaxın gəl, görüm, - Qurban müəllim istədi nəvəsinə qulaqburması versin. Qurban həyəcanla çiynlərini çəkdi, susqun halda Tamerlanın üzünə baxdı...

...Baba Qurbanın baxışlarından məsələni duydu, bildi ki, bu həngaməni təşkil edən Tamerlandır. Tezcənə “valı” dəyişdi. İstər-istəməz nəvələrin üzünə gülümsədi də. Əlaçı nə idi. Uşaqların xasiyyətini bilirdi. Onları tənbəh etməklə yox, tərifləməklə ələ almaq olardı. Üzünü Tamerlana tutub, amma bütün nəvələrə müraciətlə: - Siz mənim ağıllı nəvələrimsiniz. – dedi, - Özü də qoçaq... Amma Tamerlana sözüm var, bir bəri gəl, gör nə deyirəm sənə.

Balaca Tamerlan təqsirini bildiyi üçün başını aşağı salıb, suçqun-suçqun babsına yaxınlaşdı: - Baba, biz neynəyirik ki? - Mızıldandı – Paravoz sürürük də. Sürməyəək bəs? Oynamayaq? – Baba dedi: - Mən demirəm ki, oynamayın, oynamalı nə qədər şey var... Amma kitab oynucaq deyil ha, onunla oynayasınız. Kitab, bilirsən ki, dünyanın ən pak, ən müqəddəs varlığıdır? Onu oxuyarlar, ondan öyrənərlər... Kitab olmasa insanlar küt olar, savadsız qalar. Axı sizin də, hazırlıq kitablarınız var, bircə Hüseyni demirəm, o hələ sizdən balacadı... Bu da mənim kitablarımdı də... Mən səni, sənin o qaçaşlarını, bacılarını başa düşürəm. Gəl bura, sənə sözüm var. Baba onu yan otağa çəkib pıçıltıya keçdi: – Bilirsən də, o dəfə də sənə demişdim axı... Bu kitablar, bu ev-eşik hamısı sənin. Hamısını sənə bağışlayacağam... Nahaq deməyiblər ki, “Kitab biliyin aynasıdır”. Heç bilirsən baban bu qədər kitablara nə qədər pul xərcləyib... bir maşının pulu qədər... Niyə qoşulmusan o biri uşaqlara zay eləyirsiniz bu boyda xəzinəni, bala. Özün də elə burda qalarsan. Babanın yanında. Evimi də sənə verəcəm, kitabları da, mənim balam. Sən onlara qoşulma...

Balaca Tamerlanın gözləri işıqlandı: - Doğru deyirsən, baba, mən burda qalacam? Kitabların hamısı mənim olacaq?

- Əlbəttə... İstəyirəm bu kitabların hamısını, mənim yazdığım kitabları da sən oxuyasan.

Deyəsən, Qurban müəllimin öyüd-nəsihəti öz bəhrəsini verdi. Baba o biri otağa - dostlarının yanına keçən kimi Tamerlanın göstərişi ilə kitablar yerlərinə düzüldü. Sən demə, elə bu həngamənin təşkilatçısı Tamerlanın özü imiş, uşaqlara özünü göstərirmiş ki, mən beləyəm...

Müzakirəyə yekun vurulandan sonra süfrəyə çörək gəldi, çay gəldi. Qonaqlara xidmət eləyən Nərgiz nənə him-cimlə soruşdu ki, a kişi, sən nə elədin ki, bu uşaqlar adam oldular? Qurban müəllim isə bərkdən: - Nərgiz xanım, gör nə var gətir, yeyib-içək, danışmaq bizi yordu. Sağlıq olsun, hələ görəcəklərimiz qabaqdadır. İnşallah! – Hamı gülüşdü... Süfrə mərasimi bitdi.. Qonaqlar Qurban müəllimlə, evdəkilərlə xüda fisləşib gedəndən sonra Qurban müəllim kabinetinə keçdi. Kitabları dolablarda görüb ürəyi rahatlandı. Nəvələr kitabları hara gəldi yerləşdirdikləri üçün baba: - Buna da şükür. - deyib kitabları təzədən öz yerinə düzdü.

Həmin gündən üçcə gün keçməmişdi ki, Tamerlan babasına zəng etdi. Telefonda ərkösöyününün səsinə eşidən Qurban müəllimin çıxəyi çırtladı.

- Salam, baba!

- Ay əleykümsalam. –Bütün nəvələrini çox istəsə də, üç qız atası olan babanın Tamerlana xüsusi istəyi vardı. Çünki o, körpəliyini babsının yanında keçirmişdi, ürəyin-

də vara-vurd eləmişdi ki, elə onun yurdçusu bəlkə də, bu nəvəsi olacaq...

- Baba, sənə bir məsələ barədə danışmaq istəyirəm.

- Buyur, buyur. – Baba da rəsmiyyətə keçdi. – Eşidirəm sənə.

- Sizdə olanda mənə dedin ki, o ev mənə qalacaq, hə?

- Əlbəttə, mənim balam, əlbəttə, sənə qalacaq.

- O kitablar da mənim olacaq, hə?

Qurban müəllim kitab adını eşidəndə ürəyi sevincdən atdandı. Tamerlanın kitabdan danışmağı kişini fərəhləndirdi.

- Əlbəttə, mənim balam. Yüz faiz-Balaca Tamerlan bir anlıq susub fikirləşdi ki, babasına istədiyini necə izah etsin.

- Mən belə fikirləşdim ki, - dedi. - Baba, mənə ancaq evi verəsən. Kitabları istəmirəm. yaxşı, baba?

- Niyə bala? - Qurban müəllim udqundu. Elə bil boğazını nəşə gicişdirdi.

- İstəmirəm də. Axı ordakı kitabların çoxu mənim dilimdən deyil. Mən nə təhər oxuyum? - Tamerlan əlifbanı nəzərdə tuturdu. Ölkədə əlifba islahatı olmuş, krildən latın əlifbasına keçilmişdi. Balaca Tamerlan bunu nəzərdə tuturdu və bəhanəsini də bununla əsaslandırırdu.

- Oxuyarsan, mənim balam, oxuyarsan. Böyüyəndə hələ çox əlifba öyrənəcəksən...

- Yox, ay baba, sən gəl kitabları Qurban nəvənə ver, o məndən üç-dörd gün böyükdür... Həm də, kompyuteri məndən yaxşı bilir...

Bu danışığıdan sonra, baba xeyli fikrə getdi, götürdü adaşına- Qurban nəvəsinə zəng elədi... Baba Qurban nəvəsinə xüsusi məzahlə dindirərdi – Adaşım mənim, qardaşım mənim, yoldaşım mənim” və ...

- “Ay adaşım mənim, qardaşım mənim, yoldaşım mənim!”. Necəsən? Nə var, nə yox? Telefonun o başından cavab bir az gec, özü də çaşqın gəldi:

- Baba, salam, bəs axırıncı sözü demədin, ha!

- Əşşi, o söz daha, sənə yaraşmır, Tamerlana yaraşır! Fikirləşdim ki, sən ondan etibarlısan, ağıllısan, həm də adaşımsan, mənim üçün hər şeydən qiymətli olan elə kitabxanamı da, sənə bağışlayım! Cavab ləngimədi:

- Baba, çox sağ ol. Gəl, kitablarını sonbeşik nəvən Hüseynə ver, o sənə kitablarını çox səhifələyir...

Baba telefonda udquna-udquna qaldı... Ay dadi bidad, deyəsən, min-bir əziyyətlə düzəltdiyim, sayı dörd minə yaxınlaşan kitablarım ortada qalacaq. Bəs, mən neyləyim?..

Baba nəvələr arasındakı bu “diplomatik” söhbətdən beş-on gün keçmişdi ki, bu dəfə Tamerlan balanın telefon zənginə nəvə cavab verdi.

- Bıy, Tamış, sənsən, nə əcəb zəng eləmişən nəvə qurban? Nə? Babanı istəyirsən. Bu saat, bu saat. – Baba nəvənin əlindən telefonu könülsüz aldı. – Hə, bala, indi nə sözün var?

- Baba, bilirsən nə var? Mən razıyam, belə fikirləşdim ki, o kitabları da mənə verərsən. Yaxşımı?

Qurban müəllimin sevincdən çiçəyi çırtladı:

– Ay səni min yaşayasan. Mən bilirdim mənim Tamerlanım əla oğlandı, ağıllıdır, kitab oxuyandı, babasının yurdçusudu...

– Dayan da, baba. Axı mən sözümlü deyib qurtarmamışam. Bilirsən, o kitabları niyə istəyirəm? Sən o dəfə demədin ki, bir maşının puluna almısan o kitabları. O günü bir filmə baxırdım, orda “Bukinist” deyilən mağazada köhnə kitabları pulla alırdılar. İndi də mən istəyirəm ki, oları satıb özümə maşın alım. Necədi mənim fikrim, baba?

Bu sözdən sonra babanın deməyə sözü qalmadı. Əlində telefon, nitqi qurumuşdu, susub dayanmışdı. Nəvəsə cavab gözləyirdi.

- Yox, Tamerlan bala, kitabları sənə verməyəcəyəm. Fikrimdən vaz keçdim.

Qurban müəllimin böyük nəvələrdən əli üzüləndən sonra əlaçı sonbeşik nəvəsinə qaldı. “Bəlkə, Hüseyn bala-mı sınayım. Axır vaxtlar uşağın kitab, qələm əlindən yerə düşmür. Nəyəsə baxırdı, nəyləsə maraqlanırdı. Ən çox da heyvanat aləmini sevirdi. Ev heyvanlarından tutmuş vəhşi heyvanlara kimi hamısının tərcümeyi-halından məlumatı vardı. Hansı heyvanın məskəni haradır, soyuğa, istiyə davamlıdır mı, sərt qışı necə qarşılayır, nəylə qidalanır, balalarını necə yemləyir. Zalım balasının hamısından xəbəri vardı. Quşların, balıqların, vəhşi və ev heyvanlarının yaxşı şəkillərini çəkir... Bəlkə onun qılığına girim, hərhalda ürəyi yumşaqdır, məni anlayar...”

Babanın böyük nəvələrlə “diplomatik” söhbətindən beş-on gün keçmişdi ki, Ata-anası Hüseyni babasıgillə gətirmişdi... Hüseynin gəlişi Qurban müəllimi yamanca sevindirdi. “Xəlvətə salım, bu balanın da ağzını arayım, görüm bu nə deyir”. Baba günorta naharından sonra nəvə-

sini divanda – yanında otuzdurub onu söhbətə tutdu. Xeylaq kitablardan, oxumağın, təhsilin əhəmiyyətindən danışib nəvəsinə bir-iki şeir dedirdib əsas mətləbə keçdi:

- Hüseyn bala, mən bilirəm sən babanı nə qədər istəyirsən. Göstər görüm nə qədər istəyirsən? – Hüseyn qollarını yana açıb babasının nə qədər istədiyini göstərdi.

- Afərin. Hüseynin qollarını geniş açmağı babanın qəl-bini fərəh hissi ilə doldurdu.

- Çox sağ ol, əziz balam. Mənsə səni bu kitabların sayından da çox

istəyirəm. İndi isə mənə qulaq as... Mən belə qərara gəlmişəm ki, nə qədər kitabım var ha onları sənə bağışlayım. Kitablar həmişə sənə lazım olacaq. Düzdü?

“R” hərfini “L” kimi deyən Hüseyn evin divarına yerləşdirilmiş dolablardakı kitabları nəzərdən keçirib necə qışqırdısa Qurban müəllim yerindən dik atıldı.

- İstəmiləm, mən kitab istəmiləm! Həmişə deyildin ki, sənə at alacağam.

Doğulçu at. Bə noldu? – Qurban müəllimin qanı necə qaraldısa danışmağa söz tapmadı. Dilxor olsa da:

- At alardım ey sənə, ancaq atı bu evə necə gətirək, harda saxlayaq?

- Halda? Odey atam maşını halda saxlayıl. Stayankada saxlamıl? Elə olda...

- Yaxşı, bala, at deyirsən at alaram. Sən mənim bu kitablarıma yiyə dursan elə sevinərəm, elə sevinərəm ki. – Qurbandan, Tamerlan baladan gözümlə su içmədi heç olmasa, bala, sən...

Babasının dilxor olduğunu görən nəvə kitab rəfinə yaxınlaşdı. Çoxdan qaraladığı “Heyvanat aləmində” kitabını əlinə aldı: - Yaxşı, gölüləm pis olulsan, baba, bu kitabı götürüləm. Bulda çoxlu şəkilləl var. Düzdü?

- Elə bir kitab?

- Hə o bili kitablalı istəmiləm. Adama sözü bil dəfə deyəllər də, babacan.

Mama həmişə demil ki, adama sözü bil dəfə deyəllər?

- Neynək, bala, neynək, demək, sən də belə. - Baba ümidini o biri nəvəsinə Cavidə saxladı. O da balacaydı. Dörd yaşında nəvəsi ilə nə danışacaqdı ki. Düzdü, Cavid böyüklərdən də çox bilirdi. Bir az da ərköynlüyü vardı. Kim uşağı görürdüsə cibinə pul qoyurdu. Anası buna görə. – Uşağı pula öyrətməyin – deyib əsəbləşərdi.

Babası telefonda soruşanda ki, Cavid, bala, sənə nə alım?

- Baba, mənə pul al. Pul gətir. – Deyərdi.

- Bərəkallah, bala, bu da təzə çıxdı. “Görəcəkli günlərimiz hələ qabaqdaymış. Zəmanə uşağıdı ey”.

Cavidin dəcəlliyyə söz ola bilməzdi. Hərdən qonaqlığa, toya gedən ata-anası gətirib uşağı baba ilə nənənin yanına qoyardılar. Cavid balanın dəcəlliyi onda görünərdi. Bələkdə olanda nə var ki, nənəsi yanını, başını yuyub bələyər, yedizdirib yatızdırardı. Cavid ki, bələkdən çıxdı, iməkləməyə, sora da durub addımlarını atmağa başladı onda görərdiniz bu evdə nə baş verir. Birinci dolablar, kamodun siyirmələri açılardı. Qab-qasıq, pal-paltar yerə tökülərdi, sınıan sınırdı, sınımayan da əl-ayağa dolaşardı.

Cavid balaya nə qədər nəzarət etsələr də balaca nəvə babası ilə nənəsinin gözündən yayınıb təzədən dolaba, şkafa sarı qaçardı. Qazan qapaqlarını tapıb bir-birinə vuranda elə bil evdə orkestr sinci çalınardı. Bu səs-küyə qonşular tökülüşüb gələrdilər ki, görəsən, Qurban müəllimin evində nə baş verib. Görəndə ki, bu iki-üç yaşında uşağın işidir sakitləşib gedərdilər. Amma Cavid balanın təsəlliverici bir şəkəri var idi. Babası kiçik yaşlı uşaqlar üçün çoxlu kitablar almışdı və Cavid gələndə onu görməli yerlərə qoyurdu. Bir də görürdün ki, Cavid maraq göstərdi, onları vərəqlədi, ya da evlərinə gedəndə bəyəndiklərindən bir-iki kitabı torbaya qoyub, bu mənim deyərək apardı... Baba güman edirdi ki, bu yolla, bəlkə Caviddə kitaba maraq oyada biləcək... Çifayda, sən saydığını say, gör zamanə nə sayır?!..

Qurban müəllimi fikir götürmüşdü. Nə etsin, kimə dərdini desin? Bəlkə qızlarını çağırıb onları tənbeh etsin ki, bu nə uşaq tərbiyə etməkdə. Nəvələrimin heç biri kitablarına yaxın durmurlar. İstədi durub qızlarının evinə getsin görsün işdən evə yığışandan sonra çörəklərini, çaylarını içib nə işlə məşğuldurlar, nə fikirləşdisə qızlarının evinə getməyindən vaz keçdi. Qoy özləri gəlsinlər. Neçə gün idi ki, nəvələrini görmürdü. Ürəyində onlardan bərk incisə də, yenə də nəvələrindən ötrü burnunun ucu göynəyirdi.

Qurban müəllim bazar günü telefonla qızlarını evinə çağırırdı. Qızları da, elə bil atalarının çağırışına bənd imiş. Bircə saat keçməmiş ərləri qarışıq hay-küylə içəri girdilər.

Hərəsinin əlində bir mobil telefon xoş-beşdən sonra mətbəxdən çıxmayan nənənin ləzzətli biş-düşündən yeyib hə-rəsi bir küncə çəkildi. Qurban müəllim başı nəvələrinə qarışsa da, hərdən göz altından qızlarına, kürəkənlərinə baxırdı. Baxırdı və qanı qaralırdı. Hərəsi öz aləmindəydi. Əllərindəki mobil telefona baxır, nəse yazır, pozur, hərdən telefona baxa-baxa gülümsünür, gah qaş-qabaqlarını tökür, gah da şadət barmaqlarını telefonun ekranında aşağı yuxarı sürüşdürə-sürüşdürə nəyisə axtarırdılar. İş bura-sındaydı ki, ciddi, ağır taxtalı kürəkənləri də telefondan, planşetdən gözlərini çəkmirdilər. Bütün diqqətləri telefon-daydı.

Qurban müəllim birdən-birə doğmaların içərisində özünü tənha hiss etdi. Yavaşca evdəkilərin gözündən yayınıb-gözdən yayınası da demək olmazdı, çünki hamının gözü telefonda idi - kabinetinə - kitablarının yanına keçdi. Müqəssircəsinə kitablarına bir-bir nəzər saldı. Ona elə gəl-di ki, kitablar boynu bükük, incik-incik ona baxıb: - Bizə yiyə duran, bizə qiymət verən yoxdu? Hə? Qurban müəllim? – deyirlər.

Qurban müəllimi xəcalət qarışıq bir hiss bürüdü. Yaxınlaşaraq bir-bir kitabları əlinə alıb sığal çəkdi. – Mənim günahım yoxdu, mənim əzizlərim. Hansı kitaba yaxınlaşdıqsa onun sevimli kitabları Qurban müəllimi keçmiş günlərə - xatirələrə aparırdı.

Bir neçə kitab idi ki, dolabın ən yaxşı yerinə sıra ilə düzmüşdü. Bax, elə bu kitablardan müdafiə etmişdi. Müəllifi, Allah rəhmət eləsin Səməd Vurğuna. Ölməz şairdir.

Bu kitablara görə “Tanınmış Vurğunşünas alim” diplomunu almışdır. Bəs bu kitab? Ürəkləri fəth edən İlyas Əfəndiyev haqqında idi. Bəs bu? Bunu alanda tələbə idi. Təqaüdünü o günü ala bilməmişdi. Dostundan borc almışdı ki, kitabı əldə etsin. Bu “Seçilmiş əsərləri”n müəllifi onun məqaləsini jurnalda oxuyandan sonra ona zəng etmişdi. Göz yaşlarını saxlaya bilməyib kövrəlmişdi. Bircə sən mənim ürəyimi oxuya bilmisən, Qurban müəllim – demişdi...

Hələ şəxsi həyatında da, bu kitabların çox böyük rolu olmuşdu. Sevdii qızı, - ömür-gün yoldaşını həmin bu kitablardan dərs deyəndə görmüşdü. Ortancıl qızı - həmkarı Jalə də, böyük qızı Firəngiz də bu kitabların sayəsində orta məktəbi gümüş medalla, ali məktəbi fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdilər... Həyatının hər səhifəsi bu kitablarla bağlı idi. Kitablarda onun çörəyi idi, suyu idi, kitablarda onun həyatı idi. Birdən ayaqlarının ağrısını hiss edib divana çökdü. Gözlərini yumub bir xeylaq beləcə oturdu. Nə vaxt onu huş apardısı xəbəri olmadı. Yuxumu görürdü, yoxsa... Bu vaxt yarıyuxulu, yarıayıq Qurban müəllimin qulağına səs gəldi. Bu nə səs idi belə. Kitablarda dilə gəlib ona təsəlli verirdilər. Qurban müəllim, siz nəhaq həyəcan keçirirsiniz. Siz cavanları qınamayın. Onlar istər-istəməz bizi oxuyacaqlar, elə oxuyurlar da...

- Necə, nə təhər oxuyurlar? – Qurban müəllim gözlərini açıb heyrətlə kitablara baxdı. Yuxusu tamam qaçmışdı.

- Bilirsiniz, Qurban müəllim, bizi saytlara köçürürlər. İndi bizim elektron

versiyalarımız var. Həmin o mobil telefonlar var ha. Bax, bizi ordan oxuyurlar.

Kitablardan eşitdiyi bu xəbərə inanmayan Qurban müəllim dikəldi:

- Doğurdan? Qulaqlarım düzmü eşitdi? - Soruşdu.
- Siz narahat olmayın. Bizi gənclər həmişə yaşadacaqlar. Inanmırsınız o biri otağa keçin, görün orda nəvələriniz nə edirlər?

Qurban müəllim evdəki sakitliyi indi hiss etdi. Görən, nə baş verib? Nəvələr hardadılar ki, səsləri gəlmir? Qapıya yaxınlaşdı. Nəvələr kirimişcəsinə kiçik qızının, ingilis dili müəlliməsi Günelin başına yığışmışdılar. Kiçik qızı uşaqları, xüsusən, nənəsinin adını daşıyan Nərgizi, balaca Cavidə yanında otuzdurub mobil telefonda saytların birini açaraq “Məlikməmməd” nağilını oxuyurdu. Nəvələr nəfəslərini dərmədən böyük maraqla nağıla qulaq asırdılar.

Qurban müəllim rahatcasına nəfəs alıb gülümsədi. Üzünə sanki nurlu bir işıq düşdü. Bu kitablara olan bağlılığından idimi, yoxsa nəvələrinə olan məhəbbətdən.

Görkəmli alimimizdən – Qurban Bayramovdan bu haqda soruşanda gülümsünüb: - Hər ikisinə görə, - deyir, - Nə kitablarımsız, nə də nəvələrimsiz bir günüm də olmasın. Onlar mənim həyatımdır.

Hə, Qurban müəllim, qardaşım, biz də Ədəbiyyat İnstitutunun kollektivi adından yubileyin münasibətilə sizi təbrik edir, sizə kitablarınızla, nəvələrinizlə - sevdiklərinizlə birgə dünya durduqca var olarsınız. - deyirik.

APARDI SELLƏR SARANI

*Mərhum, istedadlı qadın yazıçımız və publisist,
əməkdar incəsənət xadimi Sara Oğuzun 70 illiyi
münasibətilə.*

Əziz Saram! Mən inanmazdım ki, sən belə tezliklə haqq dünyasına qovuşacaqsan. Axı hələ sənın qabaqda çox işlərin, yaza bilmədiyın və yazmağa macal tapmadğın çox sözlərin qaldı. Sən tək mənım yox, ədəbiyyat aləmində, tək ədəbiyyat aləmində yox, Azərbaycan xalqının sözə qiymət verən, sözü sevən, sözün üstündə tir-tir əsən, sözlə yaşayan, sözlə oturub duran istedadlı bir xanımı idin. Nə yaxşı ki, biz bir-birimizi tanıdıq, bir yerdə olduq. Hər gün görüşməsək də səhərlər telefonda bir-birimizin səsini eşitməsəydik evdən çıxmazdıq.

Gözəlliyi sevirdin. “Mən xoşbəxtliyi yox, gözəlliyi seçmişəm, çünki Xaliq sifətini gözəllikdə göstərir” - deyərdin.

Bəlkə, səfəli, gözəl təbiətli Oğuzda doğluduğun üçün gözəllik sənın üçün bir meyar oldu.

1944-cü ilin sərt qışında – dekabrın iyirmi doqquzunda dünyaya gəldin. Bir çədən külfət içərisində böyüdü. Qardaşı, atası resressiyaya uğradılmış mərhum ananızın əsəbiliyi, sərtliyi, tünd xasiyyətli olması səni zəhmətə öyrətdi. Anana həmişə rəhmət oxuyub deyirdin. Onun o zəhmi, sərtliyi olmasaydı mən ağır zəhmətə alışa bilməzdim. Bacı-qardaşlarının qayğısını öz çiyində daşımalı ol-

dun. Sən ailədə çətinliyin bütün üzünü görsən də, mənim əziz Saram, vüqarını, bütövlüyünü, səmimiliyini qoruyub saxladın.

Orta məktəbi qurtarıb Bakıya gəldin. Öz zəhmətinlə Azərbaycan Pədoqoji İnstitutuna daxil oldun, sonra aspirantura həyatı....

Elə bu illərdə “Terrakota” (1983), “Qədir ağacı” (1986), “Tale damğası” (1990), “Nağıl nabatı” (1996), “Beton evdən yazılar” (2007), “Əşrəf Muradoğlu” (2007) əsərləriniz işıq üzü gördü.

Əsərlərinizdəki Zülhəccə xala(Yengə), Mamı kişi “Köhnə kişi”, Şərif “Bayat oxşaması” və s. obrazları oxucuların qəlbinə yol tapdı. Səni nəinki Azərbaycan oxucusu, hətta başqa millətlərin də oxucuları sevdi.

Tez bir zamanda sənin əsərlərin rus, ingilis, ukrayn, ispan, çin və s. dillərə tərcümə olundu.

Sən nəinki nəsr əsərlərinə, publisist yazılarına görə də sevidin.

2013-cü ildə rus dilində nəşr olunan “Sənət sevgisi” kitabın bunun əyani sübutudur. “Gözəlləmə” publisist yazında sən azəri qadınların geydikləri zərxaçalardan, qanovuz atlaslardan, alişdım-yandım parçalardan, boyun-boğazlarına, qulaqlarına taxdıqları sinəbənddən, ay-ulduzdan, quran qabıdan, butaqarmaqdan, qırıxdüymədən, zənbişırğadan söz açır, nənələrimizin, gəlin qızlarımızın bəzək-düzəyindən sevə-sevə danışardın.

Sən yaradıcılığını davam etdirməklə bərabər, harda olursa-olsun istər Azərbaycanda, istərsə də xarici ölkələr-

də - Amerikada, Fransada, Çində, Hindistanda, Rusiyada, Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatını, mədəniyyətini, incəsənətini təbliğ etməyə çalışmışan. Sənin “Tale damğası” povestin səndən xəbərsiz ən yaxşı əsər kimi Amerikada çıxan “İkarus” jurnalında, çap olunub. “Kəpənək ömrü” əsərin isə “Dünya ədəbiyyatı” toplusuna daxil edilib.

Tanınmış jurnalist, rəfiqəmiz Solmaz Əmirlinin “Sara xanım bizim milli sərvətimizdir” fikrinə mən də qoşuluram. Sən doğurdan da Azərbaycanımızın sərvətişən. Yazıçı-dramaturq Əli Əmirlinin “Sara xanım əl atdığı bütün mövzulara gözəllik, xeyirxahlıq və mərhəmət ölçüləri ilə yanaşır” deməsi səni necə də sevindirərdi, əziz Saram.

“Mən ona yazıçı deyərdim. İncəsənət sahəsində sərrast ilmələr vuran, oxucu təfəkkürünü yerindən oynadan elmi məqalələri olmasaydı. Mən ona alim deyərdim, jurnalistika sahəsində bu qədər uğurlu fəaliyyəti olmasaydı, mən ona etnoqraf deyərdim, neçə-neçə sənədli kinofilmlərin ssenari müəllifi olmasaydı. Sara Oğuz bunların hamısını birdən öz boyuna, çəkisinə, həcminə, ölçüsünə yerləşdirən bir ziyalıdır”. Bu fikirlər istedadlı şairəmiz Firuzə Məmmədlinin idi.

Elə bu istedadınıza görə 1984-cü ildə Rəssamlar İttifaqına, 1988-ci ildə isə Yazıçılar Birliyinə qəbul oldun. Ən sevincli anın isə 2012-ci ildə Prezidentimizin sərəncamı ilə “Əməkdar incəsənət xadimi” adına layiq görülməyin idi.

Sənin qələmindən çıxan nə varsa hamısı sanki həzin axan çayın şırıltısına bənzəyir. Bizim ədəbiyyatımızda sənənin qədər oxucuya pıçıltı ilə danışan ikinci sənətkar yox-

du. Sənin bu pıçıltında nə öyüd-nəsihət, nə siyasət, nə də kin-küdurətdən əsər-əlamət var. Bu pıçıltılar Xalığın yaratdığı nə varsa, hamısı yalnız mərhəmət, intahasız məhəbbət və heyrət təlqin edir.

Sənin publisist yazılarının o qədər canlı, o qədər real və dolğun olurdu ki, Ə.Əmirli demişkən çox vaxt haqqında söhbət açdığın obyektin kölgədə qoyurdu.

Sənin rəssamların yaradıcılığı haqqında apardığın araşdırmalar hər yerdə yüksək qiymətləndirilirdi. Ona görə də sən istedadlı işi, həqiqi sənət əsərini lik baxışdan hiss edər və hələ üslubu püxtələşməmiş gənc rəssamlarda belə talantdan əsər-əlamət varsa, onu duyar, əlindən gələn köməyi əsirgəməzdin. İndi 20-30 il bundan qabaq sən heç nədən qorxmadan qaxmar çıxdığın, sənətlərini müdafiə etdiyin rəssamların əsərləri bu gün Azərbaycan incəsənətinin Qızıl fonduna daxil edilib.

Əziz Saram, ağır xəstəliyə düşər oldun. O azarı özündə gəzdirəndə, mən də sənənin yanında addım-addım gəzirdim. Sənin o ağrılarını, o əzablarını gördükcə mən də o ağrıları bədənimdə hiss edirdim. Öllərindən tuturdum ki, bizi tərk etməyəsən. Məcburən bir saatlığa olsa da aralananda məni arzulayırdın. Məni arzulamağın məni sevin-dirirdi. Bu an özümü o qədər xoşbəxt hiss edirdim ki, mənim Saram.

Sən mənim qəlbimə sadəliyinlə, intellektual səviyyənə, istedadınla, bir az da çılgınlığınla girdin.

Saram, sənənlə Oğuzla getməyim də gözlənilməz oldu. Ana yurduğun sənədlərini qaydaya salmaq üçün xəstə-

xəstə o uzaq yolu qət etdin. Bu sənin o doğma yerlərə baş çəkməyinin son gedişi idi. Özün də bunu hiss edirdin.

Martin axırıncı günü idi. Bahar öz nəfəsini Oğuzun torpağına, meşələrinə, dağlarına hopdurmuşdu. Ağaclar tumurcuqlanırdı. Sən ağır nəfəs ala-ala doğulduğun bu yerlərin ətrini ciyərlərinə çəkə-çəkə uzaqdan görünən dağları, daşları, meşələri gözlərinə yığırdın. Sonra üzünü sürücüyə çevirib: - Maşını Oğuz meşələrinə sürün, qardaş. - dedin. - Xalxala. Meşəyə yaxınlaşırıq. Hər tərəf qar idi. Cücərən otların üstünü qar ağ yorğanını sərmişdi: - Bu gün-sabahlıqdı – Sürücü dedi. - Bir-iki günə əriyəcək.

- Əlbəttə əriyəcək. Sabahdan aprel ayı başlayır.

Qarla örtülmüş rəngbərəng çınqıl daşların altından novruzgülünün ləçəkləri görünür. Sənin gözün küləyin böyrü üstə yıxdığı vələs ağacına sataşır. Çətinliklə, ağır nəfəs ala-ala o kötüyün üstündə oturursan. Sakitlikdi. Səmada uçan quşlar da sanki sükutlu pozmamaq xətrinə səs-siz-səssiz havada dövrə vurur. Birdən gözün qarın altından güclə seçilən bənövşə gülünə sataşır. Hələ ləçəkləri lap xırda olan bənövşələrə baxarkən gözlərin yaşarır. Sənin bütün güllərin içində bənövşəyə bağlandığını bilirdim. Əyilib dərmək istədim, qoymadın. Çayın kənarından ağ, çəhrayı, boz daşlardan bir-ikisini əlinə aldın.

- Bunları evə aparacağam, - dedin, - tez-tez əlimi daşlara qoyacağam. Bəlkə bu daşlar ağrımı azaldar, bədənimə də istilik gələr. - Acılı-şirinli xatirələrə qapıla-qapıla maşına oturursan. Xalxaldan Oğuza qayıdırıq.

Axşam düşür. Şəhərə getməyə hazırlaşırıq. Yorulmuşsan. Maşında ağrıların artır. Uzanmasan ağrılarına dözə

bilməyəcəksən. Arxa oturacağa səni uzadıb başını dizlərimin üstünə qoyuram.

Məşinin pəncərəsindən doğluduğun torpağın səmasına, ulduzuna, ayına baxa-baxa gözlərin yumulur. Yatmaq istəsən də ağrıdan inildəyirsən və tez-tez su istəyirsən. Yuxulasan ağrıların hiss etməzsən. Öl çantandan dərmanını axtarıram. Kaş yarımca saat da olsa yataydın. Dərmanın, deyəsən, köməyi dəyir. Yuxulayırsan. Mənsə sənə baxa-baxa Oğuz elinin qələmə alıb, obrazlara çevirdiyin mehriban, zəhmətkeş, sadə, əli qabarlı insanlarını düşünürəm.

Ömrünün son aylarını xəstə-xəstə Məhsəti Gəncəvi ilə bağlı “Bənövşə sehri”, uşaqlar haqda yazdığın “Müharibə uşaqları” ssenarilərini yazdın.

Məhsətidən yaza-yaza o başibəlalı şairə haqqında yazılan tədqiqat əsərlərini oxuduqca onun böyüklüyünə, sehrinə heyran qalmışdın, bu şairəyə atılan böhtanlara, haqsızlıqlara hıslənirdin və öz taleyini Məhsətinin taleyinə bənzədərdin. Köçkünlərin məskən saldıqları şəhərcikdə müharibə görmüş Qarabağın fidan uşaqlarının taleyinə isə sarsılırdın. Sənin ssenarilərin əsasında filmlər də çəkildi, Saram. Nə yaxşı ki, o filmləri sən gördün.

Həyatının otuz ilindən çoxunu səninlə birgə olmuşam və bu illər ərzində səndən heç vaxt riyakarlıq görmədim. Çılğın idin, həm də uşaq kimi tez aldanırdın. Səni cəmiyyətdə üsyankar edən də sənin sadələvlüyün olurdu. Aldadıldığını başa düşəndə sarsılırdın. Elə bu sarsıntılar da sənin xəstəliyini sürətləndirirdi.

Xəstəliyin saatbasaat, dəqiqəbədəqiqə artırdı. Gözü-müzün qabağında şam kimi əriyirdin. Ağrıların o qədər

şiddətlənirdi ki, dərmanlardan çox, Solmaz xanımla, bacılarınınla Allaha sığınib dualara oturardıq.

Sənin əsərlərin haqda ilk yazını da, səninlə son müsahibəni də Akif müəllim (Professor, tənqidçi Akif Hüseynli) yazdı. Nə yaxşı ki, o bunu etdi. O müsahibə sənin ömrünün son günündə oldu. Otura bilmədiyim üçün söhbət uzandığın vəziyyətdə aparıldı. Axı sən neçə ay idi yataq xəstəsi idin. Fasilə verilə-verilə ədəbiyyat, sənət, incəsənət haqda, sənin yaradıcılığınla bağlı danışılanda sənin gözlərin gülürdü, Saram. Elə bil xəstəliyin yox olmuşdu, ağrıların azalmışdı. Biz sevinirdik ki, üç saatlıq bu ədəbi söhbət alındı.

Maddi vəziyyətinə görə ömrün boyu bir neçə yerdə işlədin. Cavankən dünyasını dəyişən sevimli qardaşının övladlarını himayənə götürdün. Onları böyütdün, oxutdun. Bir tərəfdən də ədəbiyyata, sənətə bağlılığın sənin həyatının bir mənasına çevrildi.

Sənin ən böyük nailiyyətin xalq dilini bilməyindir. Sən istər povestlərində, istərsə də hekayələrində yaratdığın obrazları özünəməxsus tərzdə danışdırırsan. Sənin haqqında yazılan məqalələrdə də bu məziyyətin xüsusilə vurğulanardı. Akif Hüseynli sənin ilk kitabına yazdığı rəydə deyir: “Hekayələri oxuyarkən aldığım həzz üçün müəllifə minnətdarlığımı bildirirəm. Müəllif dili heyranə doğuracaq dərəcədə bilir. Söz ehtiyatı zəngindir. Obrazları öz dilində məharətlə danışdırır. Elə buna görə də xarakterlər göz önündə canlanır”. Bundan da gözəl sözlər ola bilərdimi, Saram.

Nə yaxşı ki, mən səni yaxından tanıdım. Bizi birləşdirən, bizi qohumdan da yaxın edən ədəbi mühit oldu. Əslində sənin təbərrik kimi əlimizdə gəzdirdiyimiz “Qədir ağacı” kitabın oldu. O kitabı oxuyarkən mənə elə gəldi ki, mən səni çoxdan tanıyıram. Lap uşaqlıqdan biz bir yerdə böyümüşük. Valideynlərimiz yaxın qohumdurlar və ayağımız yer tutandan ikimiz də eyni taleyi yaşayırıq. Sənin təbəssümünü də unuda bilmirəm. Ömrünün son anında yaxınlarının gözü səndə idi. Akif müəllim kədərli-kədərli sənə baxırdı. Gözləri yaşarmışdı. Əyilib əllərindən öpdü və yavaşca: – Sara xanım, – dedi, – Nə qədər ki, həyat var, sən yaşayacaqsan. Mənsə ona lap yaxınlaşıb qəhərlənə-qəhərlənə; – Məni eşidirsənmi, - Sara dedim. – Sənə bir an da olsa “Oğuz gözəlləməsi”ni xatırlatmaq istədim. – Mən yenə də sənin yanında olacağam. Biz yenə də görüşəcəyik. – Üzündə təbəssüm gəzdi, gülümsədin və taqətsiz qolunu qaldırıb boynuma keçirtdin. Bu sənin son gülüşün idi, mənim əziz Saram.

Yaxınlarımanın əhatəsindəyəm. Səs-küyləri, danışiq səsləri, stulun cırıltısı, körpə qığıltısı – hər şey bir-birinə qarışb. Gör neçə gündür evdəkiləri görmürəm. Sənin yanındaydım, Saram. Fikrim dağınıqdı. Beynimin içindəkiləri nizamlaya bilmirəm. Sən artıq yoxsan. Səni bir həftədir itirdik, Saram. Çox qəribədir. Hələ də sənin yoxluğunu dərk edə bilmirəm. Elə bilirəm bu saat qapı açılacaq, mənim Saram, bizim Saramız, sən içəri girəcəksən, mavi paltar da, mavi şlyapada, üzündə nur, əlində bir dəstə nərgiz

çiçəyi. – (Sən bilirdin axı mən nərgiz çiçəyini çox sevirəm.)– Sevinirik. Hamımız səni əhatə edirik. Əlindəkiləri mənə verib şlyapanı çıxardırsan. Otağa keçib ürəyin yatan yerdə oturursan. Mən mətbəxə qaçıram, sənin istədiyin xörəyi bişirməyə. O günü evimdə toy-bayramdır. Hamı deyir-gülür, Sara xalalarına - sənə suallar verirlər, balaca nəvən isə stuldan, divandan yapışa-yapışa sənə yaxınlaşıb, qucağında özünə yer eləyir. Axı sən həyatda uşaqları sevdiyin qədər heç kəsi sevməmişən.

Ürəyim sıxılır. Nəvələrimdən biri televizorun düyməsini basır. Bu nə təsadüfdür belə, bu nə musiqidir?! Yoxsa Allahın möcüzəsi baş verir. Müğənnilərdən biri yanıqlı-yanıqlı oxuyur.

Gedin deyın Xan çobana

Apardı sellər Saranı

Bir ala gözlü nigarı

Apardı sellər Saranı? Üz-gözüm yağış selinə bürünür. Yağış, axır ki, ürəyimi boşaldır. Sakitləşirəm. Yavaşca qalxıb mətbəxə keçirəm (yazı masam yoxdur) və sənə məktub yazıram. Bilirəm, mənim bu cızma-qaram – hər dəfə yazılarıma cızma-qara deyəndə sən gülərdin – sənə çatmayacaq. Yox, kim bilir bəlkə də çatdı.

Aydın Tağıyevin nəsrində insan taleyi

Şabran ədəbi mühitində yaşayıb yaradan yazıçı-publist Aydın Tağıyev öz sözünü deyən, düşündürücü, ürəyə yatan povest və hekayələri ilə oxucunun rəğbətini qazanan yazıçılardan biridir. A.Tağıyev 1952-ci ildə avqustun 29-da Dəvəçi rayonunda (indiki Şabran şəhərində) anadan olub. Şabranda orta təhsilini başa vurandan sonra o, M.F. Axundov adına (Bakı Slavyan Universiteti) daxil olub, oranı bitirib öz arzusu ilə təyinatını Lerik rayonunun Çayrud kəndinə alır, sonra pedaqoji fəaliyyətini öz doğma şəhərində - Şabranda davam etdirir.

Yazıcının hələ orta məktəbdə oxuduğu illərdə ədəbiyyata marağı böyük idi. Kiçik həcmli “mikro hekayələr” (V.Yusifli), “nağıl dilli” (N.Nəcəfov) ibrətamiz hekayələr, şeirlər yazardı. Elə ona görə də çox keçmir ki, o pedaqoji fəaliyyətindən uzaqlaşib müxtəlif mətbu orqanlarında işləməyə başlayır.

Aydın Tağıyevin yaradıcılığına nəzər salsaq görərik ki, onun əsərləri öz lakonikliyi, yığcamlığı ilə seçilir. O hər bir əsərində həyatın adi problemlərinə ictimai məna verərək sosial problem səviyyəsinə qaldırır və hər zaman bələd olduğu mühiti, tanıdığı, dostluq etdiyi insanların həyatını və müşahidə etdiyi hadisələri təxayülün süzgəcindən keçirərək olduqca maraqlı, oxucunun diqqətini cəlb edən əsərlər yazır.

Akademik İsa Həbibbəyli yazıçı haqqında fikirlərini belə səciyyələndirir "... Aydın Tağıyev ölkə miqyasında yeni hekayəçiliyin tanınmış yazıçılarından biri kimi qəbul olunur".

Tanınmış yazıçı, publisist Novruz Nəcəfov Aydın Tağıyevin həyatı və yaradıcılığı haqqında yazdığı "Nağil adam" kitabında müəllifin insani keyfiyyətləri, dostluqda sədaqəti, ailədə yaxşı həyat yoldaşı, qayğıkeş ata obrazı canlandırmaqla yanaşı onun əsərlərindən də söz açır və yaradıcılığına böyük qiymət verir. "Aydın yazıçıdır. Yazıçı olmaq Aydına nə qazandırır? Çox şey. Elə bütün bu danışqlarım! Axtardığımız, daha doğrusu, arzuladığımız bu ali keyfiyyətləri: saflığı, səmimiliyi, gözü toxluğu, mərdliyi, hörmət-ehtiramı. Həm də bir-birindən gözəl əsərlərini, onun öz adı kimi aydın xarakterli, milli-mənəvi dəyərlərimizin daşıyıcısı olan sayseçmə obrazları. Həmin obrazlar hamıdan çox Aydının şəxsi xarakter cizgilərindən qaynaqlanıb". Kitabın redaktoru Seyfəddin Hüseynov N.Novruzovun sözlərini kitaba yazdığı "Ön söz"də təsdiqləyərək fikirlərini belə ifadə edir: "Romanın ana teması leytmotiv dostluğu, əsərin yaranmasına da dostluq anlayışına ehtiram, dostluğu, dostlara məhəbbət təkan verib. Müəllif dostluğun fərqli zamanlardakı, müxtəlif mühitlərdəki, romanın obrazlarına çevrilmiş ayrı-ayrı insanlar arasında parlaq təzahürlərini duyğuyla sözdən abidə ucaldıb, çağdaş bir dostluq dastanı yaradıb".

Aydın Tağıyevin yaradıcılığı kəndlə bağlıdır. "Kənd nəsrinin davamçılarındandır" desək yanılmarıq. Əsərlə-

rində mənəvi-əxlaqi, ictimai məsələlərə toxunan müəllifin qəhrəmanlarının məkanı kənddir. Əsərlərində baş verən hadisələr, situasiyalar da şəhərdən kənarda, əyalətdə baş verir. Ona görə ki, yuxarıda dediyimiz kimi, müəllifin özü də kənd mühitindən, əyalətdən kənara çıxmayıb, orda yaşayıb yaradır. Real müşahidələri əsasında yaratdığı obrazların canlı, təbii olması da bundan irəli gəlir.

Yazıcının “Mütərcim” nəşriyyatında çap etdirdiyi (2017) əsərlər toplusunda səkkiz kiçik həcmli povestləri və irili-xırdalı çoxlu sayda hekayələri yerləşdirilib. Hekayələr dilinin rəvanlığı ilə seçilir və həm də bu əsərlərdə klassik nəsr ənənələrinə bir bağlılıq hiss olunur. Janr etibarilə hekayənin də öz qayda-qanunları var. Xüsusən müstəqil dövrünün hekayələr öz dinamikliyi ilə fərqlənir. Tanınmış tənqidçi, Akademiyanın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlu yazır: “Hekayə - ədəbiyyatın cəmiyyət həyatına – gerçəkliyinə - gündəmə, insan – insan – cəmiyyət təmasına – ilgilisinə - əlaqələrinə girən ən operativ növü – janrıdır... Azərbaycan hekayəçiləri əsasən iki bədii-estetik təcrübə məcrasında qələm işlədirlər: realizm və modernizm. Son dövrlərdə modernizm zəminində daha bir tendensiya – post-modern hekayə axtarırları da özünü göstərir”. Aydın Tağıyevin hekayələri isə günün gerçək təsvirini verməklə ictimai həqiqətlərə, cəmiyyət mənzərələrinə aydınlıq gətirən realist əsərlərdir. Müəllif gördüyü, tanıdığı insanlardan yazır. Buna görə də yaradıcılığı gerçəkliyə, reallığa söykənir. Onun nəsrinin dili rəvandı, təbiidir. Qəhrəmanlarını təbii dillə danışdırır. Bu da oxucunu yormur, onu özünə

çəkir. Tanınmış tənqidçi V.Yusifli yazır: “Onun hekayələri ilk növbədə təhkiyə tərzinin şirinliyi ilə diqqəti cəlb edir. Təsvirləri real və inandırıcıdır”.

Müəllifin hekayələrindəki (“Nur”, “Gülən adam”, “Çini kasalar”, “Yay gününün uzun gecəsi”) qəhrəmanları həyatda bəxti gətirməyən, öz xoşbəxtliyini mənəvi təmizlikdə, ülvilikdə axtaran insanlardır. “Nur” hekayəsində Qarabağ müharibəsində bir ayağını qoyub gələn və iş qabiliyyətini itirən cavan bir oğlanın taleyindən danışılır. Evinin küncündə aç, susuz oturmuş, bir parça çorəyə möhtac qalan cavan oğlan şikəst ayağı ilə qul bazarına üz tutur. Ancaq orda iş axtaranlar – canlı-qüssəli, böylu-buxunlu oğlanlar ona məsləhət görürlər ki, gedib dilənsin. Şikəst oğlan dilənməyi heç vaxt özünə sığışdırmır. Həm də babasının bir vaxt söylədiyi rəvayət tez-tez yadına düşür. Rəvayət isə belə idi. Qardaşının qatilindən Süleyman peyğəmbərin yanına şikayətə gələn ilan həmin adamın cəzalandırmasını istəyir. “İstəyirəm ki, qardaşımın qatili yeddi qapıya gedib dilənsin” deyir. Onda onu bağışlayaram. Qatil kişi bunu eşidəndə Süleyman peyğəmbərin ayağına düşür ki, onu diləndirməyə vadar etməsin. İlan isə məqsədini belə izah edir “Onu yeddi qapıya dilənməyə göndərməkdə məqsədim o idi ki, o yeddi qapıda gedib dilənsəydi, onun üzündəki nur da daha çəkilib gedəcək, sonra mən də “uf” demədən sancıb kişini öldürəcəkdim”. Nur üzlü şikəst oğlan üzündəki o nuru saxlamaq üçün acından huşunu itirib yerə yığılsa da, dilənməyi özünə yaxın buraxmayır. Onun təsadüfən yığıldığı yerin yaxınlı-

ğından keçən qatıq satan qadın oğlanın çöhrəsinə baxa-baxa məəttəl qalır. “İlahi insanın da üz-gözündə bu qədər nur olarmış”. Şikəst oğlanın da əsas qorxusu üzündəki o təmiz, məsum nuru itirmək deyildimi?

Və yaxud “Çini kasalar” hekayəsinin qəhrəmanları ər-arvad əyin-başları tökülən uşaqlarına pal-paltar almaq üçün qədimi, çini kasalarını satmaq istəyirlər. Rəhim müəllimin arvadı kasaları ərinin işlədiyi yerə gələrək müəsis-sənin müdirinə göstərir. Ancaq rüşvətxor müdirin onlara rişxənd etməsi Rəhim müəllimi özündən çıxardır. İşdən qovulmağını gözünün önünə gətirsə də, müdirinin cavabını verir. “Elə sənin kimi harınların əməlləridir ki, bizləri dilənçi kökünə salan”. Rəhim müəllimin arvadı da kasaları müdirə satmaq fikrindən daşınır və gətirib taxçada yerinə qoyur. Bu hekayə oxucuya M.Cəlalin “Bir gəncin manifesti” əsərini xatırladır. Əsərdəki ana xalçasını əcnəbiyə satmaqdan vaz keçir. “İtə ataram, yada satmaram” deyib qərarından dönmür. Müəllif hekayədəki obrazlarını ümumiləşdirməyə çalışır və ədalətsizliklərlə üzləşən, haqqı tapdadılan bir qəhrəmanın simasında insanların mənəvi sarsıntılarını, əzablarını göstərir, həyatın adi probleminə ictimai mənə verərək sosial problem səviyyəsinə qaldırır, Rəhim müəllim, Rəhim müəllim kimi yoxsul həyat sürən insanların haqsızlıqlara, təhqirlərə məruz qaldırlarını göstərir.

Təbiyyət haqqında gördüklərini, bildiklərini xəyalının süzgəcindən keçirən müəllif “Alma oğurlayan divlər” hekayəsini yazır. Bu hekayədə əsərin qəhrəmanı bağbandı.

Bağbanın öz əlləriylə əkdiyi ağaclarla söhbəti maraqlıdır, diqqətimizi çəkir. Bağban qış, yaz, yay, payız fəsil-lərinin elə günü olmasın ki, ağaclara baş çəkməsin. Canlı varlıq kimi ağacların hər biri onun yaddaşının bir xatirəsi-nə çevrilir. Meyvə ağaclarına qoyduğu adlar o qədər təbii və inandırıcıdır ki, heç kəsin ağına gəlməyən bu adlar ağacların özünə oxşayır. Məsələn: Bağbanın qoz ağacına qoyduğu ada nəzər salaq. Ona “Kənək qardaş” deyə mü-raciət edir və vaxtilə öz sözündən, əqidəsindən dönməyən kəndin sakini Əjdəri xatırlayır. “Təkcə o idi qabığını ləpə-ləyəndə sənə dodaq büzməyən... Özü də sənənin tayın idi”. Sonra əlavə edir “Kənəklik dövrü keçdi, qardaş. O boyda igidin şaxını elə sındırdılar ki, indi yeri gələndə gizlənmə-yə axtarır siçan deşiyi tapır”. Və yaxud sapsarı heyvaları sarı gəlinə oxşadır və həm də sarı rəngi xəstə insanların üzünə bənzədir. Məsələn: sarı heyvanı Səttar müəllimin xəstələnməsi ilə əlaqələndirir. “Necəsən, sarı gəlin?... hər sənəni görəndə dünyadan köçənlərim yadıma düşür” deyir. Gözünə nar kolları sataşır “Siz necəsiniz, güleyşə qızlar?”. Bağbanın gözü alma ağacında qalsa da rastına əncir ağacı sataşır. Əyri-üyrü, gövdəsi boyu insan əlləri kimi qırıq-qı-rıq damarları çıxan bu qoca ağacı nənəsinə oxşadır. Belə məlum olur ki, müharibədə insanları aclıqdan bu ağacın meyvəsi qurtarır. Bağban əncir ağacına baxa-baxa nənəsini xatırlayır. “Nənəm də sənənin kimi adamları doyduyan olub. Əlini ağacın budaqlarında gəzdirdi. – Ölümündən qabaq yediyi son tikə də elə sənənin meyvələrindən oldu” deyir.

Müəllif bağbanın ilk məhəbbətini - başına gələnləri əkdii bu ağaclar vasitəsilə açır. Onun ən yaralı yeri alma ağacı ilə bağlı olur. Nağıllarımızda təsvir olunan almanın məhəbbət rəmzi kimi qələmə alınması, yuxuda əhd-peyman bağlayan sevgililərin bir-birilərinə alma verməsi haqqında çox oxumuşuq. Bağban da ilk məhəbbətinin daşadəyməsinin şahidi kimi alma ağacından söz açır. Alma dərib ona atan qonşu qızın oğlana olan məhəbbətini bu sayaq bildirir. Bağban da ona alma atan qızı sevir və valideynlərini qızın razılığını almaq üçün elçi göndərir. Ancaq qızın ata-anası qızlarını ona yox, qonşu kənddə yaşayan varlı bir oğlana ərə verirlər. Nakam məhəbbətinin ağrısını ürəyində gəzdirə-gəzdirə başını ağaclarla qatan bağban onların meyvələrini satmaqla dolanır. Bircə alma ağacından başqa. Hər alma ağacına baxdıqca ürəyindən qaraqanlar keçir və bir gün alma ağacını kökündən kəsir. Hekayə heç də ağacın kəsilməsilə bitmir. Onun sevdiyi qız bir gün ata evinə xəstə qayıdır. Üzü heyva kimi saralıb. Çox keçmir ki, payız ayı – heyvaların saraldığı vaxt dünyasını dəyişir. Bağban qızın ölüm xəbərinə dözmür və balta götürüb heyva ağacını kəsir. Müəllif bu hekayəni yazarkən simvolizmdən istifadə edir. Hekayədə ibrətamiz, bir-birilərindən maraqlı məqamlara rast gəlirik. Hekayə haqqda N.Nəcəfov yazır: “Aydının “Alma oğurlayan divlər” hekayəsində təsvir etdiyi bağbanın gəzib-dolaşdığı bağdakı ağaclara verdiyi adlar elə orijinaldır ki, öz-özlüyümdə düşünürəm, bəlkə, bundan sonra o ağacları elə beləcə - bu hekayədə sadalanan adlar kimi çağırmaq? Aydının hekayə-

lərində sətir altı gedişlər o qədər güclüdür ki, oxucunu uzun müddət bax beləcə, öz təsirində saxlayır... Onun mövzu rəngarəngliyi ilə seçilən hekayələri həm də dərin məntiq yükü, məna tutmu ilə diqqəti çəkir”.

Xalq yazıçısı Natiq Rəsulzadə: “Aydın yaşamışlar, keçirilmiş ağrılar haqqında yazır və elə buna görə də onun hekayələri səmimiyyəti ilə, öz yeni nəfəsi ilə fərqlənir”.

Müəllif “Qırmızı” hekayəsində oxucuya demək istədiyi mətləbi rənglər vasitəsilə çatdırır. Allahın əmrilə İbrahim peyğəmbərin oğlu İsmayıl qurban kəsilməli idi, ancaq bildiyimiz kimi İsmayılın yerinə Allah tərəfindən qoyun göndərilir. Əsərin qəhrəmanı İsmayıl İbrahim peyğəmbərin oğlunun adını qoyurlar və İsmayıl öz adıyla həmişə fəxr edir. Ağır güzəran içində çabalayan İsmayıl kasıb, fəğir, üzü yola bir insandır. Hər gecə yuxularına rənglər girərdi. Ağ, qara, qırmızı, sarı, yaşıl, mavi. Müəllif bu hekayədə qərribə detallardan istifadə edir. Rənglərin hər birinin öz iddiası, öz mənəm-mənəmliyi var. Əsərdə ağlarla qaralar müqayisə edilərək qaranın ağ rəngi bir göz qırpımında qara rəngə çevirəcəyini deyir. Bu da qara qəlbli qəddar insanların haqsız yerə təmiz, günahsız insanları (ağları) məhv etməyi, əzab verməyi deməkdir. Müəllif ağ rəng haqqında deyir: “Bir dəfə üstündən çək, yerli-dibli qeyb olsun, heç kəs də ağlına gətirməsin ki, belə bir rəng var”. Yaşılın sarıya çevrilməsi isə əsən acı rüzgarla bağlayır. Rüzgar yeli ilə yaşılı namərd sarıya çevirir və burda da biz rüzgarı bəd əməlli insana bənzədirik. Və yaxud göyün üzündəki mavi rəngi də bomboz qurğuşun rəngli buludlar

məhv edir. Bu məqamda müəllif İsmayılın, onun özünün zahirî rəngini yox, xasiyyətiündəki qırmızılığından söz açır. “Hərdəm qorxu-hürkü bilməyən, sözü adamın üzünə qıpqırmızı, şax deyərdi. Burasını da özciyəzi başa düşürdü ki, bu qırmızı ona ucuz başa gəlməyəcək”.

Aydın Tağıyev əsərlərinin əksər hissəsini oxucuya çatdırmaq istədiyi mətləbi alt qatda gizlədib sonra üzə çıxardır. Təhkiyə tərzinin təbiiliyi, şirinliyi ilə. “İstək” hekayəsində də dolayısı yolla insanları, onların hər birinin müxtəlif mənfi, müsbət cəhətlərini açıb göstərir. Hekayədə müəllif qonşuluqda yaşayan iki ailənin iki övladından söz açır və varlı ailənin övladı ərköyün, tənbel, tərbiyəsiz, dərslərindən axsayan, o birininki - kasıbın oğlu isə onun tam əksidir. Tərbiyəli oğlan özü ilə oğlanı müqayisə edir. Necə olur ki, o qonşu oğlanı əzizləyirlər, onun şıltaqlıqlarına dözürlər, ən ümdəsi isə valideyinlərini incitsə də, onların sözünə baxmasa da onu sevirilər. Bəs o? Onu niyə sevmirlər? O ki, aza qane olan, tərbiyəli, evdə olandan yeyən, dərslərini yaxşı oxuyandı. Bəs onu niyə sevmirlər, onu əzizləmirlər. Axı o valideyinlərini çox sevirdi, onların həmişə canına and içirdi. Bu düşüncələrlə oğlan gözlərini yumur. Bir an oğlan varlı ailənin vecsiz oğluna çevrilmək istədi. Buna nail ola bildimi – müəllif bu kiçik, mikro hekayədə demək istədiyini son cümlədə bildirir. “Hə, hə, qoy ata-anası da qonşu baba və nənə kimi qocalsınlar. Dışləri tökülsün, gözləri kor olsun, qulaqları da ağır eşitsin”. Əsil tərbiyəni kasıb ailədə görən müəllif oğlanın daxili sarsıntısını belə yekunlaşdırır. “Oğlan gözlərini bərk-bərk

yumub ata-anasının qocalığını gözləri önünə gətirmək istədi. Gözlərini açanda yanaqları yaşlandı. Oğlan ağlayırdı.”

Müəllif müasir dövrün müasir insanlarını – xüsusən ziyalıların da obrazlarını ədəbiyyata gətirir. Onlardan biri də tamaşaya qoyulan əsərlərin baş rollarında oynayan aktyor obrazıdır. “Yuxuda qətl” povestinin qəhrəmanı. Bu əsərdə müəllif həyat materiallarını ustalıqla bədiiləşdirməyə çalışıb. Əsərin proloqundan da hiss edirsən ki, söhbət ləyaqətdən, mənliyin tapdalanmasından gedir. “İti vüranda ulayır. Lakin insan var ki, itdən ləyaqətsizdir. Güclü tərəfindən döyüləndə ulamaq nədir, heç zingildəmirlər də” (Lüdviq Qoreyne). Əsərdə bir aktyorun hiss və həyəcanları, bəzən də daxili monoloqu axıra qədər izlənilir. Teatrın ən üzdə olan qəhrəmanı həyatda rejissora yaltaqlanmaqla, əyilməklə hökmdar, şah rollarını əldə edir. Aktyorun simasızlığına, yaltaqlığına görə truppının üzvləri, aktyor yoldaşları onu məsxərəyə qoyurlar. O isə baş rollarda əzmkar, vüqarlı kral, hökmdar rollarını oynaya-oynaya hiss edir ki, bu cür əqidəsiz, əyilə-əyilə yaşamağına son qoymalıdır. Aktyor daxilində get-gedə bir dəyişiklik hiss edir, hətta rejissorun iyrənc təkliflərini qəbul etməyib baş rollardan imtina edən aktrisa Nazaya belə qibtə edir. Özündən müştəbeh rejissorun quluna çevrilərək onun göstərişlərini əyilə-əyilə yerinə yetirən aktyor mənən dəyişir və teatrı tərk etmək qərarına gəlir. “Bu gündən öz rollarımdan imtina edirəm, - demişdi – Truppadan da birdəflik gedirəm. Gedib yük daşıyaçağam. Təki daşıyaçağam

yük qollarımı, çiyinlərimi ağrıtsın". Bu povestdə obrazların poetik düşüncələri, hissləri əsərə bir canlılıq gətirir.

Müəllifin "Güllü çit yaylıq" hekayəsi daha təsirlidir. Hekayə İkinci dünya müharibəsindən sonra bir kəndin insanlarından - gözləri yolda qalan, ərinin, nişanlısının, sevgilisinin yolunu gözləyən qadınlarımızın taleyindən bəhs edir. Müəllif, hekayə kiçik həcmli olsa da, gənc qızlarımızın xoşbəxtliyini əlindən almış muharibənin acısını, faciəsini iki səhifəlik yazıya köçürə bilmişdir. Biz bu hekayədə əsərin qəhrəmanı, artıq ömrünün son günlərini yaşayan, qocalıb yumağa dönmüş Gülcəzın həyat hekayəsini izləyirik. Gülcəz vaxtilə kəndin ən gözəl qızı sayılırdı. Ona çox yerdən elçi düşürlər. Ancaq bu qız müharibə qurtarsa da, heç kəsə könül vermir. İllər keçir və bu gözəl qız qınaq obyektinə çevrilir. Ən çox da onu qınayan Sənəm arvad olur. Kənddə onun-bunun işinə əl yetirən Gülcəzi Sənəm arvadın görən gözü yoxdu. "Ağıldan kəmdir, deyirdi, vaxtında çox elçi düşəni oldu, bəyənib bir ocağın çırağın yandırmadı. Məətələm bu kimin yolunu gözləyirmiş. Sabah düşüb ölsə üstündə ağlayanı da olmayacaq". Gülcəzin keçirtiyi sarsıntılar, ölüm ayağında Sənəm qarını çağırması və sandığı açdırıb güllü çit yaylığı qarışa göstərilməsi o qədər təbii, inandırıcı təsvir edilir ki, oxucu Gülcəzin nakam məhəbbətinə təsirlənməyə bilmir. Sən demə həmin güllü çit yaylıqdan Sənəmin qardaşı Qələndər qabaqcıl işçi olduğu üçün Moskvaya – sərgiyə gedəndə ordan birini bacısına, o birini isə sevgilisi Gülcəza alıbmış. Müharibədə həlak olan Qələndərin yolunu gözləyən Gülcəzin qardaşına

olan məhəbbəti, sevgisinə sadıqlığı Sənəmi heyrətə salır. Demək, Gülqız onun qardaşının – Qələndərin yolunu gözləyirmiş. Hekayənin sonunda Sənəmin dünyasını dəyişən Gülqızın üstündə ağı deməsi onun Gülqız qarışa olan münasibətindəki haqsızlığı, peşmançılığını göstərir. “Qardaşımın etibarlı sonası, lay-lay, Gülqız, gözəllər gözəli, lay-lay!” A.Tağıyev hekayələrində oxucuya demək istədiyi mətləbi bəzən axıra saxlayır və ona görə də kiçik həcmli hekayələrinin çoxu novellasayağı qurtarır. Bu da oxucuda əsərin qəhrəmanlarına olan münasibətində bir heyranlıq yaradır. Eyni zamanda müəllif bu yazılarında obrazları bədii ümumiləşdirmə səviyyəsinə qaldırır. Mühəribə çox evlərin çırağını söndürdü. Mühəribədə həlak olan sütün cavanlarımızın, oğul-uşaq qoyub getmiş kişilərimizin yolunu gözləyən qadınlarımız, qızlarımız çox idi və Gülqız da öz sevgisinə sadıq qalan həmin qızlarımızdan biri idi.

Aydın Tağıyevin hekayələrində biri-birindən fərqlənən qadın obrazları diqqətimizi çəkir. Bu qadınlar kimlərdilər? Evindən, eşiyindən köçgün düşən, kafələrin birində yemək paylayan qadın (“100 ABŞ dolları”), yüngül həyat tərzini keçirən Raya, hər gün ərinin qəbrini ziyarət edən Rayanın qonşusu (“Yalansız günlər”), sürücünün yüngül əxlaqlı arvadı, pula görə namuslarını satan qızlar (“Nağıl axşamı”), mühəribədə itkin düşən, vətəninə qayıtmayan Qələndərin yolunu gözləyib qarışan Gülqız (“Güllü çit yaylıq”), ögey oğluna qayğısını əsirgəməyən, ona öz doğma balası kimi baxan ögey ana (“Analar belə olur”) və s.

“Nağıl axşamı” povestinin qəhrəmanı bir neçə hadisə ilə toqquşur. Əsərdəki fəsillər bir neçə başlıqlara bölünür. Məsələn, “Şənbə” fəsilində Rayanın yanına gəlib gedən qəhrəman bir gün dostu Yaşarı qonşu dul qadınla tanış etmək istəyir və niyyətinin baş tutması üçün gecə Raya ilə xudmani bir məclis qurub əyləşirlər. Ancaq qonşu qadının evinə gəlib çıxmadığını görüb onu qəbiristanlıqda, ərinin qəbrinin üstündə tapırlar. Hər gün ərinin qəbrini ziyarət edən qadın onların gözündə böyüyür. Yaşarın da qadına olan münasibəti dəyişir və o peşmançılıq içərisində məclisi tərk edir.

Ailənin təmizliyini qoruyan, ərinə sadıq qadınlarımızdan fərqli olaraq sürücü Səlimin gözəl arvadı ərinə xəyanət edir, əri evdə olmayanda yad kişini evinə salır. Əvvəl-əvvəl arvadını nəzarət altında saxlayan Səlimi qonşular qınayır, onu həyatında zəncirlənmiş it saxladığına görə zalımlıqda günahlandırırlar. Çox keçmir ki, arvadın naqis hərəkətlərini görüb Səlimə haqq qazandırırırlar. Səlim xəyanətkar aravadını boşayıb təzə ailə qurandan sonra bu təzə sakin qonşuların gözündə böyüyür. “Günlər keçdi, ay dolandı. Səlim məhəllədə qaldı, köçüb getmədi. Bir gün Kərim baba beş-altı ağsaqqal, ağbırçəklə elçi düşdü. Şərəbanı xalanın xalasıqızı Nərgizi ona aldı. İndi o vaxtdan xeyli keçib. Səlim fikirli, tutqun görünür”.

Yazıçı Anar müəllifin məqalələrinə yüksək qiymət verərək yazır: “Aydın Tağıyev Şabran kimi qədim bölgələrimizdən birinin tarixi etnoqrafiyası ilə maraqlanır və bu

tədqiqatlarının nəticəsi kimi işıq üzü görən məqalələri diqqətə layiq”.

A.Tağıyev Qarabağda baş verən faciələrlə bağlı publisist yazıları ilə yanaşı, öz doğma el-obasından köçgün düşən insanlardan, onların talelərindən də bəhs edən hekayələrin də müəllifidir. Onlardan biri də “100 ABŞ dolları”dır. Hekayədə Qarabağdan didərgin düşən, rayonlara, kəndlərə pənah gətirib məskunlaşan insanların, ərləri, qardaşları müharibədə şəhid olan, başsız qalan qadınlarımızın taleyini müəllif yeməxanada yemək yeyən müəllimin və bir parça çörəyə görə kafelərin birində qabyuyan işləyən qadının simasında göstərməyə çalışmışdır. Həmin kafeyə çox adam gəlib gedirdi. Qadın isə heç kəsə məhəl qoymadan başını aşağı salıb vəzifəsini yerinə yetirər, sifarişləri qəbul edərdi. Qadın gözəl idi və öz gözəlliyini gizlətməkdən ötəri hətta nə geyiminə, nə də üz-gözüünə fikir verirdi. Təki ona söz atmasınlar. Belə bir vaxtda burda işlədiyi müddətdə öz abır-həyası ilə başqalarından fərqlənən bir müştəri gözündən yayınmır. Onun da ailəsi erməni gülləsinə tuş gəlmiş, kənddən çıxarırlarkən arvad-uşağını öldürmüşdülər. Əvvəllər ermənilərin işğal etdikləri kəndində müəllim işləmiş, indi “Qazel”lə kəndlərə adam daşıyır. İkisinin də - həm xörəkpaylayan qadının, həm də müəllimin taleyi bir-birilərinə oxşayır. Bu kafedə hər ikisi vaxt tapıb tez-tez dərdləşirlər və qadın yavaş-yavaş hiss edir ki, bu abırlı, həyalı insana qarşı laqeyd deyil. Müəllim yeməxanaya gəlmədiyi gün qadın narahat olur, onun yolunu gözləyir. Kafeyə gələn müştərilərindən fərqli olaraq

müəllimin qadına olan münasibətinin ciddiliyi xörəkpaylayanı rıqqətə gətirir. Onda elə bil qəlbən sevgi hissləri baş qaldırır. Müəllim bir gün oxumaq üçün xörəkpaylayana kitab verir ki, oxusun. Qadın kitabı vərəqləyərkən kitabın arasından 100 ABŞ dollarını görüb sarsılır. Demək, müəllim onu pulla ələ almaq istəyir. Ürək qızdırdığı müştəri gözündən düşür. Ancaq bu uzun çəkmir. Bir saat keçməmiş müəllim özünü kafeyə yetirir və xörəkpaylayandan maşının təmiri üçün tanışından borc aldığı, kitabın arasına qoyduğu pulunu istəyir. Müəllim qadının iztirablarını, pulu görərkən keçirdiyi sarsıntılarını, ağrılarını ustalıqla təsvir edir. Həyatın sərt üzüylə rastlaşan, ailəsini itirən müəllimin daxilən tənhalığı və özü kimi tənha qalan qadının üzüntülərindən uzaqlaşdırmaq üçün ona dayaq olmağı, onu ovundurmaq, təsəlli vermək istəyi alqışlanmalıdır. Bir təsadüf nəticəsində kafedə tanış olan xörəkpaylayan qadınla müəllimin ulduzu barışacaqdımı?

A.Tağıyev hekayələrində, yuxarıda deyildiyi kimi, cəmiyyətin müxtəlif zümrələrindən söz açır, ən çox da qəhrəmanın daxili düşüncələrinə üstünlük verir. Əsərlərində təsvir etdiyi hadisələrin bir neçə cümlə ilə yekununu dəyişmək, oxucunu təəccübləndirmək və yeri gələndə də sarsıtmaq müəllifin əsas məziyyətlərindən biridir.

“Ağrı” hekayəsinə nəzər salaq. Səhralığa - adam olmayan yerə - kəndə gəlib ev tikən, ilk dəfə olaraq evinin daşını qoyan Murad kişi ondan sonra hər tikilən evi körpə uşağın süd dişinə bənzədir və arvadına tapşırır ki, hədik bişirsin. Necə ki, oğlu diş çıxardanda hədik bişirilərdi. An-

caq heç vaxt ağılına gəlməzdi ki, oğluna qoşulub kəndə gələn diş həkimi onun ağrıyan dişini çıxarda və kənddə qərar tuta bilməyib oğlunu da götürüb şəhərə qayıda. “Bir neçə gündən sonra oğlu ilə gəlini kənddən köçüb getdilər. Şəhərdə yaşayacaqdılar. Kənd yenə də həmin kənd idi. Təkcə Murad kişinin çəkilməmiş dişinin yeri göyüm-göyüm göynəyirdi”.

Müəllifin bir neçə hekayəsində biz xarici ədəbiyyatın, xüsusən Q.Markesin təsirini görürük. Müəllif özü hadisələrə müdaxilə etmədən “Yay gününün uzun gecəsi”, “Hadisə” hekayələrində demək istədiklərini, qəhrəmanın düşüncüyü situasiyaları çox soyuqqanlıqla səciyyələndirir. Kiminsə namusu üstə cinayət törədən (“Yay gününün uzun gecəsi”) adam otuz ildən sonra kəndə qayıdır. Hamı təsviş içərisindədir. Arvadını isə onu ölmüş bilib ərə verirlər. Qatardan düşən atanın iki yaşında qoyub getdiyi oğlu ilə görüş səhnəsi çox təsirlidir. O, qatardan düşəndə arvadı qatara göz yaşları içərisində minir ki, əri ilə rastlaşmasın. Hekayə elə qatara minən qadının göz yaşlarıyla bitir. Müəllif bu hekayədə də sonra nə baş verəcək, qəhrəman hansı qərarı verəcək, kəndi tərk edəcəkmi, etməyəcəkmi sualını oxucunun ixtiyarına buraxır. Oxucu necə fikirləşirsə qoy elə də olsun.

Yazıçı ilk iri həcmli “İspan çəkməsi” romanını (2020-ci il) nəşr etdirir. Müəllif yaşlı nəslin yazıçısı sayılsa da ilk öncə əsərin yazılışındakı yenilik diqqətimizi cəlb etdi. Romanın süjet xəttində bir pərakəndəliklə yanaşı, roman janrına xas olan ənənəvilikdən, qayda-qanunlardan kəna-

ra çıxması, ayrı-ayrı mövzulara, bir-birilərinə uyğun olmayan detallara yer verilməsi ön plana çəkilir. Tehran Əlişanoğlu müstəqillik dövrünün romanlarından yazarkən müasir romanların çoxunun postmodernist janra bağlayır. “Müasir romanlarda müxtəlif məkan, zaman, qəhrəman anlayışları yenilənməyə, janr, üslub qarışıqlığı müşahidə olunmağa başladı”.

Tehran müəllim yazıçı haqqında fikirlərini belə ifadə edir. “Aydın Tağıyev yazıçıdır. Etnoqrafik və xarakter hekayələri ilə müasir Azərbaycan ədəbiyyatında ufacıq da olsa yerini qazanıb. Həm də necə: daim əyalətdə olub, əyalətdə yaşayıb ölkə miqyasında (paytaxt səviyyəsində) durmadan qələm işlətməsilə”.

Əsərin ön sözünün müəllifi Sadiq Elcanlı romanı postmodernist estetikaya bağlılığına toxunur. “Aydın Tağıyevin “İspan çəkməsi”ni oxuduqca ənənəvi ədəbiyyatşünaslıq dəyərlərinə məhəl qoymayan mətnin apardığı diqtələrinə, hökm, fərman azadlığına şahid olursan. Ədəbi qaydalara, formalara sanki müharibə elan edən, parça-parça həyat mənzərələrini plifonik təqdimatıya əsas hədəfin roman – obrazın mükəmməl portretini yaradan və ironik cizgiləriylə yadda daha çox qalan mətn postmodernist estetikaya yaxınlaşır, necə deyərlər, söz özü hər şey həll edir”.

Əsərdə ədalətsizliyə, zülmə üsyan edən şair obrazı ilə yanaşı yoxsullar təbəqəsinin insanlarını, üsyankar qədirlərini, əyyanların, hokmdarların qəddarlığını görürük.

Romanın ilk başlanğıcında qırmızı obrazı kənddə meydan sulayır. Yenə də qırmızı, yenə də qırmızılardan torpaqlarımıza ayaq basması ilə Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının başına gətirilən faciələr. Neçə-neçə insanların məhvi, asılmalar, sürgünlər, hökmdara əzilməyən, əqidəsini qoruyan şairin faciəsi. “O vaxtlar kəndləri də az qala başdan-baş qırmızıya boyanmışdı, məktəblər, iclas zalları, kitabxanalar, klublar. Hər dama-divara da bir qırmızı parça vurulmuşdu”. Qırmızıya baş əyənlərin, yaltaqların kefləri kök idi. Ancaq qırmızılara nifrət edən, onlara əyilməyənlər ya başları kəsilir, ya da həbsxanalara salınırdı. Qırmızılara qarşı çıxanlardan biri də Qədir idi ki, onu da mərd, “dilini dinc qoymayan” babası kimi Sibirə yox, dəlilərin müalicə olunduğu xəstəxanaya salırlar. Bəs əsərin əsas obrazı - şairin taleyi. Dar ağacına aparılan şairin əyilməzliyi. Bu dar ağacı səhnəsi əsərin ikinci “Şairin edamı” mətnində təsvir olunur və sonra “Şairin intiharı”, üçüncü mətnə isə şairə verilən əzablar. Orta əsrdə günahkarlara edilən işgəncələrdən biri də “ispan çəkməsi” idi. Ayağa zorla geydirilən həmin çəkmə vasitəsilə məhbusa cəza verilirdi. Əsərdə “İntihar” sözü bir çox anlamlarda dəyişir. “Şairin edamı” fəslində olduğu kimi. Baş cəllad kötüyündən di-yirlənən şair obrazı əslində, bir qürur, ölməzlik və şərəf simvolu kimi verilir.

İnsanları cəzalandırmaqdan həzz alan hökmdar edam kötüyünə vüqarla yaxınlaşan şairin məğrurluğunu, onun qarşısında diz çöküb əfv olunması üçün yalvarmadığını görüb qəzəblənir və ona ən ağır cəzanı verir. Tanınmış şai-

rə Ay Bəniz Əliyar şairin intiharı haqda yazır: “Şair obrazı əslində, bir qürur, ölməzlik və şərəf simvolu kimi verilir. Meydandakı kütlə bir vaxt usanıb yorulmadan, az qala ovucları yağır olanacan çəpik çalıb alqışladıqları şairi edam kötüyünə fitə basıb ələ sala-sala, dişlərinin dibindən çıxanı deyə-deyə yola salırlar. Şair isə bütün hallarda məğrur-məğrur gülümsəyə bilir”.

Müəllif romanın hər mətninə uyğun başlıqlar verir, Qurandan, İncildən, tanınmış filosofların kəlamlarından misallar gətirir.

Əsərin dili səlis və oxunaqlıdır. Misal gətirdiyi rəvayətlər də əsərin ümumi ideyasına xidmət edir. Əsərin sonunda qəhrəmanımızın qəbiristanlığa öz doğmalarını – valideyinlərini, dünyasını dəyişən bacısını, iki yaşlı oğlunu ziyarət etməsi onu öz keçmişinə qaytarır və biz şairin burda doğmalarının arasında iztirablarının, ölümə üsyanının şahidi olururuq.

Azərbaycanın istedadlı yazıçısı Aydın Tağıyevin istər kiçik həcmli hekayələrini, povestlərini, istərsə də romanını oxuyarkən deyə bilərik ki, o bir dəyərli söz sənətkarıdır və o öz bədii dili, üslubu sənətkar mövqeyi olan yazıçıdır.

BƏDİİ TƏFƏKKÜRÜN QƏHRƏMANLARI

İstedadlı xalq yazıçısı A.Məsudun yaradıcılığı rəngarəngdir. Onun hekayə, povest, roman və esseləriylə yanaşı dram əsərləri də oxucular tərəfində maraqla oxunulur. İlk yazılarında müəllif ailə-məişət, insanların həyat tərz-i, ər-arvad arasındakı münasibət, övlad tərbiyəsi və s. məsələlərə toxunursa, sonra qələmini bu mövzularla yanaşı ictimai-siyasi problemlərə yönəldir.

Afaq Məsudun ilk yazılarının uğurlu alınmasının əsas qayəsi onların təbiiliyində və reallığındadır. İlk kiçik həcmli hekayələrindən tutmuş son iri həcmli əsərlərinə nəzər salsaq Afaqın bir cümləsində də şablon, çeynənilmiş yad ifadəyə rast gəlməzsən. Tanınmış tənqidçi Ç.Məmmədov “Nəsrimiz, düşüncə və axtarışlar” məqaləsində yazır: “Bədii sənət oxucunu inandıranda, qoyulan məsələlər ona dogma olanda düşündürür və yalnız belə halda təsir gücünə malik olur.Səviyyəsindən, yaşından asılı olmayaraq hər bir oxucu bədii, əsərdəki obrazlar və hadisələrlə özünü ətrafındakıları müqayisə edir. Oxucu özünü dərk etdiyi təcrübəsindən tanıdığı həyatı əsərdə görə bilmirsə, deməli əsər inandırmır, deməli, əsərdə həyat həqiqəti yox, yazıçı quraması var”.

Müəllifin məkanı şəhər mühiti olan hekayələri də uydurma süjetdən uzaqdı. Qurama mövzuları ədəbiyyata gətirməyi və bunun üzərində süjet qurub qəhrəmanını kitab dilində danışdıran dırnaqarası yazıçılardan fərqli

olaraq müəllif hekayələrində yaratdığı personajlarının daxili aləminə, duyğularına üstünlük verir. Təcrübəli yazıçı kimi Afaq gördüyü, eşitdiyi hər hansı bir hadisəni təfəkkürünün süzgəcindən keçirir, qəhrəmanı oxucuya onun düşüncələriylə daxili monoloqu ilə psixoloji aspektdə tanıdır. Xalq yazıçısı S. Rəhimov Afaqın ilk hekayələrini oxuyarkən, onun yaradıcılığını belə ifadə etmişdir. “Gənc ədibə yaradıcılıq üfüyündən boylana-boylana qalxacaqdır, gənclik dəst-xətti daha da püxtələşməkdə davam edəcəkdir. Bizim ədəbiyyatımıza, oxucularına bir-birindən gözəl, bədii əsərlər təqdim edəcəkdir”. Çox keçmədi ki, böyük yazıçımızın A.Məsud haqqında dediyi sözlər doğru çıxdı. Müəllifin ilk hekayələrindən birinə nəzər salaq. “Qonaqlıq” hekayəsində gənc bir ailənin həyatının təsviriylə başlayır, ər-arvad qonaqlığa hazırlaşır. Qadın təmtəraqlı həyata meyil etdiyindən ərini tez-tez acılayır, onun kasıblığını başına qaxır. Aspirant ər arvadın tənələrinə dözməli olur. Qonaqlıqda ancaq qaş-daşdan, bahalı geyimlərdən, şubadan danışan qadınlara qulaq asan Nüşabə evdə ər ilə pul söhbəti edir. “Mən də cavanam, mən də yaşamaq istəyirəm. Dedim ərə gedərəm, gün görərəm! Odur ey, Leyla, Səidə. Hamısı gündə bir komplekt taxırlar, ilin on iki ayı xaricdə, altlarında da ki, “Volqa”ları. Mən külbaş da taksiyə də ayda bir dəfə minirəm. Nə var, nə var ərim aspirantdı. Onnansa belə zibil daşıyıydın, pul qazanaydın”. Çingiz bu söhbətə tab gətirməyib evdən gedir. Ailə dağılmaq üzrədir. Ancaq birdən-birə hər şey dəyişir. Atası evindəki üç ay-

lıq yeksənəq, təmtəraqlı həyatı Nüşabəni darıxdırır: nə hədiyyələr, nə konsertlər, nə qonaqlıqlar onu sevindirir. Çingizsiz həyata alışa bilməyən Nüşabə keçmiş rəfiqəsi – tələbə yoldaşı Nailə ilə söhbətindən sonra başa düşür ki, xoşbəxtlik heç də pulda, firavan həyatda deyil. Həm də Nailənin bir otaqlı mənzil aldığına görə sevinməsi onun təəccübünə səbəb olur. “Bir otaqlı mənzil alıblar. Sevincləri yerə-göyə söğmür. Amma mən dörd otağa sığışmıram” ürəyində fikirləşir və hər şey gözündə mənasızlaşır, səbirsizliklə Çingizin – ömür-gün yoldaşının zəngini gözləyir. Balaca bir hekayədir və müəllifin ilk qələm təcrübəsidir. Ancaq bir ailənin təsviri o qədər real, təbii verilib ki, oxucu Nüşabəylə Çingizin təzədən bir yerdə olmağına sevinir. A.Məsudun bir neçə hekayələrinin qəhrəmanları həyatla, zamanla, ətrafdakılar ilə uyuşa bilməyən qadınlardır. “Şənbə gecəsi”, “Dovşanın ölümü”, “Tutuqaşu”, “Sərçə”, “Qəza”. Bu hekayələrdəki qadınlar elə bil onunla ünsiyyətdə olanlardan bezib. Makinasına, ağara-ağara qalan vərəqlərə yaxınlaşmağa qoymayan körpələr (Şənbə gecəsi), gecənin yarısında evə gec gələn əri (Qəza), onu duyğularından, fikirlərindən ayıran balaca qızcığaz (Sərçə) – hamı sanki onun iç dünyasının, həyatının qənimidirlər. Müəllif özü də etiraf edir ki, hekayələrinin çoxunun qəhrəmanları o özüdür. “Mənim yazdıqlarımı şəxsi həyatımın davamı, daha doğrusu, bəlkə də, bir hissəsi hesab etmək olar, hətta elə əsərlərim var ki, bioqrafik xarakter daşıyır”. “Şənbə gecəsi” hekayəsinin qəhrəmanı

yazıçı qadındır. O təkcə körpəsinin ona mene olmağın əzabını çəkmir, həm də hiss edir ki, uşaqlarının qayğı yükündən uzaqlaşsa da yazdıqları boş və mənasızdır. Özünə tənqidi gözü ilə baxan qadın özünü öldürmək qərarına gəlir. Ancaq qadını ölümdən qurtaran da körpəsinin səsi olur. Və yaxud “Dovşanın ölümü” hekayəsi. Bu hekayədə bağda saxlladığı iki dovşandan birinin ölümünə acıyan qadının sarsıntı keçirtdiyini, hətta sağ qalan dovşanın darıxmaması üçün müxtəlif yollar fikirləşməsi, kirpi almıq istəməsi təsvir olunur. Əri arvadının qəribə hərəkətlərindən təngə gəlir və hiss edir ki, qadını sarsıdan təkcə dovşanın ölümü və o biri dovşanın tənha qalmağın qorxusu deyil, sanki qadın öz darıxdırıcı həyatından bezib. Arvadının hərəkətlərindən təngə gələn əri axır ki, dilə gəlir. “Niyə dinmirsən, danış da. Dərdini de. De ki, yaşaya bilmirsən, darıxırsan, ölürsən. Hər şeydən ürəyin bulanır. Məni görəndə gözün ağrıyır, uşaqlar əl-ayağına dolaşır, sənə mane olur”.

“Sel” hekayəsində isə bir kəndi öz caynaqlarına alan selin təsviriylə başlayır. Müəllif sanki o kəndin içindədir və kəndi kəndin içindəkilərlə - evləri, insanları, ağacları, heyvanları, toyuq-cücəsini, əşyalarını necə qabağına qatıb yerlə-yeksən etdiyini öz gözləriylə görüb. “Kənd selə qarışib bulana-bulana, fırlana-fırlana yola düzəldi. Camaatın ulaşması, mal-qaranın böyürtüsünə qarışdı. İtlər hürüşdü, zingildədi. Sel kəndlə üzüəşəgi qaçanları bir-birinə qatıb ayaqlarını yerdən ayırdı, bayaqdan bəri yüyürdüklərindən də sürətlə qaçdıqları səmtə axıtdı.

Qaçanların ayaqları suyun içində də dayanmadı”, və yaxud “Dəlmə-deşiklərdə, bacalarda gizlədilən pullar, xalçalar kəndin içinə töküldü. Su zirzəmidəkiləri də çıxıb üzə çıxardı. İri-iri yağ küpləri, çaxır tuluqları, un kisələri suyun üzünə qalxdı. Kisələr islanan kimi dibə gətilər, çaxır tuluqları isə kök, ölü qadınlar kimi selin içində fırlandılar, orda-burda daşlara dəyib iki bölündülər... Sel külək kimi burulub kəndi sümürdü. Evlər bacalarının tüstüsü çıxı-çığa, tövlələr, içi samanla, qoyun-quzu ilə dolu, ot tayaları yiyəsiz papaqlar kimi suyun üstünə qalxdı”.

Müəllifin bu hekayəsində təsvirlər, bənzətmələr digər, hekayələrində olduğu kimi öz canlılığı ilə seçilir. Bu da yazıçının təxəyülünün zənginliyindən xəbər verir. Bu hekayədə yeganə qadın obrazı Şahnabatdı – kəndi sel aparanda tut ağacının gövdəsindən yapışıb üzə aşağı suyun üzündə üzən hamilə qadın. Bu sel cavan gəlinin özüylə bərabər arzularını da, hiss və duyğularını da sevdii əri Məhəmmədi də, bətnindəki körpəsini də məhv edir. Sel Şahnabatı üzəaşağı apardıqca gözü atın belində suyun altında görünən Məhəmmədin cansız cəsədinə sataşır. Təsədüf nəticəsində sağ qalan Şahnabat gördüklərindən dəhşətə gələrək havalanıb dənizə sarı qaçır.

Afaq Məsudun hekayələrində ironik çalarlara da tez-tez rast gəlmək olar. “Toylarımızdan bir fraqment” , “Həsən əmi”, “Yataqxana” hekayələrində olduğu kimi.

“Toylarımızdan bir fraqment” hekayəsində oğlunun toyuna hazırlaşan Safuranın meşşanlılığı, toya gələnlərin

yersiz hərəkətləri, bir-birilərinə iradları, hər şeyin şitinişorunu çıxaran toy fraqmentlərindən bəhs edilir. Xalq yazıçısı S.Rəhimov yazır: “Hekayədə Afaq bu günkü həyatımızda çox mühüm məsələyə - toy məsələsinə toxunub. Ümumən yeni həyatda yenilikçiliklə yaşamaq məsələsinə qarşı adətlər ifşaedici göstərilibdir. Afaqın bu hekayəsi cəmiyyətimizin bütün təbəqələrini tərpadən zəruri məsələdir”.

Afaq Məsudun yazıçı təfəkkürü geniş və rəngarəngdir. Akademik Nizami Cəfərov Afaq Məsuda həsr etdiyi “Afaq Məsud dünyası” kitabında yazır. “Yazıçının vardığı təfərrüatlar nə qədər geniş, təfsilatlı olsa da, yorucu deyil. İlk növbədə ona görə ki, az qala hər cümlə ovqat yaradır, obraz və ya təəssürat barədəki məlumatı get-gedə daha da bütövləşdirir”.

BİZ ŞUŞAYA GEDİRİK

Şuşaya? Doğrudan? Nə vaxt? Aprelin 12-də, həftənin ikinci günü. Sevincdən gözlərim yaşardı. Demək, otuz ilin həsrətinə son qoyacağım. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun bir qrup alimlərinə verilən bu xəbəərə görə hamının üzündə bir sevinc hissi yaşanır. Mənim kimi. Ürəyimdə AMEA – nın prezidenti direktorumuz hörmətli İsa Həbibbəyliyə, institutun rəhbərliyinə təşəkkür hissi keçirə-keçirə yola hazırlayıram.

Şuşa? Adını eşidəndə qəlbimizi titrədən Şuşamız! Azərbaycanın incisi Şuşamız! “Bəs görən Şuşadan köçkün düşən soydaşlarımız bu 28 ildə Şuşasızlığa necə dözüblər. Hamımızı bu sual düşündürür. Tanınmış yazıçı, jurnalist Zemfira Məhərrəmlinin sözü ilə desək: “Onların xəyallarında gördükləri yalnız Şuşa, onun təbii gözəllikləridir. Qəmə bələnmiş bu nisgilli insanlar – Şuşa qaçqınları füsunkar Qarabağı, onun zümrüd məşələrini, əsrarəngiz Turşsuyunu, Cıdır düzünü, İsa və Səkili bulağını heç vaxt unutmur, tez-tez göz önünə gətirir, dogma yerlərlə bağlı yaşantılarını ömürlərinin ən unudulmaz, qiymətli anları hesab edirlər”. Artıq bu intizara son qoyuldu, əziz şuşalılarımız. Evlərinizə qayıda bilərsiniz. Biz də Şuşaya gedirik.

Həmin gün Şuşada nəğməkar şairəmiz Xurşidbanu Natəvanın 190 illik yubileyi münasibətilə kiçik bir elmi sessiyada da keçiriləcəkdi.

Tez-tez eşidirdik ki, Şuşada abadlıq işləri gedir. Televiziya dağılmış abidələrlə, baxımsız evlərlə yanaşı Natəvanın, Bülbülün, Vaqifin, Üzeyir Hacıbəyovun büstlərinin, Gövhər Ağa məscidinin bərpa edildiyini, Natəvanın evinin tikintisinə başladıklarını görürdük. “Binası Pənahəli xan tərəfindən qoyulmuş Şuşa şəhəri azaddır. İndi qəhrəman ordumuz bu dilbər güşəni 30 il sürən erməni əsarətindən xilas etdi. Natəvan xanımın, Üzeyir bəyin, Bülbülün ruhları Şuşa səmasında qanad çalmaqdadır”.

Nə gözəl gündür. Bahar fəslidir. Biz Şuşaya gedirik. Həsəratində olduğumuz «Biz Şuşaya gedirik» cümləsini yaxınlarımla yanında təkrar edirəm. Onların üzündəki qibətə, heyrat hissini görmək üçün.

Rəfiqələrimdən biri heyranlıqla deyir: - Mənim üçün Şuşanın Xarı bülbülündən gətirərsən . Yaxşımı?

Hələ tezdir Xarı bülbülün çıxmağına. Ancaq özümü sındırmıram: - Dəri gətirərəm, – deyirəm.

Çox qəribədir heç kəs «Şuşadan torpaq gətir demir». Təbrizin torpağından istəyirlər, ancaq Şuşanınkini yox. Məlum məsələdir. Axı Şuşamızın torpağı vətən torpağına qarışdır. Gətirməyə nə ehtiyac.

Səhər saat 5-də Elmlər Akademiyasının qabağında bizə ayrılan avtobusa minib yola düşürük.

Hamımız Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşları olduğu üçün bir-birimizlə söhbətə, ünsiyyətə tez qoşulduq.

İlk söhbətimiz keçmişlə – 90-cı illərdə baş verən hadisələrlə bağlı olur. Acı xatirələri unutmamq mı olar? 30 il bundan qabaqki faciələr, ürəyimizin başını ağrıdan Qara-

bağın işğalı, erməni vəhşilikləri, soyqırımlar, viran qoyulmuş şəhər və kəndlərimiz yadımıza düşdükcə sarsılıraq.

Dan yeri yavaş-yavaş sökülür. Hava açılır. Biz artıq Salyan şəhərinə yaxınlaşırıq. Salyandan sonra Biləsuvarın kəndlərini keçib. Biləsuvar şəhərinə daxil oluruq. Sovet dövründə Biləsuvarda ruslar tərəfindən sərhəd məntəqəsi qurulardı. İcazəsiz rayona buraxmırdılar. Gərək icazə kağızımız olaydı. İnsanlar sərhəd rayonlarına getmək üçün saatlarla yolda qalardılar.

Çox keçmir ki, Horadizə çatırıq. Füzulinin işğal olunmayan qəsəbəsinə. Horadizdə həyat qaynayır. Səliqəli, bir, iki mərtəbəli evlər, təmiz, güllü, çiçəkli küçələr. Qoyun, quzu, toyuq-cücə ot tayalarının yanında görünürlər. Əhali iş-güclərində idi. Yer şumlayırdılar, təsərrüfat işləri ilə məşğul idilər. Horadizi də keçirik. Birdən qarşımızda iri hərfirlə yazılmış lövhə görünür. “İşğal olunmuş və azad edilmiş torpaqlar”. Elə bil bu torpaqlarda heç bir yaşayış yeri olmayıb, insan yaşamayıb. Yolun hər iki tərəfində qapısı, pəncərəsi, üst tavanı, döşəməsi soyulmuş daş yığnaqları idi. Ev, daşlarını, görünür, qopara bilmədikləri üçün sınıq, salxaq vəziyyətdə dururdu. Füzulidən köçkün düşən, evlərindən bircə əşya da apara bilməyən laborant qadınlarımızdan biri - Suğra bizə tapşırırmışdı ki, mənim viran qalan yurdu - kəndimi də telefonla çəkərsiniz. Bəlkə evimizə toxunmayıblar. Görən kimi, vallah, tanıyaram. O qaniçən düşmənlərin əlindən evmi qalar?

Uzaqdan Füzulidə tikilmiş nəhəng aeroportu görürük. Beynəlxalq hava limanı öz müasirliyi, əzəməti ilə qarşımıza çıxır.

Yoldan xeyli uzaqda təpənin üstündə Daş karxanası, sonra yol boyu viran qalmış kəndlərin indi-indi dirçələn meşələrində çiçəklənən alça, giləs, gilənar ağacları üzümü-zə gülür. Bir azdan hamısı bar gətirəcək.

Xarabaqlıqlara çevrilmiş kəndin adda-budda görünən evlərinin topa-topa daş yığınağı ilə təbiətin qoruyub saxladığı indi yaz fəslində yaşıllaşan, çiçək açan ağacların arasında bir təzadlıq var. Bu iki mənzərəyə baxdıqca gah qəlbimiz qan ağlayır, gah da təbiətin bu möcüzəsindən rıqqə-tə gəlirdik.

Avtobus dolanbac, aşırım yollarla dağın başına – yuxarıya, həsrətində olduğumuz Şuşaya doğru irəliləyir. Dəniz səviyyəsindən 1300 metr hündürlükdə Şuşamıza qalxdıqca gözüümüz lap şəhərin uca zirvəsində görünən üç rəngli bayrağımıza dikilir.

Dövrələmə vaxtilə hündür sal daşdan səd çəkilən Şuşaya yaxınlaşırıq. Hava günəşlidir. Fərziyyəyə görə, Şuşanın havası büllur kimi saf, səfalı olduğu üçün onu Şuşa – yəni şüşə adlandırmışlar. Bəzi mənbələrə görə Şuşa – şiş qaya mənasını verir.

Həyat möcüzələrlə doludur. 2725 metr yüksəklikdə Kirs dağı qarşımızda dayanıb. Qırx pilləkən yolu isə Daşaltı çayına doğru səmtlənib.

Hamımız Şuşamızla görüşün intizarındayıq. Əməkdaşlarımızdan biri – Mehparə xanım sevinə-sevinə Şuşa-

dakı evinin açarını da götürüb ki, bəlkə gedib evini görə, əgər uçurmayıblarsa. Bizi sevindirən, bizə bu rahatlığı, əmin-amanlığı bəxş edən, qələbəmizi bizim taleyimizə yazan, özlərini vətən uğrunda fəda edən, şəhidlik zirvəsinə ucalan mərd oğullarımızın hünəri, igidliyi deyildimi?

Avtobus sürətini azaldıb axır ki, qəlbimizdə gəzdirdiyimiz Şuşamıza daxil olur. Gözəl Şuşamıza. Avtobusdan düşüb heyran-heyran, acgözlüklə hər tərəfi süzürük. Alim qızlarımızdan biri sevincindən qollarını yana açıb Şuşanı qucaqlamaq istəyir. Şuşamız nələrə layiq görülməyib və gözəl fəxri adlarla dəyərləndirilib. Qafqazın sənəd məbədi Azərbaycanın musiqi beşiyi, Zaqafqaziyanın konservatoriyası.

Alimlərimizdən biri Şuşanı şeirlə salamlayır:

Torpağından, daşından,
Alovundan, közündən,
İşğal bitdi sözündən,
Ulu Cıdır düzündən,
Şuşa, ətrin duyulurmu?

Şuşanın torpağının da, daşının da ətri duyulurdu. Neçə gün idi ki, havalar soyuq keçsə də, bu gün istiydi. Nə soyuqluq vardı, nə də külək. Günəşli bir gün idi.

Düşmən qədim, tarixi abidələri, məscidlərimizi uçursalar da, Prezidentimiz demişkən, Şuşanı, bütün işğal olunmuş ərazilərimizi əvvəlki gözəlliyinə qaytaracağıq.

Rahatlanıb başmaq seyrinə çıxırıq. Burada, əziz Şuşamızda qızğın iş gedir. Şuşanın abadlıq işlərinə baxdıqca sevimli yazıçımız Anar müəllimin «Ağ qoç, qara qoç» əsə-

ri yadıma düşdü. 2004-cü ildə oxumuşdum bu əsəri. Anar müəllimin uzaqgörənliyinə bu günki Şuşada heyrlənmək mümkün deyil. Əsərdə «Məlikməmməd» nağılından epigraf verilib. «O vaxt döyüşə-döyüşə iki qoç gələcək. Biri ağ, biri qara. Ağ qoç qara qoçu qovacaq. Onda atlı min ağ qoçun belinə. Ağ qoçun belinə minən kimi işıqlı dünyaya çıxacaqsan. Qara qoça minsən qaranlıq dünyaya düşəcəksən». Əgər Məlikməmməd ağ qoçla işıqlı dünyaya çıxmışsa, bizim igid əsgərlərimiz Şuşaya – o alınmaz qalaya dırnaqlarını daşlara keçirə-keçirə, dırmaşa-dırmaşa daxil olmuş, düşməni bir nəfər kimi məhv etmişlərdi. Anar müəllimin əsərində Şuşa azadlığa çıxandan sonra ölkəmizin peşəkar telejurnalisti kimi tanınan Məlik Məmmədlinin mühəndis oğlu Beyrəyin Şuşamızdakı abadlıq işlərinə, Cıdır düzündən Topxana meşəsinə çəkilən funikulyorun qurulmasına rəhbərliyindən bəhs edilir. Beyrək Şuşadan atasına telefonla gördüyü işlərdən məlumat verir. Cıdır düzündən, Ərimgəldidən, Topxana meşəsindən, İsa bulağından, Səkili bulağın yanında ucaldılmış beşulduzlu otellərdən, hər ilin payızında keçirilən Üzeyir Hacıbəyli musiqi festivallarından, Cıdır düzündə Qarabağ atlarının yarışından danışardı. Anar müəllim bu sətirləri yazarkən Şuşa işğal altındaydı və mən heç cürə inana bilmirdim ki, arzularımız çin olacaq. Əsəri ürək ağrısı ilə oxuyurdum və özümə gələ bilmirdim. Sən demə, Şuşamızı yad əllərdən separatçı, mənfur düşməndən qurtara bilərmişik. Prezidentimizin siyasəti, igid əsgərlərimizin qəhrəmanlıqları sayəsində indi biz azad olunmuş Şuşadayıq, Şuşanın mü-

qəddəs yerlərini ziyarət edirik. Təzə tikilib təhvil verilmiş Bülbülün ev muzeyi, onun, Natəvanın, Üzeyirin büstləri, Gövhər ağa məscidinin öz əvvəlki görkəminə qayıtdıqlarını, Natəvanın evinin bərpaasına başlandığını görürük. Ürəyimiz fərəh hissi ilə çırpınır. Vaxtımız az olduğu üçün incə ruhlu, şairə Natəvanın 190 illik yubileyi münasibətilə elə onun büstünün qabağında elmi sessiyaya başlayırıq. İnstitutun icraçı direktoru, gənc alim Mehman Həsənlı konfransı açıq elan edir. Elmi katibimiz Aygün Bağrırlı, professorlardan Mahirə Quliyevanın, İslam Qəriblinin, Qurban Bayramovun, Bədixan Əhmədlinin, Cavanşir Yusiflinin, İbrahim Yusifoğlunun çıxışları dinlənilir. Bir daha incə ruhlu xan qızı Natəvanla vidalaşılıb Vaqifin məqbərəsini, Bülbülün ev muzeyini, Gövhər ağa məscidini, Şuşa qalasını, Gəncə qapısını gördükdən sonra Cıdır düzünə gedirik. Burda öz xidməti borcunu yerinə yetirən polislərimizlə, əsgərlərimizlə rastlaşırıq. Qızlarımız sevinə-sevinə Şuşanın hər yerində olduğu kimi Cıdır düzünün şəkili çəkirlər.

Lap qayalığın qırağındakı daşlarının birinin üstündə otururam. Öz əzəmətiylə seçilən Kirs dağına baxıram. Cıdır düzü biz qonaqları öz ağuşuna alıb. Aman allah, bu yaşıl düzə kimlər gəlib, kimlər gedib.

Əsgərlərimizin hamısının çöhrəsinə, qəlbinə təbəssüm qonub. Vüqarlı görkəmlərlə seçilir. Əsgərlərdən biri mənə yaxınlaşır, əlində nəsə var. Üz-gözündən təbəssüm yağa-yağa ovcundakıları mənə verir.

- Şuşanın kəkotusudur. Görün necə ətri var - Doğrudan da kəkotunun ətri adamı valeh edir.

- Çox sağ ol oğlum. Şuşanın hər qarış torpağı bizə əzizdir. Şəhidlərimizin qanı tökülüb bu torpaqlara. - Onların düşmənlə əlbəyaxa döyüşünü xatırlayıram. Gözlərim yaşarır. Əsgərin də üzündən təbəssüm çəkilir. Başını qaldırıb səmaya baxır.

- Onların ruhları həmişə buralarda – Şuşanın dumanlı dağlarında, Cıdır düzündə, Topxana meşəsində, İsa bulağında, azad etdikləri torpaqların hər yerində bizimlə dolaşır. – deyirəm.

CÜMHURİYYƏTİN BANİSİ - MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ

Professor, şair, publisist Vüqar Əhmədin “Son nəfəsə-dək Azərbaycan” romanı Azərbaycanın istiqlaliyyəti və azadlığı uğrunda misilsiz xidmətləri olmuş, hamımızın pərəstiş etdiyimiz siyasi və ictimai xadim, dahi şəxsiyyət Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin ömür yolundan bəhs edir. Bu ölməz insanın həyat hekayəsini vərəqlədikcə onun keşməkeşli həyatı, mübarizliyi, özünü, ailəsini vətəninin müstəqilliyinə qurban verən bir insanın yorulmadan etdiyi fədakarlığı gözümüzün önündən keçir.

Müəllif bu əsərini M.Ə.Rəsulzadə irsinin yorulmaz tədqiqatçısı hörmətli professor mərhum Şirməmməd Hüseynovun xatirəsinə həsr etmişdir.

Əsərdə ön sözün müəllifi tanınmış jurnalist, tərcüməçi Ülkər Hüseynova fikirlərini belə ifadə etmişdir. “Əsrin əvvəllərində dövrün tələbilə xalqın istək və arzusu ilə milli istiqlal məfkurəsini yaradan minləri, onminləri bu məfkurə ətrafında birləşdirən və tariximizin müstəqil cümhuriyyətini yaradanlardan biri də Məhəmməd Əmin Rəsulzadə olmuşdur.”

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilk təhsilini doğulduğu Novxanı kəndində atası axund Hacı Ələkbərdən alır və ondan fars, ərəb dərslərini mənimsəyir və sonra Bakı şəhərində Sultan Məcid Qənizadənin dərslərini mənimsəyərək məktəbdə davam etdirir.

Məhəmməd Əmin Rəzulzadə Bakı şəhəri (xüsusən İçəri Şəhəri) öz kəndi kimi sevir, ancaq burda yaşadığıqca insanlar arasında rastlaşdığı sosial bərabərsizliyə, haqsızlığa, yoxsul həyat sürən insanların acı taleyinə acıyır, Azərbaycanca hökm sürən özbaşınalığa, Rusiyanın ölkəmizi müstəmləkəyə çevirdiyini, xalqımızın kölə kimi yaşamaqlarına dözə bilmirdi. O məktəbdə maarifçi, yazıçı vətənin təəssübkeşliyini çəkən müəllimi S.M.Qənizadədən çox şey öyrənərdi. Ona aydın olurdu ki, onun vətəni işğalçı dövlətin- Çar Rusiyanın əsarəti altındadır.

Rus-tatar, sonra texniki məktəbdə oxuyarkən gənc Məhəmməd Əmin dünyagörüşü, həyata baxışı get-gedə artır.

Məhəmməd Əminin bir amalı vardı. Azərbaycanı Rus imperiyasının boyunduruğundan azad etmək və Azərbaycanın müstəqilliyinə nail olmaq, xalqımız öz sərvətinə özü sahib çıxmaq. O inanırdı ki, vaxt gələcək Azərbaycan öz müstəqilliyinə çatacaq. Bunun üçün yorulmadan mübarizəni davam etdirmək lazım idi.

O, texniki məktəbdə oxuduğu vaxtdan milli xarakterli məqalələr yazır və onları ya yığıncaqlarda oxuyar, ya da qəzetlərdə çap etdirərdi. Tələbə vaxtı çıxışlarının birində gənclərin torpaq haqda verdikləri sualı belə cavablandırmışdır. "...Torpaq Uca Yaradanın hökmüylə bizim ömür qaynağımızdır. Bunun üçün də biz torpağı bütün varlığımızla sevməliyik və təkcə sevmək yox, onu qorumağı bacarmalıyıq. Buna görə də lazım gələrsə sinəmizi sipər eləməli, ana qədər dogma və müqəddəs olan torpağımızı kafir tapdağından təmizləmək üçün mübarizə aparmalıyıq."

Və yaxud xeyriyəçi Tağıyevin müsəlman qızları üçün açdığı məktəbə görə təşəkkür üçün (Sultan Məcid Qənizadənin tələbəsi kimi) Məhəmməd Əminə söz verilir. O, həm Tağıyevə, həm də bu xeyirxah işin təşkilatçısı Həsən bəy Zərdabiyə öz təşəkkürünü bildirir. Bu gənc oğlan öz ağıllı çıxışları, məqalələri ilə tez bir zamanda diqqəti cəlb edir, xalqının sevimli, vətənpərvər oğlu kimi tanınır.

Müəllif bu sənədli romanında tarixi fakrlara əsaslanaraq o dövrün mənzərəsini, baş verən hadisələri geniş şəkildə qələmə almışdır.

Əsərin ilk səhifəsində Məhəmməd Əmin Rəsulzadə haqqında tanınmış Azərbaycanın və Türkiyənin ictimai xadimlərinin fikirləri yer alıb.

“Mən dünyaya səndən üç sənə erkən göz açmışam. Ancaq bütün türk aləmində Türkün istiqlal bayrağını sən qaldırmısan və bayraq enməsin deyə, mən sənə əlindən alıb Türkiyə üzərində dalğalandırmışam. Enməz demisən bu bayraq, enməyəcəm”. **(Mustafa Kamal Atatürk)**

“Siz Azərbaycanın ən böhranlı zamanlarında fəal bir mücahid sifətiylə çalışdınız, bir çox mühüm hadisələri yaxından gördünüz, müxtəlif cərəyanlarının içində oldunuz və sərgüzəştlərlə dolu bir həyat yaşadınız”. **(Əli bəy Hüseynzadə)**

“İlk dəfə Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranmasında onun Rəsulzadənin xidmətləri qarşısında biz böyük minnətdarlıq hissi ilə anırıq”. **(Heydər Əliyev)**

“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycanın tarixinin şərəfli səlnaməsidir. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə

Azərbaycan xalqının böyük öndəri, “yoxdan var edən” bir cəsarət sahibi, tarixin ən ağır sınaqlarından şərəflə çıxmış bir şəxsiyyətdir.” (**Şirməmməd Hüseynov**)

Bu görkəmli şəxsiyyətlərin onun haqqında deyilən fikirlərlə yanaşı Üzeyir Hacıbəyov da, Mirzəbala Məmməd-zadə də və başqaları da. Məhəmməd Əminin böyüklüyündən yazmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti **İlham Əliyev** Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin 130 illik yubileyinin keçirilməsi haqda sərəncam verərkən demişdir ki, Məhəmməd Əmin Milli dövlət quruluşunun dirçəlməsində, milli istiqlal ideyalarının geniş yayılmasında böyük xidmətlər göstərmişdir.

Doğrudan da ikicə il azadlığı xalqına dadızdıran Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin xidmətləri saysız hesabsızdır. O bütün maneələrə sinə gərərək məsləkdaşları ilə 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarından biri kimi yaddaşlara həkk olunur.

Əsər fəsillərə bölünmüşdür. Biz “Ermənilər” fəsilində ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı nifrətinin, məkrli əməllərinin “Daşnak –sütyün” partiyasının üzvlərinin Şaumyanla sıx əlaqələrinin və Şaimyanın Bakıda törətdiyi qanlı soyqırma başçılıq etdiyinə şahidi oluruq. Şaumyan Bakı Komunnasının sədri olmaqla yanaşı, həm də ermənilər tərəfindən yaradılmış “Daşnak-sütyün terror təşkilatının başçısı idi. O bolşeviklərlə birləşib Rusiyadan, daha doğrusu Lenindən sinfi mübarizə adıyla silah –sürsat alaraq Bakıda qırğın törətmək üçün bu silahlardan istifadə edirdi.

“Ermənilər” fəslində bir detala da nəzər salaq. Tarix təkrar olunur. Keçən əsrin 90-cı illərində Birinci Qarabağ müharibəsinin başlandığı ərəfədə ermənilərin təzədən öz mənfur niyyətlərini həyata keçirmələri bir daha bunu sübut etdi.

Separatçı düşmən 1905 və 1918-ci illərdə həyata keçirdikləri soyqırımını əsrin axırlarında da törətdilər.

Onlar Azərbaycanda ixtişaşlar törətməklə yanaşı iyirənc əməllərindən belə çəkinmirdilər. Elə götürək Sumqayıt hadisələrini. Müəllif Sumqayıt hadisələrini əsərində bizə bir daha xatırladır. Sumqayıt hadisələrini, orda baş verən ixtişaşları, məlum oldu ki, ermənilər özləri ediblər. Öz bəd əməllərini həyata keçirməkdən ötürü qətl hadisələrini Azərbaycanlıların boynuna qoymağa çalışdılar.

Müəllif real faktlara istinad edərək 1918-ci ildə Bakıda mart ayında “Daşnak-sütyün” partiyasının üzvlərilə daima əlaqə saxlayan Şaumyanın, onun kimilərin iç üzünü, mənfur simalarını göstərmişdir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə bir tərəfdən vətənin azadlığı uğrunda mübarizə aparır, digər tərəfdən separatçı ermənilərin iç üzünü, məkrli planlarını açır, xalqını ayıq-sayıq olmağa çağırırdı. Əsərdə 1918-ci ildə baş verən bir hadisəni nəzərdən keçirək. Şaumyanın göstərişilə Bakıda soyqırımdan əvvəl erməni məktəblərinin birinə hücum olunur və iyirmiyə yaxın erməni uşaqları öldürülür. Bu uşaqların qətlə yetirilməsinin də əsas məqsədi onların törətdiyi qətli Azərbaycanlıların boynuna yıxmaq, aranı qızıqdırmaq və Bakı əhalisini bir nəfər kimi

məhv etmək idi. Onlar məqsədlərinə çataraq şəhərdə və qəzalarda minlərlə Azərbaycanlıların həyatına qəsd edirlər, qılıncdan keçirirlər. Əsərdə Nuru Paşanın, onun qoşunlarının Türkiyədən gəlməsinə, Azərbaycanlıların xilas etməsinə, eyni zamanda türk qardaşlarımızın xidmətlərinə də geniş yer verilib. Erməni daşnakları Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək üçün proqram da hazırlamışlar. O proqramların bir neçə bəndinə nəzər salaq. “Xəzər dənizindən Aralıq dənizinə, Şimali Qafqazdan İraqa qədər geniş bir ərazidə “Böyük Ermənistan yaratmaq”, “Erməni uşaqlarının türkə nifrət ruhunda böyütmək”, “Süni arxiv materiallarını meydana gətirmək” və s.

Ermənilər arxivlərdəki faktları təhrif edir, tarixi yazıları, qədimi abidələri öz adlarına çıxmaqdan ötrü müxtəlif hiylələrə əl atırdılar. Müəllif onlardan bir faktı kitabın “Bədbəxt Babaxan” fəslində göstərmişdir. Şaumyanın göstərişi ilə məzarlıqda eramızın 200-ci illərində Alban knyazının qəbrinin üstündə köhnə yazıları oxumağı bacaran azərbaycanlı Babaxanı çağırıb göstəriş verir ki, yazını erməniyə aid olduğunu desin. Gənc Babaxan etiraz etdiyi üçün elə məzarlığın yanındaca güllələyirlər.

Əsərdə Nəriman Nərimanovun obrazı da diqqət çəkir. N.Nərimanov Şaumyana inandığı halda, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə onun Azərbaycana qarşı cinayət əməllərindən xəbərdar idi. Şaumyan isə M.Ə.Rəsulzadəni aradan götürmək üçün müxtəlif vasitələrə əl atır və rus hərbi prokuroru Lunyakinin vasitəsilə onu həbs etdirir. Ancaq M.Ə.Rəsulzadənin sadıq dostları Əhməd bəy Ağayevin

yaratdığı “Difai” partiyasının üzvləri “Jandermiya” idarəsinin yüksək rütbəli şəxslərinə hədə-qorxu gələrək M.Ə.Rəsulzadəni həbsxanadan azad edirlər.

Müəllif əsərin sonunda Məhəmməd Əminin ailəsinin faciəsindən də söz açır və onların sürgün həyatında başlarına gələn müsibətlərindən yazır.

Yazıçı-publisist Qumral Sadıqzadə Azərbaycanın istiqlal şairəsi Ümgülsüm həyatından yazarkən (Ümgülsüm M.Rəsulzadənin həm əmisi qızı, həm də baldızı idi) Məhəmməd Əminin ailəsinin sürgündə başlarına gələn faciələrə də qısa, səthi şəkildə toxunmuşdur.

Vüqar Əhməd “Son nəfəsədek Azərbaycan” əsərində isə Məhəmməd Əmin Sadıqzadənin həyatının uşaqlıq illərindən tutmuş dünyasını dəyişənə qədərki dövrünü qələmə almaqla yanaşı, həm də onun Azərbaycanı tərk etdikdən sonra ailəsinin, övladlarının həyatını, Stalin pejiminin başlarına gətirdikləri faciələri də geniş şəkildə işıqlandırmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra Məhəmməd Əminin böyük oğlu Rəsul güllələnir, həyat yoldaşı Ümbülbanu, analığı, qızları, nəvələri Qazaxıstanın soyuq, ayaqdəyməyən yerlərinə sürgün olunurlar. Çox keçmir ki, onun həyat yoldaşı, analığı Maral xala soyuqdan, aclıqdan dünyalarını dəyişirlər. Barakların birinə yerləşən qızı Lətifə isə körpəsilə birgə soyuqdan donmuş vəziyyətdə tapılır, o biri qızı isə itkin düşür.

Bu acı taleli ailənin yeganə oğlu Azər və nəvəsi Firuzə sağ qalır.

M.Ə.Rəsulzadə mühacir həyatında da Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizəsini davam etdirir. Qardaş Türkiyəyə sığınan M.Əmin Rəsulzadə işğalçı rus imperiyasını ifşa edir. O "İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiqlal" ruhlu məqalələr yazır. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə "Nə vaxt olsa Azərbaycan öz müstəqilliyinə, azadlığına qovuşacaq" ümidilə yaşayırdı. Nahaq yerə söyləməmişdi ki, "Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz".

Kitabda həmçinin Məhəmməd Əminin "Amerikanın səsi" radiosunda son çıxışı, dünyasını dəyişərkən "Azərbaycan" sözünü dilə gətirməyi, üç dəfə "Azərbaycan" deyib əbədi gözlərini yummağı səhnəsi də olduqca təsirlidir.

Müəllif "Son nəfəsədək Azərbaycan" kitabında Azərbaycanın böyük şəxsiyyəti olan M.Əmin Rəsulzadənin, onun parlaq simasını yaradaraq, keçdiyi ömür yolundan, ictimai-siyasi fəaliyyətindən həmçinin məsləkdaşları, yaxınları, ailəsi haqda da bizi məlumatlandırır. Deyə bilərik ki, tanınmış şair, publisist, professor Vüqar Əhmədin bu kitabı oxucular tərəfindən seviləcək və maraqla qarşılanacaqdır.

DÖYÜŞƏ TƏLƏBƏLƏR GEDİRDİ

Müharibə mövzusunda yazılan əsərlər çoxdur. Bu əsərlərin içərisində müharibəni daha da dərk edən, real hadisələri, döyüş səhnələrini olduğu kimi verməyə çalışan yazıçı Etibar Muradxanlının “Tələbə taqımı” kitabıdır - desək yanlışmıq. Müəllif özü də tələbə vaxtı Qarabağ döyüşlərində iştirak edib. Qələmə aldığı sənədli romanın qəhrəmanları da onun ən yaxın dostları olub. Bu tələbələr kimlər idi. Vətənin əldən getməsinə, erməni vəhşiliklərinə, soyqırımlarına dözməyən Bakı Dövlət Universitetinin fizika, kimya, filologiya, jurnalistika, psixologiya, tarix, riyaziyyat fakültələrinin uşaqları. İlk dəfə əllərinə silah alan təcrübəsiz, sütül gənclər “Oxumaq həmişə var” deyərək Bakı Ümumqoşun hərbi məktəbində üçcə ay təlim keçərək döyüş bölgələrinə yollanırlar. Həyatlarını ölüm sınağına çəkən bu gəncləri bircə şey düşündürürdü. Vətəni qorumaq, dinc insanların həyatını xilas etmək.

Cəbhədə tələbələrin Vətənə, torpağa sevgisi onları birbirinə daha da yaxınlaşdırır, doğmalaşdırır. Biz bu əsərdə tələbələrdən – Rövsənin, Arifin, Məcidin, Xudaverənin, Təbrizin, Fərhadın, Firdovsinin, Cəmilin, Natiqin, Baxışın, Elçinin, Ümidvarın simasında etibar, ləyaqət, bütövlük, dostu sadıqlıq, dost yolunda canından belə keçməyə hazır olan gəncləri görürük. Bu qorxmaz uşaqlar vətən yolunda ölümü hələ döyüşə - ön cəbhəyə yola düşməmişdən qabaq seçmişdilər. Bu elə bir vaxt idi ki, Xocalı soyqırımını baş ver-

mişdi, bu elə vaxt idi ki, torpaqlarımız əldən gedirdi. Quduzlaşmış ermənilər rusların köməyiylə irəliyə doğru can atırdılar. Vətən dardaydı, Vətəni qoruyanlar, vətənin müdafiəsinə qalxanlar olacaqdımı? Bakıda hakimiyyət, vəzifə davası bitmək bilmirdi. Nə Qarabağdakı dözülməz vəziyyət, nə də insanların vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi, öz dədə-baba torpaqlarından çıxarılması yada düşürdü. Ölkədə kaos, biganəlik, başıpozuqluq baş alıb gedirdi. Belə bir zamanda ADU-nun tələbələrindən bir neçə "Tələbə taqımı" yaradılır. Cəbhə xəttində səkkiz sängərdən ibarət müdafiə mövqeyi qurulur. Birinci və beşinci sängərlərdə Yerli Özünümüdafiə Dəstəsinin əsgərləri, altıncı sängərdə Tələbə taqımından doqquz nəfər, yeddinci sängərdə yenə də Yerli Özünümüdafiə Dəstəsinin əsgərləri, sonuncu səkkizinci sängərdə isə yuxarıda adlarını sadaladığımız tələbələr idi.

Bəli, onlar tələbə idilər. Cəbhəyə getməyə də bilərdilər. Əllərinə heç vaxt silah almamış, döyüş səhnələrini ancaq kinolarda, sənədli filmlərdə görmüşdülər. Getdikləri yer kitabxana, universitet olardı. Sevilən - sevilən vaxtlarıydı. Gizlin-gizlin sevgi, şeirləri yazardılar. Elə götürək Xudaverənlə Arifin şairliyi. Xudaverənin döyüşə getməmişdən qabaq sevdini qıza yazdığı:

Bəlkə bir az utanırdı.
Bəlkə bir az çəkinirdi.
Gözlərinə baxdım bir an
Ürəyinin sirrin duydu
Baxışın yaman odluydu
Əlimin qarı əridi

şeyirindəki misralarda onun ürəyinin çırpıntılarını görürük. Əgər vətən uğrunda döyüşü seçməsəydilər hələ qabaqda nə qədər cəvincli, xoş, romantik günlər gözləyirdi bu qeyrətli uşaqları. “Tələbə taqımı”nın komandiri, fizika fakültəsinin tələbəsi ölümündən sonra Milli qəhrəman adını alan Rövşən Hüseynovun universiteti qurtarmağına beşcə ayı qalırdı. Vətəni canından da artıq sevdiyi üçün oxumağını yarımçıq qoyur, döyüşə gedir. Bu elə vaxt idi ki, döyüşün qızgın vaxtında səngərdə Rövşən tələbələrə birgə Şuşanın işğalı xəbərini eşidir. Sarsılırlar. Necə olur ki, alınmaz Qala - gecə-gündüz müdafiə olunan Şuşa düşmənlərin əlinə keçsin. Müdafiə naziri Rəhim Qazıyevin səhlənkarlığı idimi, yoxsa Şuşanın hərbi komandantı Elburus Orucuvun səriştəsizliyi və ona verilən suallara müəmmalı cavabları... Müəmmalar çoxdu. Oxucuya bircə şey aydındır ki, Qarabağın ağır vəziyyətində ölkədə hərc-mərclik baş alıb gedir. Nə komandir Rövşən, nə də “Tələbə taqımı”nın üzvlərinin bu acı xəbərə inanmaqları gəlmir. Rövşən şəhərə - evlərinə zəng edir. Bu acı xəbəri bacısından soruşur. Bacısı xəttin o başından ağlaya-ağlaya Şuşanın alındığını deyir. Rövşən göz yaşları içərisində, hıçqıra-hıçqıra ancaq bacısına bu sözləri çatdırır. “Anama deyin məni gözləməsin. Elə siz də”

Qabaqda onları gərgin döyüş gözləyir. Döyüşə hazırlaşırlar. Bir neçə dəfə hücumə keçir, erməniləri geri oturdurlar. Tələbələrin və Yerli Özünümüdafiə Dəstəsinin müqaviməti nəticəsində ermənilər itki də verir. Növbəti tapşırıqların birində Tərtərin Marquşavan kəndində Yerli Özü-

nümüdafiə Dəstəsinin əsgərlərini mühasirədən xilas edərkən Rövşənlə Fərhad qəhrəmancasına həlak olur. Tələbə taqımının üzvlərindən Xudaverənlə Arif isə ağır yaralanır. Onları bir təsadüf nəticəsində, dostlarının köməyiylə cəbhə xəttindən uzaqlaşdırıb xəstəxanaya yerləşdirirlər.

Jurnalistka fakültəsinin tələbəsi Arifin həm ayağından, həm də başından yaralanmaq səhnəsini ürək ağrısız oxumaq olmur. Arif ölümcül vəziyyətdə olsa da əsir düşməsin deyə silahını ermənilərə tuşlaya-tuşlaya, sürünə-sürünə özünü şosse yola çatdırır və yaxınlıqdan keçən əsgərlərimizin maşınına rast gəlir, çətinliklə ayağa qalxır ki, onu görsünlər, əl edir və huşunu itirib yerə yığılır. Yaxud filologiya fakültəsinin tələbəsi Xudaverənin yaralama anı. Düşmənin gülləsindən ağır yaralanır. Tələbə Ümidvar dostu düşməyə girov düşməsin deyə onu mühasirədən çıxartmaq istəyir, ancaq bacarmır və sonra Xudaverənin öldüyünü zənn edən Ümidvar son dəfə onun alnından öpüb ayrılır. Yaralarının ağrısından huşunu itirən Xudaverən ayılıb özünə gəlir, sürünə-sürünə düşmənin nəzarəti altında olan yerdən çıxıb, özümüzkülərə qovuşur. Tələbələr bircə ona sevinirdi. "Yerli Özünümüdafiə Batalyon"nın döyüşçülərinin mühasirədən çıxarmağa nail olmuşdular. Şuşa sevgisiylə yaşayan Fərhadın cəsədi isə düşmənin işğal etdiyi torpaqda qalır. "Qaldı ki, torpaqlarımızı azad edəcək əsgərlərimizi qarşılasın" yazır müəllif. Tənqidçi Əsəd Cahangir kitabın ön sözündə yazır. "Etibar ən sərt mövzuda müharibə mövzusunda yazır: əksər əsərləri ya birbaşa, ya da dolayısı ilə Qarabağdan danışır: bu

əsərlərdən top gurultuları, avtomat səsləri eşidilir, barıt və qan qoxusu gəlir, əsas qəhrəmanı lazım gəlsə, öz həyatını doğma torpaqlar uğrunda döyüzlərdə qurban verən və-tənpərvər, əsas ideyası torpaqlarımızın erməni işğalından azad edilməsidir.

Müəllifin romanı real həyat hadisələrinə əsaslanır və oxucunu inandırır. Biz orjinallığı, yeniliyi ilə fərqlənən bu əsərdə tələbələrin adı, paslı silahlarla, bir-iki qranatumyotla düşmən tanklarının qabağında necə bir şücaətlə dayandığının şahidi oluruq. Elə ona görə də onun qəhrəmanları haqqında oxumaqla kifayətlənmirsən, şəxsən onları görmək istəyirsən.

Haşiyə: “Tələbə taqımı” kitabı Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” şöbəsinin müdiri, Akademiyanın müxbir üz-vü Tehran Əlişanoğlunun təşəbbüsü ilə müzakirə olunacaqdı. Müzakirəyə əsərin müəllifi Etibar Muradxanlı da dəvətliydı. Bu zaman şöbənin qapısı döyüldü. İçəri hündürboylu, orta yaşlı, saçları ağlı-qaralı bir nəfər içəri daxil oldu. Gözümüz tanımadığımız bu adama dikildi. O nəzakətlə: “Tələbə taqımı” kitabı burda müzakirə olunacaq? - Soruşdu.

-Bəli. – Yerbəyerdən dilləndik.

Bu hündür boylu adam: - Mən “Tələbə taqımı”ndakı Arif Babayevəm...

Hamımızın üzündə sevinc qarışıq bir heyrət bürüdü. Bu adam 1992-ci ilində Tərtərin müdafiəsində həm başından, həm də ayağından yaralanan və uzun müddət xəstə-

xanada müalicə olunan tələbə Arif Babayev idi. Biz təzəcə oxuyub başa çatdığımız əsərin canlı qəhrəmanını görürdük. Ona baxdıqca ürəyimdə fikirləşirdim. “Kaş sənin kimi, sənin tələbə dostların kimi oğullarımız çox olaydı”. Bir az keçmədi ki, “Tələbə taqımı” kitabının müəllifi Etibar müəllimlə Milli qəhrəman, şəhidlik zirvəsinə ucalan Rövşən Hüseynovun bacısı oğlu da gəldi. Bəli, müzakirə çox canlı alındı. Tələbə taqımının sağ qalan üzvləri haqda suallar verildi. Şəhid olanlar yad edildi. Jurnalist kimi fəaliyyət göstərən Arif müəllimə verilən suallardan biri də bu idi.

– Arif müəllim, siz nə fikirləşirsiniz? Mühəribəyə hazırıqmı?

Arif müəllim əlini çal saçlarında gəzdirib gülümsədi.

– Əlbəttə – dedi, – Onsuz da şəhidlərimizin, həlak olan yoldaşlarımızın qanını yerdə qoymayacağıq. Biz “Tələbə taqımı”nın sağ qalan üzvləri döyüşə getməyə, torpaqlarımızı azad etməyə həmişə hazırıq.

– Biz sizinlə, sizin dostlarınızla fəxr edirik. – Şöbəmizin ən gənc əməkdaşı Hənifə xanım fəxrlə Arif müəllimə baxdı.

DUYGU VƏ DÜŞÜNCƏ YAZIÇISI

Fikirilərini çox yığcam, səlis ifadə edərək oxucunu öz cazibəsində saxlamağı bacaran Təranə Vahidin yaradıcılığı ilk gündən öz orijinal ifadə tərzii, fərqli duyğu və düşüncələriylə diqqəti cəlb etdi.

Onun “Cənnətdən yuxarı” kitabını oxuduqca bu yazılara valeh olmaya bilmirsən. Laçında dünyaya gələn müəllifin yaradıcılığını izlərkən Vətən, torpaq, yurd itkisi ilə bərabər, pak məhəbbət duyğuları, vüsalına çatmayan, aldadılan, sevmək, sevilmək arzusu ilə yaşayan gənc qızların hissləri, ölümün astanasında dayanan qocaların ümid-siz kölgələri, övladı olmayan, yaxınları, hamı tərəfindən atılan qadınların iztirabları ilə tanış olur, müxtəlif taleii insanların hər kəsin gördüyü, əslində görmədiyii yaşantıları ilə qarşılaşırsan.

Təranə Vahid Qarabağ müharibəsindən yazarkən yalnız ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri deyil, eyni zamanda vətəniini itirən, çadırlarda yaşayan insanların sarsıntılarını, əzabın min bir şəklini, hiss və duyğuları gerçək boyalarla təsvir edir. “Müharibə, nənəm və itən vaxt” hekayəsində obrazın özü kənddir. Mühasirəyə alınan, insanlar tərəfindən tərk edilən, girov götürülən kənd. Kəndə mərmilər atılır, od vurulur. Kəndin camaatı ölümdən qurtulmaq üçün maşına sarı qaçır. Kəndindən, torpağından ayrılmaq nə qədər çətin olsa belə, başqa yol yoxdur...

Evidən, kəndindən çıxmayan bircə Ədil kişidir. Torpağından ayrılmaq ona ölümdən də betərdir. Qızciğaz da

kəndin camaatı ilə birlikdədir. Nənəsinin o dar macalda qaçıb ərinin divardakı şəkliindən halallıq istəməsi, başını itirmiş insanların faciəsi, kəndin ölümü onun gözləri qarşısında baş verir.

Bəs döyüşlərin birində ölən oğlunun qəbrini yadların əlində qoyub getdiyini dərk edib havalanan Nənəş arvad necə? “Maşın kənddən qaçdıqca maşındakıların ürəyi kəndə tərəf qaçırdı. Get-gedə nənəmin vəziyyəti pisləşirdi. Sən demə, nənəmdən də betər gündə olanlar varmış. Maşın sıldırımli döngədə nəfəsini sıxıb dönəndə Nənəş arvad dəli kimi havalandı. Oğlunu inişil ermənilər dağda öldürmüşdülər. Yazıq arvad qəfildən balasını qoyub getdiyini anlayıb hamının gözü qarşısında dəli oldu...”.

Vətəndən didərgin düşəndən sonra qızcığaz nənəsini də itirir. “Nənəm o gecədən sonra çox yaşamadı. Dərdini götürüb heç kimlə halallaşmadan çıxıb getdi. İllər keçdikcə hər gün köç bir az da seyrəkləşir, “Çaşqın köç” tablosu isə ürəyimin divarından elə asılıb ki, axşam-səhər yolum köçün içindən, köç içimdən keçir...”.

Bu hekayə müharibə mövzusunda incə detallarla yazılmış qiymətli ədəbiyyat nümunəsidir. İstedadlı yazıçı-dramaturq Əli Əmirli “Cənnətdən yuxarı” kitabının ön sözündə yazır: “Təranə Vahidin hekayələri gözəl şeir kimidir, onları dəfələrlə oxuya bilərsən, hər oxunuşda da sözün gözəlliyindən, fikrin, ifadə tərzinin təzə-tərliyindən, duyğuların dərinliyindən, təbiiliyindən hədsiz zövq ala bilərsən”.

Qarabağ mövzusu müəllifin yaradıcılığından qırmızı xətlə keçir. Bu mövzuda yazılmış ən təsirli hekayələrindən

biri də “Tapılmayan torpaq”dır. Erməni işğalçıları tərəfindən kəndi alınan Qərib kişi evindən heç nə yox, bir ovuc torpaq götürür. Onu göz bəbəyi kimi qoruyur, vəsiyyət edir ki, dünyasını dəyişəndə o torpağı qəbrinə töksünlər. O bir ovuc torpaq belə ona qismət olmur. Qərib kişinin ölüm ayağında dili tutulur, torpağı harda gizlətdiyini deyə bilmir. Qərib kişi ölür, meyit ortalıqda qalır. Müəllif hekayəni belə yekunlaşdırır. “Neçə illərdir ki, bir milyon adam Qəribin son arzusunu axtarır. Neçə illərdir ki, yağışın altında Qəribin cənazəsi gözləyir. Lap üzə durub. Torpaq tapılmır ki, tapılmır”. Müəllif bu hekayədə də adi bir detalla oxucunu təsirləndirir, müharibə adlı iblisin insanlara gətirdiyi fəlakəti sənətkarlıqla qələmə alır.

“93-cü ilin qışı” hekayəsi də müharibə mövzusunda. 1993-cü ildə madar balasını Murovda itirən ananın sarsıntılarına oxucu biganə qala bilmir. Bildiyimiz kimi, o illər sütül əsgərlərimizin çoxu Murovda xidmət edirdilər. Orda şəhid olub, donan əsgərlərimizi dəfn etmək mümkün olmadığından qarın-buzun əriməyini, yazın gəlməsini gözləyirdilər. Murovda şəhid olan oğullardan biri də Həvvanın oğludur. Oğlunu torpağa tapşırandan sonra Həvva arvad yaşasa da, əslində, buna yaşamaq demək olmazdı. Təranə Vahid qəm, kədər içərisində yaşayan bu əzabkeş ananın ölümünü belə təsvir edir. “Əslində 93-cü ilin qışını unudanların biri də azaldı”. Görən, 93-cü ilin faciələri xatirələrdən silinəcəkmi? Bax bu dəhşətdir. Bizim unutqanlığımızdır ki, mənfur ermənilər zaman-zaman bəşimiza müsibətlər gətirir. Elə ona görə də müharibə möv-

zusunda yazılan əsərlərdə real faktları qələmə almaq, oxucuya çatdırmaq olduqca əhəmiyyətlidir.

“Cənnətdən yuxarı” kitabında müəllifin həm hekayələri, həm esseləri, həm də miniatür duyğuları çap olunub. Yuxarıda dediyimiz kimi, bu əsərlərin mövzusu müxtəlifdir. Məsələn, hekayələrinin çoxu müharibəyə həsr olunsa da, esse və miniatürlərində müxtəlif insan taleləri, onların yaşam tərz, hiss və düşüncələri öz əksini tapır.

Müəllifin düşüncə tərz, yenidir. O, kimisə yamsılamır. Əsərlərinin hər biri eyni zamanda müəllifin hisslərinin, duyğularının məhsuludur. Müəllif qələmi əlinə götürərkən qəlbinə qulaq asır. Bu qəlbə nələr yoxdur: orda sevgi də var, nakam məhəbbət də, itirilmiş kəndin həsrəti, yurda dönmək istəyi, kövrək ürəyin çırpıntıları və bütün bunların ustalıqla qələmə alınması.

Fikirləşirsən, müəllif, “Cənnətdən yuxarı” essəsində cənnətdən yuxarı deməklə nəyi nəzərdə tutur. Övladı olmayan və övladsızlığın əzabını çəkən bir qadın obrazı. Dünyaya övlad gətirə bilmədiyi üçün əri, yaxınları, doğmaları tərəfindən atılan qadın o qədər əzab çəkir ki, Tanrı bu əzaba dözməyib Yerə enir.

“Sən mənim anam, mən sən, balanam” deyir. Görən, əzab çəkən ananın Tanrıya cavabı nə olacaq? Burada da Təranə Vahidin qələmi oxucunu heyrdə qoyur. “Xoşbəxtlikdən qadının öləzimiş ruhu dirçəldi, dodaqları titrədi, dizləri əsdi. Əllərini göyə açdı: - Pərvərdigara, mənim balamı qoru, - dedi. Allahı Allaha tapşırılanda Tanrının köksü açıldı. Cənnəti anaların ayağı altına atdı”.

“İntihar” hekayəsi sevdiyi qızın toy günündə özünü asmaq qərarına gələn bir gəncdən bəhs edir. Ancaq o, özünü nənəsigilin damından asmağa gedəndə kəndin gözəl, sadə qəlbli bir qızı ilə rastlaşır. Sən demə, qız çoxdan bu oğlana vurulubmuş. Qızla oğlan arasındakı balaca bir dialoqda nələr yoxdur?! Qızın səmimiyyəti, oğlana olan məhəbbətini etiraf etməsi, oğlanı dədəsinin tutduğu balığa qonaq etmək istəyi o qədər təbii, yumor hissi ilə zəngin, inandırıcıdır ki, istər-istəməz bu sarışın qıza rəğbətin birə-on artır.

Fariz Yunisli “Cənnətdən yuxarıdakılar” yazısında müəllifin “İntihar” hekayəsindəki üzü çilli qızı bir mələyə bənzədir. “İlahi, bu çilli qız nə imiş? Adamı əzrailin əlindən alan afət! Doğrudan da, bəzən dara düşmüş, yolunu azmış bir insanı xilas etmək üçün ilahi qüvvə öz köməyini, xilaskar mələyini bir adamın simasında göndərir”.

Pak məhəbbət duyğuları Təranənin içindən gəlir. O, “Əmanət” essəsində sevginin insanın həyatını necə dəyişdiyini yüksək sənətkarlıqla qələmə alır. Əvvəllər sevginin nə olduğunu bilməyən qəhrəman qız məhəbbətin əsiri oldandan sonra həyatın gözəlliyini dərk edir. İnsanlar, hətta yerdəki daşlar, çınqıllar da onun gözündə gözəlləşir. Ürəyini sevdiyi insan aparır və söz verir ki, qayıdacaq. Qayıtmır. Uzun ayrılıqdan sonra görüşürlər. Sevgilisinin yolunu gözləyən qız ondan ürəyini - əmanətini istəyir. Onun sevgi ilə döyünən ürəyi həmin ürək deyil. “Ovcunda ürəyin zəif döyüntüsünü hiss etdi. Bir zaman çırpınan, sevincindən yerə-göyə sığmayan ürəkdən əsər-əlamət qalmasa

da, ovcunu sinəsinə sıxıb o yerdən uzaqlaşdı...". Müəllifin sevgi haqda yazdığı bu essədə nə artıq sözə, nə giley-güzərə, nə də göz yaşlarına rast gəlirsən. Məhəbbətsiz ölənin ürəyin taleyinə biganə qalmayan oxucu bu ürək sahibinə ürəkdən bağlanır.

Müəllif bu essədə sevən bir qəlbə malik olan insanın mənəvi dünyasını görür və onu işıqlandırmağı bacarır. Poetik iradəsilə, yatımlı dili ilə, orijinal, təkrarlanmayan sözləriylə!

"Axşamüstü" hekayəsindəki gənclərə qibtə edən, ömrünün qışını yaşayan qoca obrazı diqqətimizi çəkir. Bu qoca bulaq başına gedən qızlara baxır, cavanlığı yadına düşür. Ən qəribəsi budur ki, hamıdan çəkinən utancaq kənd qızları ondan çəkinmir. Gənclərə qibtə edən qocanın qızların onu saymamağı, ona əhəmiyyət verməmələri sarsıdır. "Qızları kəndin dəliqanlı gədələrindən başqa heç kəs maraqlandırmırdı. Qocaya da kefləri istəyəndə salam verirdilər, kefləri istəməyəndə yox. Bu da qocanın xətrinə dəyirdi. Dodağının altında mızıldanırdı ki, Allahın altında cavan vaxtım olaydı. Onda görərdiniz ki... "Bu sözləri deyəndə qocanın dodağı əsirdi. Bilirdi ki, day bundan sonra cavan olası deyil ha..."

Əsərin əsas qayəsi də budur. Qocanın həqiqəti, yaşının çoxluğunu özünə yaxın buraxmamağı.... Təbiətin, zamanın qanunlarına baş əyməməyi... Kol-kos basmış yola - qəbiristanlığa qoca nifrət edirdi. Bilirdi ki, bu gün - sabah onu bu yolla aparacaqlar. Elə ona görə də əlindəki daşı da bu yola qolazlayır. Həmin günün səhəri qoca dünyasını

dəyişir. Kəndin başpapaqlıları, “Qara-qura paltar geyinmiş arvadlar əllərini dizlərinə cırpa-cırpa” qocanın cənəzəsini qəbiristana aparırlar.

Əsərin təbiiliyi ondadır ki, qocanı torpağa tapşırılandan sonra kənd yenidən canlanır, həyat yenidən qaynamağa başlayır. Qoca unudulur.

Müəllifin hekayələrindəki obrazlar canlı, ətə-qana dolmuş, ümumiləşdirilmiş insan obrazlarıdır. Təranə Vahidin təhkiyəsi o qədər real və təbiidir ki, sanki oxucu ilə üzbəsurət oturub danışır. Real həyatın təsviri də səmimilikdən doğur. Mənə elə gəlir ki, yazıçının ən böyük uğuru da elə budur.

ƏFSANƏVİ QƏHRƏMAN – CƏBRAYIL

Tanınmış yazıçı Azad Qaradərəli qırx dörd günlük zəfər müharibəsinə həsr etdiyi hekayələrilə yanaşı İkinci Qarabağ müharibəsində böyük qəhrəmanlıq göstərən şəhidlik zirvəsinə ucalan Cəbrayıl Dövlətzadənin qısa ömür yolundan bəhs edən «Cəbrayıl əfsanəsi» sənədli romanını oxucuların ixtiyarına buraxdı.

Cəbrayıl Dövlətzadə ikicə günlük döyüş yolunda elə bir şücaət göstərdi ki, qəhrəmanlığı, qorxmazlığı ilə Azərbaycan xalqının qəlbinə ömürlük həkk olundu. Bu on doqquz yaşlı gənc əsgər necə olur ki, müharibənin ilk başlanğıcında qorxmadan döyüşə atılır və iki yüksək çinli zabiti (biri general olan) öz əlləriylə, dişləriylə boğur. Professor Rahid Ulusel roman haqqında yazırdı: «Cəbrayıl əfsanəsi» başdan-başa hünər və qəhrəmanlıq romanıdır. Azərbaycan Milli Ordusunun əsgəri «Azərbaycan bayrağı» ordenli şəhid Cəbrayıl Dövlətzadəni prototip kimi seçsə də, əsərində onun döyüş yolunu yaxın və uzaq tariximizin məhz Vətən müharibəsi ilə uzlaşan, sanki onun köklərində dayanan məqam və olaylarına calayır».

Cəbrayılın qısa ömür yoluyla tanış olduqca bizə çox şeylər aydın olur. Birincisi, Cəbrayılın ailəsi düşmən tərəfindən işğal olunmuş Zəngilandan idilər. Bu ailə otuz il idi ki, düşmən tapdağında qalan, ev-eşiklərindən didərgin düşən, qohumları, yaxınları əsir götürülən, mənfur ermənilər tərəfindən işgəncələrə məruz qalan bir milyona yaxın

köçkünlərdən biri idilər. Cəbrayıl didərginlik həyatı yaşayan anasının, nənəsinin, qohumlarının göz yaşlarını, doğma yurda bağlanan nisgilli baxışlarını, vətən üçün ağı deyib ağlayan insanların acı taleylərini lap körpə vaxtlarından izləyərdi. Qarabağa, vətənə, yurda məhəbbəti hələ uşaqlıqdan onun qəlbində kök salmışdı. Elə ona görə bu vətənpərvər oğul kiçik yaşlarından ailəsindən gizlin cəbhəyə gedib düşmənlə vuruşmağa can atardı. İkincisi, o, vətən sevgisini, torpaq təəssübkeşliyini ailəsindən başqa məktəbdə ona dərs deyən müəllimlərindən almışdı. Digər tərəfdən Cəbrayıl Vətən sevgisini aşılaman Azərbaycanın yadelli düşmənlərinə qarşı mübarizə aparan igidlərindən danışan, vaxtilə adlı-sanlı jurnalist kimi fəaliyyət göstərən, Birinci Qarabağ müharibəsindən sonra köçkünlük həyatına başlayıb övladlarını tum satmaqla dolandıran Tumsatan olur. Tumsatan ona çox hadisələrdən, Azərbaycanın tarixi keçmişindən, rus qəsbkarlarının Azərbaycan torpağını işğal etməsindən, 1920-30-cu illərdə öz haqları, azadlıqları uğrunda mübarizə aparan qaçaqlardan, xüsusən zəngilanlı Qaçaq Fərzalıdan, Bəhlul Əfəndidən, Qaçaq Nəbidən, onların igidliklərindən söhbət açardı.

Cəbrayılın qəhrəmanlığı, düşmənlə üz-üzə, təkbətək döyüşü yazıçı təxəyyülün məhsulu deyildi. Bu igid oğul real hadisələrin qəhrəmanıdır. Professor Tehran Əlişanoğlu. Dilarə Əliyeva: «Ədəbiyyatda müharibə həqiqətlərinin inikası ilkin olaraq həm də onunla səciyyəvi oldu ki, sənədli materiallar, gerçək əhvalatlar əsasında yazılmış əsərlər bədii ümumiləşdirməni üstələdi».

Əsərdə müəllif öz təsvirləri ilə yanaşı qəhrəmanını bizə yaxınlarının, doğmalarının, onunla ünsiyyətdə olanların xatirələri ilə tanıdır. Əsərin reallığı, səmimiyyəti də buradan irəli gəlir. Romanda oğlunun ölümündən üzülən ananın, qardaş həsrətini çəkən bacının, sinəsində nəvə dağını gəzdirən nənənin, atanın, müəllimin, Tumsatanın xatirələri vasitəsilə ömrünün bahar çağında böyük igidlik göstərən qəhrəmanımızın bütün məziyyətləri açılır. Onu həm də bir döyüşçü kimi yetişdirən, təkbaşına əlinə silah alıb erməni postuna gedib yüzlərlə erməninə məhv edən milli qəhrəmanımız Mübariz İbrahimovun qorxmazlığı oldu. Cəbrayılın gündəliyində oxuyuruq: «Onun etdiklərini indiyəcən heç kəs bacarmayıb. Özündən sayca qat-qat çox düşmənlə vuruşmaqdan çəkinməyib» və yaxud «Mən Mübariz İbrahimovun qəhrəmanlığını eşidəndə istədim ki, evdən qaçıb gedəm döyüş bölgəsinə».

Mübariz milli qəhrəmanımız general Polad Həşimovun ölümünə də dözə bilmirdi.

Qəddar, mənfur düşməndən intiqam almaq arzusu ilə yaşayan Cəbrayılın uşaqlığı qəm, kədər içərisində keçib. O sanki birdən-birə uşaqlıqdan adlayıb yeniyetməlik dövrünə qədəm basıb.

Əsərin süjet xətti iki paralel xətt üzrə inkişaf edir. Zaman kontekstindən yanaşsaq romanda iki zaman var: keçmiş və müasir dövr.

Müəllif Qaçaq Fərzalının, Bəhlul Əfəndinin obrazını təsvir etməklə o dövrün (1920-30-cu illər) bütün gerçəkliklərini – keçmişdə baş verən hadisələri, qaçaqçılıq hərəkəti-

nı, türk xalqının şücaətini, ruhunu, mənəviyyatını, qorxmazlığını, işğalçılara qarşı mübarizəsini göstərir. Biz əsərdə azərbaycanlılara, müsəlman əhlinə divan tutan rus qəsbkarlarının, eləcə də bolşeviklərlə daşnakların iç üzünün, qəddarlıqlarının şahidi oluruq. Əsəri oxuyarkən həm də Qaçaq Fərzalı, Bəhlul Əfəndi haqqında geniş məlumat əldə edirik.

«Azad romanda Qaçaq Fərzalının timsalında tarixi hərəkəti düzgün, obyektiv təsvir edə bilmişdir. Bu hərəkət Azərbaycanın qəhrəmanlıq səlnaməsində xüsusi yer tutur. Həmin hərəkət 1920-30-cu illərdə sosial-siyasi quruluşa, rus, fars işğalına, erməni vəhşiliyinə qarşı etiraz, üsyan olmuşdur. Yazıcının tarixi qəhrəmanı Qaçaq Fərzalı da həmin üsyanın iştirakçısına çevrilmiş, sərt qayda-qanunları qəbul etməmiş, azad fikirli, mərd, mübariz vətən oğlu kimi tanınmışdır». Professor İsmayıl Kazımov.

Müəllif bu sənədli romanda keçmişimizin qəhrəmanlarını yada salmaqla göstərmək istəmişdir ki, könüllü müharibəyə can atan, ölümündən qorxmayan Cəbrayıl kimi oğullarımızın damarlarından Qaçaq Fərzalların, Qaçaq Nəbilərin qanı axır.

Qırx dörd günlük müharibə oğullarımızı saf-çürük elədi. Loru dildə desək xəlbirdən keçirtdi. Vətəninə, torpağına sevən igidlərimiz o qısa vaxt ərzində öz qəhrəmanlıqlarıyla, əməlləriylə tanındılar. Cəbrayıl da öz şücaəti ilə əsərlərin canlı, real qəhrəmanına çevrildi.

Professor Tehran Əlişanoğlu Zəfər müharibəsinə həsr etdiyi məqaləsində roman haqqında təəssüratını belə sə-

ciyyələndirir: «Vətən müharibəsi ədəbiyyatımıza qəhrəmanlar gətirir. İkinci Qarabağ müharibəsində Azad Qaradərəli qəhrəmanını tapdı. Bu müharibədə düşmənlə təkbətək vuruşan, əlbəyaxa olan Cəbrayılı oxucuya tanıtdı. Müharibənin ilk başlanğıcında az zaman ərzində əfsanəvi əməli ilə hamını heyrətləndirən Cəbrayıl Dövlətzadədən, onun hünər və qorxmazlığından yazdı».

Müəllif Cəbrayılı hərtərəfli fiziki gücü, hünəriylə yanaşı, onun daxili duyğularını, iç dünyasını, qəlbinin kövrəkliyini, mərhəmətliyini də verməyə çalışmışdır. Qızğın döyüş vaxtı Cəbrayılın güllə altında çabalayan bir heyvanı xilas etmə səhnəsi çox təsirlidir.

Gənc tədqiqatçı Türkan Mehdiyeva bu əsər haqqında yazarkən romanı Suriyalı yazıçı Ğadət Əl-Səmanın «Beyrut kabusları» romanı ilə müqayisə edir. Hər iki əsərdə baş verən duyğusal detaldan misal gətirir.

Suriyalı yazıcının əsərində işğal altında olan şəhərdə bir qadın özü aclıq keçirsə də heyvanat mağazasında ac qalan heyvanları fikirləşir. «Cəbrayıl əfsanəsi»ndə isə Cəbrayılın döyüşün qızğın vaxtında həyatını təhlükə altına ataraq düşmən mərmisinin altında özünə yer axtaran, xilas olmağa çalışan dovşanı ölümdən qurtarır.

Cəbrayılın döyüşə atıldığı və həlak olduğu anlarının təsviri isə olduqca təsirlidir. Heyvanlara qarşı mərhəmətli olan Cəbrayılın düşməne nifrəti sonsuz idi. Müharibənin ilk günündə ermənilərin əllərinə keçirtdikləri postu almaq üçün döyüşə atılan Cəbrayıl güllə yarası alana qədər vuruşur. Gülləsi qurtardığı üçün cibində gəzdirdiyi xəncərə

əl atır və yaralı-yaralı əllərini erməni generalının boğazına keçirir.

«Belə sürətli hücum, düşməni bir an içərisində məhv etmək, müharibənin ilk günlərində Cəbrayıl kimi igidlərin sayəsində olmuşdur». Polkovnik Ələkbərov.

Romanı ürək ağrısız, həyəcənsiz oxumaq olmur. Cəbrayıl kimi gənc döyüşçünün qəhrəmancasına vaxtsız ölümü hamımızı sarsıtdı. Ancaq vətən yolunda canından keçən oğullar əslində ölmür, ölümü ilə ömürlük əbədi olaraq yaşayır.

Azad Qaradərəli də bu dəyərli əsərini yazaraq milli qəhrəmanımız Cəbrayıl kimi igid döyüşçümüzün obrazını inandırıcı boyalarla, təsirli faktlarla oxuculara bir daha sevdirdi.

ƏLƏVİYYƏ BABAYEVANIN MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ ƏDƏBİ YARADICILIĞI

İstedadlı qadın yazıçılarımızdan olan Ələviyyə Babayeva çoxsaylı roman, povest, hekayələr müəllifidir. O həmçinin L.Tolstoy, İ.Turgenev, A.Çexov, V.Astafyev, V.Polova, Y.Sotkin, Qaydar, A.Zaqers, Astafayev və s. kimi görkəmli sənərkatların əsərlərini dilimizə çevirmişdir.

Onun imzası 1936-cı ildə çap etdirdiyi “İki həyat” hekayəsilə tanınmağa başlandı. Müəllifin “Mənim müəllimim” adlı ilk kitabı isə 1950-ci ildə “Uşaq gənc nəşr” də çap olundu. Sonra müəllifin bir-birinin ardınca “Hekayələr”, “Tək ağac”, “Kənd yolları”, “Payızda”, “Yenə bahardı”, “Tut ağacı”, “Süsən sünbül”, “Hörüklər”, “Adamlar və talelər”, “Hardasan, dost, harda”, “Əlvida”, “Dəli Sona” “Son döngə” və s. əsərləri işıq üzü gördü.

O, cəmiyyətin ictimai-siyasi mənzərəsi ilə yanaşı, insan qəlbini, mənəviyyatını əsərlərində işıqlandırır və müasir dövrünün həqiqətlərini, reallığını doğru-dürüst əks etdirirdi.

Əməkdar jurnalist Flora Xəlilzadə onun haqqında yazırdı: “Ömrünü ictimai həyata, ədəbiyyata, yaradıcılığa, bədii tərcüməyə bağlayan Ələviyyə Babayevanı həmkarlarından fərqləndirən çoxlu məziyyətləri var idi. Mərdanəliyi, cəsarəti, məhsuldarlığı öz yerində, bu xanım yazıçı ədəbiyyat döyüşündə kişilərlə çiyin-çiyinə işləyib. Yeri gələndə nöqsanını üzə deməyi bacarıb”.

Geniş dünyagörüşü, intellektual səviyyəsi, ən başlıcası böyük ürək sahibi olan müəllif bilirdi ki, tarix və çağdaşlıq

qırılmaz tellərlə bir-birinə bağlıdır. Biri digərsiz tamamlana bilməz. O əsərlərində dönə-dönə deyirdi ki, hər bir yazıçı tariximizi, keçmişimizi mükəmməl bilməlidir. Ona görə də, Ələviyyə xanım hər bir yazdığı romanı başlamamışdan əvvəl xalqımızın uzaq keçmişini arxivlərdən, tarixdən, yaddaşalardan, xatirələrdən və bu dövrü görmüş canlı şahidlərdən öyrənirdi. Son illər ədibin çap olunan əsərləri belə deməyə əsas verir ki, müəllif müasir dövrdə yaradan, quran adamlarla təmasda olmuşdur. İnsanların taleyinə yaxınlıq və doğmalığ, yeni xarakterli, yeni keyfiyyətli sürətlər axtarib tapmaq, müasirlərimizin, xüsusilə ziyalılarımızın əhvali-ruhiyyəsindəki aparıcı cizgiləri, onları narahat edən məsələləri ön plana çəkmək onun yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. Müəllif əsərlərində müxtəlif taleyli adamları, onların daxili aləmini, hiss və həyəcanlarını, yaşam tərzini çox inandırıcı şəkildə oxucuya çatdırır. Onun əsərlərinin süjet xətti cəmiyyətin saflaşmasına, haqqın qələbəsinə, insanların mənəvi təmizliyinə xidmət edir. İstər Müşkünəz “Rəngbərəng adamlar”, istər Bəbir “Son döngə”, istər Bulut “Bəlkə sabah olmadı”, istər Şirin “Əlvida”, istərsə də Elxan Biləndərli “Hardasan dost, harda” və s. əsərlərindəki müsbət qəhmrəmanlar mənəvi təmizliklərini, paklıqlarını qoruyub saxlayan insanlardır. Onlar həyatda çətinliklərlə üzləşsələr də, fiziki təzyiqlərə məruz qalsalar da sınımlar.

Müəllifin “Rəngbərəng adamlar” povestində həyatı faciələr içərisində keçən Müşgünəzin taleyindən bəhs edilir. Əsər balaca qonşunun qızı Lalənin dili ilə danışılır. Lalə

repressiyanın qurbanı olan, ərinin həbsindən sonra evi əlindən alınan taleysiz qadını – Müşgünaz xalanı sevir, onun qayğısına qalır. Övladlarını itirən bu qadın qonşusu prokurorun, onun arvadı Ülfət xanımın təzyiqlərinə, təhqirlərinə məruz qalır. Ülfət xanım balaca, uçuq komasını da bu qadına çox görür, onu pesikdirib ordan çıxartmaq istəyir. Lalə uşaq kövrəkliyi ilə Müşgünaz xalanın başına gətirilən haqsızlıqları müşahidə edir və ona təsəlli vermək üçün tez-tez yanına qaçır. Vaxt gəlir Müşgünaz xala bəraətdən sonra bu qadına münasibət dəyişir. Ona evində yaşamağa icazə verirlər. Onda Müşgünaz xanım başına gətirilən müsibətləri yadına salıb deyir: “Bəs mənim əzizlərimi necə? Onlarsız ad-san, ev-eşik firavan güzaran mənim bu qoca, əldən düşmüş vaxtımda nəyimə gərəkdir”. Bu əsərdə müəllif humanist idealını bədii vasitələrlə verməyi bacarır və Müşgünaza kömək edən insanlara rəğbətimizi artırır.

Müşgünaz xanımın əhatəsində olan insanların içərisində xeyirxah Səlimə müəllimə, Suğra xala kimi insanlar da var. Onların təsəllisi, Lalənin sevgisi idi Müşgünaz xalanı yaşadan. Ancaq başına gələn müsibətlərə tab gətirməyən bu dərddli qadın qəflətən dünyasını dəyişir.

Öz yazıçı təhkiyəsinə balaca Laləyə həvalə edən müəllif əsərdə obrazlara öz münasibətini bildirməsə də, yeri gələndə Suğranın, Səlimənin, Lalənin dili ilə haqsızlığı, Müşgünaz xalanı evindən didərgin salan prokuror ailəsini ifşa edir.

Müşgünaz xalanın evinin barını sökdürüb özünə şərait yaratmaq istəyən prokuror yuxarıların və Səlimənin əli ilə

bu işi görmək istəyir. Səlimə müəlliməni icrakoma çağırırlar ki, Müşgünaz xanımı dilə tutub evindən köçürsün. İcrakomun sədri Qəmbərov Səlimə müəlliməyə deyir: “O hələ papağını göyə atsın ki, biz ona dəyib-dolaşmırıq. Demirik gözüün üsrə qaşın var. Kim bilir ki, o hansı yuvadan perikib, kimin törəməsidir. Doğrusu, Səlimə müəllimə, siz qurd ürəyi yemisiz ey? Xalq düşməninin arvadına maarif ocağında sığınacaq vermək?... Səlimə müəllimə cəsərlə, sözünün üstündə durub Müşgünaz xanımın müdafiəsinə qalxır.

Ə.Babayeva bu əsəri 1968-ci ildə yazıb “Ulduz” jurnalına təqdim etsə də əsərin çapına razılıq verilmədi. Yaxşı əsərdir, dedilər, lakin verə bilmərik. Bu mövzu indi mətbuatda gedə bilməz. Müəllif bu cavabı eşidəcəyinə şübhə etmirdi, ancaq məqsədi bu idi ki, povesti bacardıqca çox adama oxutsun. Əsər yazıldığından iyirmi il sonra çap olundu və oxucular tərəfindən sevilirdi.

İnsana diqqət, qayğı gərəkdir. İnsana duyan ürək, qanən ürək gərəkdir. İnsana idealını bədii vasitələrlə təsbit edəcək bu əsər oxucunun diqqətini əsas məsələyə yönəldir. “Rəngbərəng yuxular” əsərində müəllif baş vermiş və ya baş verə biləcək hadisələri qələmə alır, surətin mənəvi qələbəsinin, ya məğlubiyyətinin səbəblərini göstərir.

Ə.Babayevanın yaradıcılığını şərtləndirən başlıca cəhət ondan ibarətdir ki, o, qələmə aldığı, təsvir etdiyi mühiti yaxşı tanıyır, hiss edir.

Müəllif “Son döngə” əsərini 1999-cı ildə tamamlayıb. Əsər ailə-məişət mövzusunda olsa da, əxlaq kodeksi ön

plana çəkilir. Ə.Babayeva insan həyatının ən maraqlı, ən gərgin anını müşahidə altında saxlamaqla həmin anın yaradıcı psixoloji halı və onun ictimai nəticələrini lakonik bir dillə qələmə alır. Bu konkret anın tədqiqi prosesində biz bu əsərdə müasirimizin mürəkkəb, mənəvi aləmini görürük.

Müəllif əsərin sujet xəttini qurarkən balaca Gülacarın müşahidəsi və evin qulluqçusu Sayadın dili ilə Bəbirin ailəsində baş verən hadisələri açır. Əsərə Bəbirin arvadı həkim Sonanın gündəlikləri də bir canlılıq gətirir. Ailədə ər-arvad arasında təmizliyi, paklığı, müqəddəsliyi hər şeydən üstün tutan Bəbir çox sevdiyi, özündən cavan, gözəl arvadının xəyanəti ilə üzləşir. Müğənni Səlimin onun evinə ayaq basmağı ailənin rahat həyatını pozur. Bəbir inanmazdı ki, özünün evə gətirib tanış etdiyi Səlimlə arvadı eşqbazlıq edə bilər.

Müəllif başqa əsərlərində olduğu kimi bu əsərində də maraqlı sujet xətti qurur və bu sujet xətti boyunca surətin mənəvi qələbəsinin, məğlubiyyətinin səbəblərini axtarır, hadisələri bədii ümumiləşdirmə səviyyəsinə qaldırır. Ailəsinə bağlı olan Bəbiri müsbət keyfiyyətlərinə, insanlığına görə oxucular sevir. Bəbirin arvadı Sonanın ərinə xəyanəti evin qulluqçusu Sayadın qonşu ilə deyişməsində, Sonanın yazdığı gündəliklərindən aydın olur.

Sona gözəldir, savadlı həkimdir. Əri Bəbiri sevməsə də əri tərəfindən sevilir. Həyatda qayğısız bir ömür sürür. Bircə arzusu var. Ana olmaq arzusu. Bəlkə elə ərinə xəyanəti uşaq dünyaya gətirmək olub. Sona üçün bu bir bəha-

nə olsa da, əsas səbəb ərinin dostunun qohumu hündür boy, yaşıl göz müğənni Səlimə vurulmasıdır. Ailənin faciəsi də elə burdan başlayır. Bəbir bilirdi ki, onun heç vaxt övladı ola bilməz. Sonanın hamiləliyi Bəbir üçün gözlənilməz olur və onun arvadına münasibəti dəyişir, özündən çox sevdiyi arvadına getdikcə nifrət etməyə başlayır. Ancaq Zərintac dünyaya gələndən sonra evdə müvəqqəti sakitlik yaranır.

Müəllif Sona obrazını əsərə gətirməklə göstərmək istəyir ki, riyakarlıq, yalan heç vaxt heç kəsə xoşbəxtlik gətirə bilməz. İnsan hansı şəraitdə olursa-olsun öz daxili paklığını, namusunu, mənəvi təmizliyini qoruyub saxlamalıdır.

Müəllif Sonanın mənəvi-psixoloji sarsıntılarını, ərinə olan xəyanətinin peşmançılığını, daxili çarpışmalarını özünəməxsusluqla, təbii şəkildə qələmə alır. Sonanın qızı Zərintac da yüngül, əxlaqsız bir həyat sürür. Öz doğma atasından dünyaya gətirdiyi Gülacanın şikəstliyi onu narahat etsə də, qızının qayğısına qalmaq əvəzinə günlərlə evə gəlmir, evdə də olanda yanına özü kimi əxlaqsız kişiləri dəvət edir. Zərintacın da sonu anasının taleyi kimi faciə ilə qurtarır. Zərintac generalın bağında onu tapanca ilə öldürəndən sonra özünə də qəsd edir.

Müəllif əsərlərinin çoxunda yaratdığı obrazların psixoloji durumunu, duyğu və düşüncələrini təbii şəkildə canlandırırsa da, nədənsə bu əsərində macəraçılığa yol verib. Əsərin Səlim Zərintac, general xəttində onların yaşam tərzini bir-birlərinə münasibəti qeyri-inandırıcı görünür. Ancaq əsərdə Sona ilə Bəbirin özlərinə qəsd etməsinə inanırıq.

Ailədə təmizliyi, paklığı, sadıqlığı sevən Bəbir obrazı onu əhatə edən personajlardan fərqlənir. Onun bir tərəfdən keçirtdiyi mənəvi əzabları, sarsıntıları, digər tərəfdən arvadına olan ülvə məhəbbəti özünə qəsd etməsinə gətirib çıxardır. Bəbirin özünü öldürməsi əsərdə təbii alınır və müəllif Bəbirin evində baş verən olaylardan sonra özünü öldürmək yolunu tutmasını inandırıcı şəkildə oxucuya çatdırır. Hətta buna görə də Bəbirə qarşı bizdə rəğbət hissi yaranır və onun ölümünə təəssüflənirik. Sonanı isə Bəbirin ona göstərdiyi laqeydliyindən çox, Səlimin əxlaqsızlığı, ondan üzürlü, Zərincə tamah salması üzür və ən çox da onu dəhşətə gətirən Səlimin biləndə ki, intim əlaqə saxladığı Zərincə öz doğmaca qızıdır və bunu bilsə də vecinə almaması Sonanı mənən əzir, özünün etdiyi xəyanətinin bir daha peşmançılığını çəkir. Özünə qəsd də elə bu səbəbdən yaranır.

Bəbirin evində baş verən hadisələrin çoxunu biz Sonanın ölümündən sonra (yuxarıda dediyimiz kimi) onun gündəliyindən oxuyuruq. Evin qulluqçusu, Gülaçarı saxlayan Sayad da bütün olanların şahidi olduğu üçün gördüklərini öz-özünə varə-vurd edir, bu evə bədbəxtlik gətirən Səlimə nifrət edə-edə ailənin faciəsini onda görür. Sayad bu evin çox gizlinlərinin şahidi idi. Səlimin Bəbirin ölümündən sonra özünü evin sahibi kimi aparması, Zərinin evə gətirdiyi adamlarla intim əlaqələri, Sonanın elədiyi əməllərinə görə əzab çəkməsi Sayadın yaddaşına həkk olunurdu. "Sayad başını yastıqdan qaldırır və gücü ilə silkələndi ki, ayıq ikən gördüyü yuxunu özündən uzaqlaş-

dırsın. Sona yoxa çıxdı. Sayad qalxıb yatağın içində oturdu: “Ay sənin başın batsın, qarabağlı gədəsi, necə ki, batdı. Deyir yuxarıda Allah, aşağıda şeytan, gərək qoymaya-san ki, şeytan ətəyini ələ keçirib qəlbinə yol tapsın. Lap ilk əvvəldən, bu evə ayaq açandan bildim ki, o, hansı yuvanın quşudur, bu gədə içində nanəciblik toxumu becərir.

Ancaq Sona xam düşdü, bilmədi, gözü, istəyi aldatdı qəlbini”.

Müəllifin roman və povestlərində insan mənəviyyəti ətrafında axtarış aparan, insanın hiss və həyəcanları, düşüncəsi ilə məşğul olan bir yazıçının təqib etdiyi fikirlərlə rastlaşırıq. Buna görə də çox yerdə müəllif qayəsi ilə təsvir etdiyi həyat hadisələri birləşib vəhdət təşkil edir. “Bəlkə sabah olmadı” da xeyirxahlıq, fədakarlıq, faydalı işlər, pisliyi aradan qaldırmaq insanın xoşbəxt olmasına ürəkdən sevinməsinə və insana layiq həyat sürməsinə kömək edən amillər ön plana çəkilir.

Əsasən şəhər mühitindən, ziyalılarımızın həyatından bəhs edən bu əsərdə insana insan gərəkdir prinsipi irəli sürülür.

Müəllif müsahibələrinin birində demişdir ki, romançı öz dövrünün sadəcə müşahidəçisidirsə - bu çox azdır. O həyatın burulğanından keçən yaşadığı zamanın tədqiqatçısı və güzgüsü olmalıdır.

“Bəlkə sabah olmadı” əsərini Ə.Babayeva xalq rəssamı, qardaşı Rasim Babayeva həsr etmişdir. Bu əsərdə biz əsas personajın – rəssam Bulut İldırımoglundan həyata baxışı, insanlara isti münasibətini görürük. Dövrü ilə ayaqlaşan

sənətkarı fərqləndirən ən əsas bir şey onun üçüncü gözüdür. Allah vergisi – üçüncü gözlə o, çoxlarının görmədiyini anır! Üçüncü göz “Bulut İldırımoglundun qisməti və tale ulduzudur. Bəlkə elə bu üçüncü gözə görə ilk məhəbbətini – Fəridəni itirir.

Müəllif Bulut, ikinci Fəridə, Nadir, Rəfi müəllim kimi obrazların simasında həyatda, insan varlığında müşahidə etdiyi və görmək istədiyi nurlu, müsbət qayəni düzgün ümumiləşdirmişdir. Bu adamlar sözün əsl mənasında insan adını naqis, çirkin keyfiyyətlərdən qoruyan fədakar insanlardır. Bəs onların fədakarlığı nə ilə izah olunur və özünü hansı şəkildə göstərir. Əslində bu adamlar qeyri-adi qoçaqlıq göstərmirlər. Onlar bütün insanların edə biləcəyi və etməli olduğu sadə bir vəzifəsini ləyaqətlə başa çatdırırlar. Onlar öz xasiyyətləri və hərəkətləri ilə bir daha sübut edirlər ki, insana fərdi, intim münasibətdən artıq qayğı lazımdır. Bulut sənətini sevir. Çəkdiyi tablolar, naturmotlar, Abşeron lövhələri tamaşaçıların qəlbini fəth edir, onların ruhunu oxşayır. O istedadlı bir rəssam kimi tanınır, ancaq bu istedadlı rəssama paxıllıq edənlər, ayağından çəkənlər, sərgisini keçirilməsinə mane olanlar da az deyil. Bunlar rəssamın sağlamlığına təsir etsə də, əsərləri sadıq dostu Nadirin köməyi və təkidi ilə nəinki Azərbaycan, başqa ökələrdə də nümayiş olunur.

Əsərdə müəllif Bulutla Fəridə arasında sevgi münasibətlərinə də geniş yer vermişdir. Bulut Fəridəni ürəkdən sevsə də, ona etinasızlıq göstərir. Sənətə olan bağlılığı onu

emalatxanaya bağlayır. Fəridə Bulutu ona qarşı laqeydliyi-ni isə bağışlaya bilmir və Bakını tərk edir.

Biz Bulutun simasında isə bitkin, hərətərfli, dərin düşüncəli, öz sənətinə vurğun, dostluqda sadıq, dürüst bir obraz görürük.

Onun həyatında iki Fəridə var. Birinci Fəridə, ikinci Fəridə. İlk məhəbbətini – birinci Fəridəsinə ürəkdən bağlanır və ona elə gəlir ki, o heç vaxt Fəridəni itirə bilməz. Ancaq tale elə gətirir ki, bir-birilərini sevən iki gənc qovuşa bilmir. Fəridə ondan uzaqlaşmalı olur.

Bulut Fəridəyə qovuşa bilməməyinin günahını onda deyil, özündə görür. Nadirlə Fəridədən söz düşəndə təəssüflə deyir. “Tale ona da dönük çıxdı, həyatı nakam oldu. Bu məsələdə də mən yalnız bir nəfəri günahlandıra billəm – özümü!... Bilirsən, mən sənətimdən aldığım həzzi dünyada heç bir şeyə dəyişmərəm, buna görə həyatımı qurban verməyə hazıram. Ancaq bunu başqasından, mənimlə çiyin-çiyinə addımlayan adamdan uma bilməmə, axı, nə karəyəm! Ancaq o vaxt mən bunun fərqi nə varmadım. O axşam Fəridə çox böyük ümidlə gəlmişdi yanıma. Gedək dedi, hətta təyyarəyə biletləri də alıb gətirmişdi. Ancaq mən etimatsızlıq etdim”.

Fəridə Bulutsuz xoşbəxt idimi? İnsanın insana laqeydliyi, etimadsızlığı bəzən faciəyə səbəb olur. Fəridə Bulutdan diqqət, nəvaziş, özünə qarşı isti münasibət gözləyirdi. Ancaq buna nail ola bilmir.

Fəridə obrazı ilə Zərintac (Son döngə) obrazında oxşarlıq olsa da, fərqli cəhətləri çoxdur. Fəridə meşşan deyil, sa-

vadlı, ziyalı bir xanımdır. Bulutu da ürəkdən sevir, ancaq Bulutun ona qarşı soyuqluğu, emalatxanasına qapılması və Fəridənin özünün də inadkarlığı və şiltaqlığı hər şeyə son qoyur. Onların yolları ayrılır. Fəridə yüngül, sevgisiz bir həyat sürür. O, ilk məhəbbətini ürəyində gəzdirə-gəzdirə Azərbaycanı tərk edir və Kiyevdə öz ixtisası üzrə işə düzəlir, milləti yəhudi olan diş həkimi ilə ailə qurur, hətta oğlu da olur. Xoşbəxtliyini vətənin kənarında axtaran Fəridə sonradan başa düşür ki, Bulutsuz heç yerdə xoşbəxt ola bilməyəcək. “Axı necə deyəydi ki, necə inandırardı ki, daxilində bir ölü boşluq var. Olan-olmazı tərkdir, mənəviyyatı talandır. İçindəki boşluqda nəinki arzu və ümidləri, hətta özü də itib batıb”. “Bəlkə sabah olmadı”. 1996. səh. 233

Zərincə isə Fəridədən fərqli olaraq pozğun bir həyat sürür. Onu bu çirkəb həyata salansa özünün bilmədiyini doğma atası Səlim olur.

“Bəlkə sabah olmadı” əsərində isə hadisələr real həyata söykənir və həyat həqiqətlərinin dürüst təsviri verilir.

Dövlət müstəqilliyimizi qazanandan sonra yaradıcılığının yeni mərhələsinə başlayan müəllif iki yeni əsərini nəşr etdirdi. “Əlvida” romanını və “Rəngbərəng yuxular” povestini. Hər iki əsər Azərbaycan ədəbiyyatına yeni nəfəs gətirdi.

1994-cü ildə yazdığı “Əlvida” romanı özünün layiqli yerini tutdu. Bu əsəri bir növ avtibiografik roman da adlandırmaq olar. Gənc alim Şəfəq Dadaşova “Avtibiografiyanın səciyyəvi cəhətləri və janr xüsusiyyətləri” məqalə-

sində yazırdı: “Avtobioqrafiya tanınmış, görkəmli, cəmiyyətdə müəyyən yerə malik adamlar tərəfindən yazılır. (və ya yalnız belə şəxslərin yazdıqları avtobioqrafiya ədəbiyyat tarixində qalır) və orada müəllif mümkün qədər açıq və səmimi olaraq öz şəxsi xüsusiyyətlərini, fikirlərini, mənəvi dəyərlərini ifadə edir. Deməli, bu əsərlərin əsasında müəllifin bəzən şüuraltı arzularından xəbər tuturuq, həm də romanlarda bu qədər bariz görünmək iqtidarında olmayan kollektiv, şüuraltı, yəni müəllifin mənsub olduğu millətin şüuraltı dəyərləridir barədə ətraflı məlumat alırıq”. Bu cümlələri Ə.Babayevanın “Əlvida” əsərinə şamil etmək olar. Müəllif 20-ci illərdə mürəkkəb və ziddiyətli həyatını yaşayan bir ailənin (daha doğrusu desək öz ailəsini) faciəsindən bəhs etsə də, əsasən keçən əsrin əvvəllərində baş verən inqilab, ictimai-siyasi hadisələr ön plana çəkilir. Əsər iki hissədən ibarətdir. “Sönmüş ulduzların işığı” və “Əlvida”.

Ələviyyə xanım kitabın ön sözündə yazır. “Əlvida” romanının əsas övzul daşı Bakıdır. Dünyanı sarsıdan inqilabi hadisələr zəlzələsinə düşmüş – torpağının altı qara qızıl, üstü sarı sünbül, mavi Xəzərə söykənmiş dəli küləklər şəhərinin və keşməkeşli illərin ağır taleyinə həsr olunmuşdur”, “Əlvida”, 1994.

Əsərdə biz əsasən Bilqeyis xanımla, onun ailəsi ilə tanış oluruq. Onun oğlanları Əli, Tufan, qızı Xeyrinin ağır, faciəli taleləri oxucunu sarsıdır, Xeyrinin uğursuz taleyi, Hələb şəhərindən olan ərinin itkin düşməsi, müsavətçi Tufanın Sibirə sürgün edilməsi və orda Sibir meşələrində

ayıya yem olması, repressiya qurbanı olan Əlinin özünə qəsd etməsi və s. təsvir olunur.

Əli özünə ölüm hökmünü seçməklə ailəsini repressiya-nın caynağından xilas etmiş olur. Qardaş itkilərinin acı taleyini yaşayan Xeyri isə İzmirdə tanış olub sevdiyi Rza bəylə ailə qurandan sonra onların Şirin adlı qızları dünyaya gəlir. Ancaq bu iki gəncin xoşbəxtliyi uzun sürmür. Xeyri sevdiyi ərini itirir, hələ bu itki azmış kimi Ərəbistan-dan Rza bəyin valideynləri gəlib nəvələri Şirini Hələb şəhərinə aparmaq istəyirlər. Xeyrinin və anası Bilqeyis xanımın qəti etirazından sonra Şirin anası ilə qalır. Xeyrinin qaynatası Mir Əbdül Turab arvadı Seyidnisəni götürüb Bakını tərk edir.

Əsərin ikinci hissəsi Şirinin gənclik illərindən danışılır. Şirin artıq böyümüş və çox savadlı memardır. İlk məhəbbəti uğursuz alındıqdan sonra heç kəsə meylini salmır. Həyatını memarlıq sənətinə bağlayır. Burda – işlədiyi müəssisədə onun üçün yeni bir aləm açılır. Savadlı, namuslu insanlarla rastlaşır. Onlardan biri də memar Hafiz Əsgərovdur. Məşhur memar olan Əsgərov işinin ən dərin bilicisi olmaqla yanaşı, həm də qayğıkeş, başqasının müvəffəqiyyətinə sevinən bir insandır.

Əgər əsərin birinci hissəsində köhnə və yeni qərənənin astanasında yaşayan bir ziyalının - Əli dadaşın intiharı rəzalətə və haqsızlığa qarşı üsyan kimi səslənsə, ikinci hissəsində - memar Hafiz Əsgərovun ölümü örtülü pərdə arxasında icra olunur. Yaşamaq çətin olduğu kimi o dövrdə ölmək də çox çətin və müəmmalı idi. İnsanın bütün ar-

zularına, o cümlədən həyata əlvida demək arzusuna da qadağa elan edilmişdir. Ətrafından, quruluşundan, sənəhatə edən insanlardan təcrid olunmaq qadağası.

Əsərdəki Hafiz surəti əslində dövrümüzün istedadlı sənətkarı memar Hənifə Əsgərovun prototupıdır. Dövrümüzün qabaqcıl ziyalı, məşhur memarı Hənifə Əsgərovanın real həyatı və sənətinə vurğunluğu əslində yazılmış romandır.

Romanda bir fikir təlqin edilir. İstedadlar həyatdan köçəndən sonra da yaşayır, özündən sonra gələnlərin yoluna işıq salır.

Əsərdə bir obraz da diqqətimizi çəkir, Barat. Xeyrinin ikinci həyat yoldaşı Şirinin atalığı. Kasıb bir ailədən olan Barat hələ bəylərin, xanların hökm sürdüyü vaxtlarda Xeyrigilin bağlarının bağbanı idi. Rza bəyin itkin düşməsindən bir neçə ildən sonra gizli saxladığı sevgisini Xeyriyə açır. Ailənin razılığı ilə Baratla Xeyri evlənilir.

Şirinə əsil atalıq edən Barat həm də həyat yoldaşı Xeyrini, ümumiyyətlə Bilqeyisin ailəsini oğlu, həmçinin keçmiş kürəkəni müsavətcı olduqlarına görə repressiyadan – tutulmaq təhlükəsindən qurtarır. Barat Şirinin tərbiyəsinə, hafizəsinə, savadına heyran qalaraq onu öz doğma balalarından ayırmır.

Ələviyyə Babayevanın əsərləri ona görə yüksəkdə dayanır ki, onun özünün şəxsiyyəti də, səviyyəsi də, dünya görüşü də çox yüksək idi. Onda ki yüksək intellektuallıq Şərq və eyni zamanda Qərb ədəbiyyatını çox mükəmməl

bilməsi ilə əlaqədar idi. Elə ona görə də çap olunan hər bir yeni əsəri oxucuda maraq doğurur.

Müəllif yazılarının birində yazıçı olmağın həm çətin, həm də şərəfli olduğunu qeyd edərək ədəbi mühitin yaradıcılığa təsirindən yan ötmədiyini də deyir. “Ədəbi mühit istedadın fikirlərinin istiqamətini dəyişə bilər, yolunu ayə bilər, ancaq yaradıcılığın meydan açma bilməz. Çünki burada hər kəs öz yükünü özü çəkməlidir”. (Rəngbərəng yuxular”)

“Rəngbərəng yuxular” povestində müəllif keçdiyi enişli-yoxuşlu həyat yoluna nəzər salır, gördüyü, təmasda olduğu insanların, məşhur şairlərin, yazıçıların və ziyalıların onun yaradıcılığına böyük təsirini qeyd edir. Həmçinin o, insan mənəviyyatından, arzu və istəklərindən, ömrü boyu üzləşdiyi çətinliklərdən, maraqlı, həyatının bəzi təsirli məqamlarını yaddan çıxarmır.

O heç vaxt heç kəsə yarımaq məqsədi güdməyib. Ən böyük ideali ədalət, düzlük, vicdan təmizliyi olub. Əsərlərində həyat həqiqətinin gözlə görünməz düyünlərini açmağa cəhd edib.

“Rəngbərəng yuxular” əsəri müəllifin yaşadığı mürəkkəb və faciəli epoxanın, zamanın tarixi-ədəbi salnaməsidir. – desək yanlışdır.

Əsərin elə ilk səhifəsində yazıçının ədəbiyyata verdiyi qiymətin, ədəbiyyat haqqında söylədiyi mülahizələrin şahidi oluruq. “Ədəbiyyat, sənət elə bir halədir ki, bu haləyə düşən adam heç vaxt xilas ola bilmir. Bu yolla irəliləyənin bu yolda dönüklüyü yada düşür. Bəlkə elə buna görə də

yunan əsarətində deyilir. “Bir gün Allah bütün dünyanı yaradandan sonra onu rahat idarə etmək üçün hərənin payını bölük-bölük edib ayırır. Bu vaxt onun köməkçilərindən biri – Zevs görür ki, geniş yolla bir nəfər ulduzlarla danışa-danışa gəlir. Soruşur ki, sən kimsən, niyə belə gec gəlibsən. Axı bütün dünya paylanılıb. Yolla gələn piyada deyir: Mən şairəm, özümə də heç bir şey lazım deyil, məsləhətçilərim ulduzlar da həmişə mənə göz qoyur, qoruyurlar. Zevs çox fikirləşmədən deyir. – oldu. Get ulduzlar da qoy sənin olsun. O vaxtdan, deyildiyinə görə, dünya malında gözü yoxdur şairlərin”.

Etiraf etdiyi kimi, müəllif özü də geniş yolla gedən sənət aşiqlərindən biridir. Ona görə də o Müşfiqi, H.Cavidi, Ə.Cavadi, S.Mümtazı xatırlarkən onların – bu sənət fədailərinin başlarına gələn faciələrə, onlara atılan böhtanlara göz yuma bilmir. Onların və repressiya qurbanlarının həbsindən ürək ağrısı ilə yazır.

Müəllif əsərində uşaqlıq illərini tez-tez xatırlayır. Hafizəsinin çox güclü olduğunu, Müşfiqin ona söylədiyi “Yalnız ağac” şeirini yaddaşına həkk edib təzədən şairə əzbər söylədiyini və onu heyrləndirdiyini uşaq sevincilə yadına salır.

Əsərdə Müşfiqlə yanaşı, onunla eyni vaxtada yaşayıb yaradan S.Vurğun da, H.Cavid də, S.Mümtaz da xatırlanır və sifarişlə onların əleyhinə məqalələr yazan məənəviyyatsız, vəzifəpərəst, xudbin alimlər ifşa olunurlar.

Qarabağ müharibəsi başlayandan yazıçı tez-tez çadır şəhərciklərinə gedir, orda məskunlaşan qaçqınlarla görüşür.

şür, onların acınacaqlı həyat şəraitini təsvir edir, ermənilər tərəfindən gözüünün qabağında öldürülən valideynlərini itirən, balaca Samirənin simasında Qarabağ müharibəsinə də əsir götürülən fidan balaların taleyinə acıyır.

Povestdə müəllif yazır. “Mən çadır şəhərciyində yayın isti günlərində olmuşam. Gil torpaqda ot-ələf bitmir, mal, qoyun saxlamaq mümkün deyil. Su yoxdur, deyən, əkin, tikinti də yoxdur. Heç toyuq, cücə də o istiyə, susuzluğa davam gətirmir”. Belə çadırların birində əmisinin himayəsində yaşayan dili tutulmuş (erməni separatçıları tərəfindən gözüünün qabağında ata-anası öldürülərkən həyəcədən dili tutulur). Samirəni görür və ona xeyirxah insanların köməyi ilə yardım edir, qızın dili açılır. Müəllif bu balaca şair təbiətli qızı ikinci dəfə evində qarşılayır. Samirənin yazdığı yurd həsrətli, nisgilli şeirlərinə qulaq asır. Onu şəhərə-gəzməyə aparanda qızcığazın gözləri dənizə sataşır, heyrətlənir. Bu qədər də su olar? – soruşur. Çadır şəhərində suyun o qədər həsrətini çəkmişdi ki.

Müəllif ikinci qəhrəmanından – şairə Lamiyədən söz açır. Onun soyuq çadırdə yerdəcə əyilib şeir yazmağına acıyır. “İstedad fenomeninin yaxşı cücərti verməsi üçün münbit şərait, qayğı olmalıdır. Yoxsa dövrənin dəli küləkləri bu çiçəkləri vaxtsız soldurarlar” – deyir. Şeirini dizi üstə qoyub kətil üzərində yazan, şair bala, görən, bu çoxmu çəkəcək. Sən havaxta kimi tövlə sakini olacaqsan.

Müəllif ürək ağrısı ilə qaçqınların dözülməz həyat şəraitindən yazarkən onlara ayrılan yardım payının əllərindən alınmasını da gözdən qaçırmır.

Müəllifin “Rəngbərəng yuxular” əsərində rəngbərəng mövzulara müraciət edərək bəzən keçmişə qayıdır. Gördüyü, şahidi olduğu hadisələri yaddaşında çözləyir, ya da uzaq ölkələrə səfərlərindən danışır. Keçən əsrin otuzuncu illərində həbs olunan, uzaq Sibirə sürgün edilən insanların qaldıqları yerləri, meşələri, onların yaşadıkları soyuq konslagerləri görmək arzusunda olduğunu deyir.

Ə.Babayeva yazır ki, o iki dəfə Sibirdə olub. H.Cavidin sürgün olduğu İrkutsk şəhərini ikiye bölən Anqara çayının sahilində həmkarları ilə Cavidin yada salıb fikirləşir. “Haqsız tökülən qan yerdə qalacaqmı. İnqilab bizə, Sibirə nə verdi. O vaxtlarda Sibir progressiv, cəsarətli adamların katorqa yeri idi, sonralar da. Bu vaxta kimi konslager kəlməsini eşitdikdə gözlərimiz önündə şərəfsiz, faşist Hitler canlanırdı. Halbuki, ilk konslagerlər Leninin hökmü və fərmanı ilə yaradılıb. Bu meşələrdə ağac mişarlayan dustaqları qış yuxusundan oyanan ac ayılar hücum çəkib aparırdılar”.

Müəllif ürək ağrısı ilə müsəvat zabiti olmuş və elə buna görə də həbs edilib Sibirə sürgün olunmuş dayısının da belə bir faciə ilə üzləşdiyini xatırlayır. Ayı dayısının dustaq yoldaşlarının gözləri qabağında qoltuğuna vurub aparıb.

Bu hadisəni yazıçı “Əlvida” romanında geniş təsvirini vermişdi. Sibir səfərində o, dustaqlara edilən işgəncə üsulunun birinin üstündə dayanır. “Sözə baxmayan, yolunu azan dustaqları qurşağa qədər soyundurub, əllərini də arxadan buxovlayıb dizi üstə bu dəmir reislərin üstündə

oturdurdular. Baharda, yayda burda çox zəhərli ağcaqanadlar olur. Cücülər, ağcaqanadlar dustağın tərlı bədənıne yapışıb qanını sorurdular. Axşam meşədən qayıdanlar dəhşətli səhnənin şahıdı olurdular. Əvvəla qurşağa kimi çılpaq bədənə yapışmış qan soran cücülərdən dustağın nə sifəti, nə əndamı görünürdü. Bədən qapqara qaralıb şişirdi". "Rəngbərəng yuxular", 2000, səh. 92

Bu sənədli povestdə dövrünün ən tanınmış, sevilən yazıçıları da yad edilir. Onlardan biri də dünyasını dəyişmiş Bayram Bayramovdur.

Müəllif təəssüf hissi ilə bu böyük yazıcının dövlət tərəfindən unudulduğunu yazır. "Rəhmət, min rəhmət sənə böyük sənətkar. Öz yazıçı zəhmətindən həzz alan, yazmaqdan yorulmayan sənət fədailərindən biri də elə sən özünsən. Keçən il sənın səksən yaşı tamam oldu. Lakin yada düşmədi, qeyd olunmadı bu tarix". "Rəngbərəng yuxular", 2000, səh. 194

Onu da əlavə etmək istərdim ki, müəllifin özünə də heç bir fəxri ad verilmədi. Müəllifdən soruşublar. Siz hansı fəxri fərmanları, adları almısınız. Müəllif belə cavab verir. "Mənim altmış üç kitabım, xalqın məhəbbəti və dostlarım var vəssalam" deyib. Bir də ulu öndər H.Əliyev tərəfindən ömürlük Prezidenti təqaüdünə layiq görülməyim olub. Müəllif bu əsərində müasir yazarları da unutmur. Onların yaradıcılığından danışarkən nasirlərin həyata müstəqil baxışı, ictimai mühiti dərk etmək məharəti və özünəməxsusluğunu geniş şəkildə şərh edir və əsasən üç yazıcının yaradıcılığı üzərində dayanır. Afaq Məsud,

Mehriban Vəzir və Mübariz Cəfərli; Afaq Məsudun nəsrini diqqətlə izlədiyini və böyük maraqla oxuduğunu yazır. “Üçüncü mərtəbədə” povesti ilə o ədəbiyyatımıza maraqlı bir nasirin gəldiyini, əsərlərinin mövzu orijinallığı, fərdi üslubu ilə seçildiyini qeyd edirdi.

Həmçinin M.Vəzir haqqında yazır. “Mərd yazarın həyatın min üzünü, min bir oyununu əks etdirən, tam gözlənilməz situasiyalarda cövlan edən günlərimizin, aylarımızın, illərimizin sirrlərini açıb şərh edən hekayələrini oxuyarkən adama elə gəlir ki, cavan da olsa ağıl-qaralı, ağırlı-acılı bir həyat yaşayıb”.

Yuxarıda dediyimiz kimi ömrünü ictimai həyata, ədəbiyyata, yaradıcılığa, bədii tərcüməyə bağlayan Ələviyyə Babayeva Azərbaycanın müstəqillik dövründə də qələmini yerə qoymamış, çox dəyərli indiki dövrlə səslənən əsərlər yazmışdır.

“Bəlkə sabah olmadı” müəllifin romanlarından birinin adıdır. Bu şübhə dolu bəlkələrin arxasında ümidmi, ümitsizlikmi durur. Bunu bilmək çətindir. Ancaq bir şey bizə tam aydındır. Müəllifi yaşadacaq sabahlar həmişə var və olacaq.

EŞQ SULTANI – FÜZULİ

Altmış ildən artıq, yaradıcılıq yolu keçmiş Əzizə Cəfərzadə ədəbiyyatımız üçün çox işlər gördü. Çox saylı hekayələr, povestlər, tarixi romanlar müəllifinin zəngin ədəbi irsi tez bir zamanda oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılandı, sevilə-sevilə oxunuldu. Yaradıcılığa hekayə ilə başlayan Əzizə xanımın qısa müddətdə bir neçə kitabları - Nətvən haqqında hekayələr, «Qızımın hekayələri», «Sahibsiz ev», «Əllərini mənə ver», «Səməndər quşu» və s. əsərləri işıq üzü gördü.

Əziz Cəfərzadə öz üslubi, dəst-xətti olan yazıçıdır, desək yanlışdır. O Azərbaycan tarixini, onun etnoqrafiyasını, folklorunu, milli adət-ənənələrini dərinlən bilən yazıçılardan idi. O şifahi xalq ədəbiyyatının, aşığı sənətinin, bəyatılarının, atalar sözlərinin vurğunu idi.

Ə.Cəfərzadə əsərlərində uzaq və yaxın dövrün şairlərini, vətən, xalq yolunda özünü fəda edən tarixi şəxsiyyətləri, dövlət xadimlərini bizə tanıtdı, sevdirdi. Onun tarixi romanlarının əksəriyyətində xalqımızın müstəqil dövlətçiliyi, azadlıq və vahid Azərbaycan uğrunda mübarizəsi təsvir olunub. Bu tarixi romanlarında biz Şah İsmayıl Xətai, Nişat Şirvani, Cəlaliyyə, M.Ə.Sabir, Seyid Əzim Şirvani, A.Cəhhət, Tahirə Zərintac kimi tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazını görürük. Müəllif tarixi hadisələri yazarkən həmin dövrün koloritini milli xüsusiyyətlərini saxlamağa çalışır. Həm də müəllif keçmişdə baş verən hadisələri oxucunun gözündə real şəkildə əks etdirir.

Əzizə xanımın son yaradıcılıq illərində 1990-cı ildən bu yana yazdığı dövrümüzün ab-havası və Qarabağ savaşı ilə səslənən «Eldən-elə», «Bir səsin faciəsi», «İşığa doğru», «Bəla», «Gülüstandan öncə», «Xəzərin göz yaşları», «Eşq sultanı», «Rübabə Sultanım» əsərləri də oxucular tərəfindən maraqla qarşılandı. Dahi şair və mütəfəkkir, şeir aləminin nadir şəxsiyyəti Məhəmməd Füzulinin həyat və yaradıcılığı haqqında yüzlərlə monoqrafiyalar, məqalələr yazılmaqla bərabər Azərbaycanın şair və nasirləri də Füzuliyə həsr olunan bədii əsərlər yazmış və bu əsərlərində ölməz şairin həyatının mühüm anlarını sevgisinə olan məhəbbətini keçirtirdiyi ömür yolunu işıqlandırmışlar. Belə əsərlərdən biri də Əzizə Cəfərzadənin 2005-ci ildə qələmə aldığı «Eşq sultanı» əsəridir.

Ə.Cəfərzadə Füzulinin vurğunu idi və o gənclik illərindən bəri ölməz şair haqqında iri həcmli əsər yazmaq arzusunda idi. Bu romanın yazılmasında oğlu Turanın da böyük əməyi olub. T.İbrahimov «Anamı Füzuli mövzusunda tarixi roman yazmağa mən sövq etdim». Müəllif ömrünün son illərində tarixi araşdırmalar apardı, şairin həyatının gizli məqamlarını axtarıb tapdı və beləliklə Füzulinin dövrü, həyatı, əsərlərinin yazılma tarixini əks etdirən bir əsər alındı.

«Eşq sultanı» romanında şairin anadan olduğu ildən ta qocalığına qədər bütöv həyatı göstərilmişdir. Əsər Füzulinin atasıyla anası - Səlminazla Süleymanın evlənmə tarixi, Şamaxının Bayat kəndinin təsviri ilə başlayır. Neçə illərdir ki, övlad həsrəti ilə yaşayan bu gənc ailə nəzir edirlər ki,

uşaqları olsa vətəni tərk edib Kərbəlaya köçsünlər və dünyaya gələcək uşağı (Məhəmmədi) İmam Hüseyn qulluğuna aparsınlar. Elə də edirlər. Beş yaşlı balaca Məhəmməd valideyinləri ilə doğulduğu Bayat kəndini tərk edir və ailə ömrünün axırına kimi Kərbəlaya məskunlaşırlar. Bildiyimiz kimi Azərbaycanda Bayat kəndləri çoxdur. Müəllif əsərdə Şamaxının Bayat kəndi versiyasını seçmişdir. Şah tərəfindən köçürülən Azərbaycanlılar Kərbəlanın bir məhəlləsində yaşadıkları üçün bura türklər məhəlləsi adlanırdı və Süleyman da ailəsini məhəllədə yerləşdirir və illər keçir, balaca Məhəmməd mədrəsəyə gedir. Şairin ilk məhəbbəti də bu mədrəsədə baş verir. Füzuli ərəb qızı Rəhiməyə vurulur və Rəhimə də onu sevir. Ancaq tale onları bir-birinə qovuşdurmur. Müəllif bunun səbəbini Rəhimənin ərəb qızı olmasında görür. Bir də Azərbaycanlılar məhəlləsində nə başqa qız alardılar, nə də özgələrə qız verərdilər. Şairin ilk məhəbbəti daşa dəyirsə, çox keçmir ki, dövrünün görkəmli şairi Həbibə ona dərs deyir. Gənc Məhəmməd müəlliminin evində qızı Süneyvazı görür və qızın gözəlliyinə, ağına valeh olur. Çox keçmir ki, Məhəmmədlə Süneyvaz evlənilirlər.

Bildiyimiz kimi bu dahi sənətkarın yaradıcılığında eşq, məhəbbət mühüm yer tutur və bu eşq təkcə sevgiyə yox vətənə, ata-anaya, övlada, xalqadır. Füzuli məhəbbət şairidir. Onun övlada, ailəyə bağlılığını «Söhbətül-əsmar», «Bangü-badə» əsərinin yaranmasında da görünür. Oğlu Fəzli ağır xəstə yatarkən Füzuli narahat olur, oğlunu həyata qaytarmaq üçün meyvələrin özlərini tərifləyərək müba-

hisəsini şirin, duzlu yumorla danışır və danışa-danışa oğluna bu gözəl meyvələrdən yedirir. Balaca Fəzlinin həyatı xilas olur. Bizim sevə-sevə oxuduğumuz «Söhbətül-əsmar» əsəri belə yaranır.

Qəribçilik, vətən həsrəti şairi addım-addım izləyir. Doğulduğu yurd yeri Bayat kəndi tez-tez yadına düşür. Anasının bişirdiyi Şirvan təamları, Süneyvazın təndirə yaptığı çörəylərin qoxusu, otların arasından görünən yemiliyin, yovşanın ətri ona Bayat elini xatırladır.

Əsərdə təsvir olunan Süneyvaz surəti öz dolğun, hərtərəfli ifadəsini tapmışdır. Həbib obrazı da canlıdır, yaddaqalandır. Yazıçı onun Füzuli ilə söhbətini verməklə yanaşı, şeirlərindən də nümunələr gətirir. Valeydlərin itkisindən sonra Həbibinin də ölümünə sarsılan Füzuli çox keçmir ki, Çaldıran döyüşünün -- iki qardaş qırğınının ağrılarını yaşamalı olur.

Əsərdə müəllif o dövrün mühitini, müharibələri, Bağdadda zalım şahların zülmkarlığını, rüşvətxorluğun baş alıb getməsini, Yavuz Sultan Səlim dövrünün, ondan sonra Sultan Mühibbinin Bağdada yürüşünü hərtərəfli təsvir etmişdir. Romandakı Füzulinin oğlu Fəzlinin obrazı da maraq doğurur. Gənc Fəzli də şeir yazır. Şairin oğlu ilə söhbətindən məlum olur ki, Fəzli yoxsul həyat keçirən atasından narazıdır. Fəzli: «Ata, məddah olmadın... Sən iki böyük hökmdarın xidmətində oldun, amma yenə də kasıb yaşadın, sənə layiqli qiymət verən olmadı» deyəndə, Füzuli oğluna belə cavab verir: «Şeir yazmaq şairlik etmək, mənə bəşəri hissdir, oğul. Şairlik sənət, çörək ağacı olma-

malıdır. Şair şeiri çörək qazanmaq üçün yazmamalıdır».

Bağdadın fəthi zamanı Sultan Mühibbinin qızı Səbinə Sultanla kənizlər də bir böyük qoşunla buraya gəlirlər. Səbinə Sultan azəri qızı Songül, kənizlər, onların söhbətləri əsərə bir canlılıq gətirir. Vaxtilə Kərkükdə yaşayan Songülün danışdığı atalar sözləri, rəvayətlər - Azərbaycanın adət-ənənələri haqqında nümunələr bir daha milli dəyərlərimizin, folklormuzun zənginliyindən xəbər verir. Səbihə Sultan Füzulinin şerlərinin vurğudur. Artıq şair qocalmışdır. Qız Füzulinin Bağdadda dostunun evində xəstə yatdığını eşidir. Müəllif Füzulini Səbihə Sultanla görüşdürür. Məlum olur ki, şair ala gözlü türk qızına vurulub, ancaq buna baxmayaraq özü də bu eşqdən xəcalət çəkir «Şair özü- özünə düşünürdü. – Allahım, bu nədir. Bu eşqirmi, sevdadır mı? Əlbəttə yox və yox! Düzdür eşqə-sevgiyə vaxt, yaş səddi yoxdur, amma qoca vaxtında bu nə hisslərdir baş qaldırıb məndə. Yox, yox mən buna yol verə bilmərəm. Keçəsidir, ani zəiflikdir».

Əsər nə üçün «Eşq sultanı» adlanır sualına Ə.Cəfərzadə romanın sonunda belə cavab verir...

“-Füzuli böyük Allahın insanlara bağışladığı gözəlliyi tərənnüm edirdi, eşqi tərənnüm edirdi... O eşqi ki, bəşəriyyətin özülü, davamiyyəti onunla bağlı idi. Onun əsərlərini oxuduqca məndə belə bir əmniyyət əmələ gəldi. Füzuli həyatın şairi idi. Füzuli göylərdən yerə enmiş bir məxluq, bir xilqət idi ki, bu yerdəki gözəlliyi göylərə qaldıra bilsin. Mənim qəlbimdə göylərdən enmiş Füzulinin yerdəkiləri göylərə qaldırmaq qüdrətinə malik olan bir nəhəng, bir azman, bir göylər adamı, bir yer oğlu, ayağı torpağına da-

yanmış bir yer oğlu canlanır."

Professor Qulamrza Təbrizi Ə.Cəfərzadənin «Eşq sultanı» əsərinə böyük qiymət verərək yazır: «Əsərdə Füzuli türk dünyasının böyük söz ustadı kimi təqdim edilmiş, onun yaradıcılığının, istedadının özünəməxsus cəhətləri üzrə çıxarılmışdır. Romanın orjinal bir üslubda yazılması onun oxunaqlılığını, təsvir olunan hadisələrin canlılığını, təbiiliyini təmin etmişdir"».

PROFESSORUN HƏYAT HEKAYƏSİ

İnsan yaşa dolduqda - ixtiyar yaşında keçmişinə qapılır, uşaqlığını, gənclik illərini yadına salır. Ən çox da valideynlərini, doğmalarını, gördüyü, tanıdığı insanları, həyatında iz qoyduğu qəlbini ağrıdan və yaxud onu sevindirən hadisələri varə-vurd eləyir, çözləyir.

Tanınmış ədəbiyyatşünas alim, professor Məmməd Əliyev də bu ikicildlik «Həsərin o üzü», «Karvan köçər, ötər gedər sədası», memuar əsərində keçdiyi ömür yolundan, özünün, ailəsinin məhrumyyətlərlə, çətinliklərlə dolu həyatından bəhs etmişdir.

Bu avtobioqrafik romanın baş qəhrəmanı müəllifin özüdür: Murad Əlizadə. Murad Əlizadənin uşaqlıq illəri o qədər də ürəkaçan olmamışdır. Vəzifə sahibi, ziyalı atası İracın erməni Vazgenin xəyanəti nəticəsində qəzaya uğrayaraq həyatını itirməsi ailənin xoşbəxtliyinə son qoyur. Murad və ondan kiçik qardaşı atasızlığın acı taleyini yaşamağı olurlar. Biz əsərdə «Xəyanətin üzü qara» fəslinin ilk səhifələrində Muradın anası Züleyxa xanımla tanış oluruq. Züleyxa xanım həyat yoldaşının ölümünə dözə bilməyib özünə qəsd etmək istəyir, ancaq atası Fətəli kişi intiharın qarşısını alır, qızına öyüd-nəsihət verir. Züleyxa körpə uşaqlarını yadına salaraq özünə gəlir və başa düşür ki, balalarını boya-başa çatdırmalı, onların bütün qayğı yükünü ancaq o çəkməlidir. Ailə şəhərdən köçüb Xızının Zöhrəbəndində məskunlaşır, yaşayış üçün yararsız, suvaqsız evdə yaşamağı olurlar.

Muradın uşaqlıq illəri keçən əsrin 50-60-cı illərinə təsadüf edir. Ölkə ikinci dünya müharibəsindən sonra ağır, acınacaqlı günlərini yaşayır. Professor əsərdə təkcə öz ailələrindən deyil, ümumiyyətlə kəndin ağır durumunu, kənd camaatının güzəranını, məişətini, sosial vəziyyətini də göstərmişdir. Əsərdə həm də ölkədə baş verən ictimai-siyasi proseslər, tarixi hadisələr də öz əksini tapmışdır. Balaca Murad qısa müddətdə kənd həyatına alışıraqla Zöhrabkəndin adamları ilə qaynayıb qarışır. Onların xasiyyətlərini, davranışlarını, danışq tərzlərini, hətta kənddə baş verən ən kiçik detalı belə yaddaşına həkk edir. Demək olar ki, əsərdəki obrazların canlılığı, baş verən hadisələrin gözlənilməz situasiyalarla qarşılanmağı, hər bir personajların özünəməxsus danışq tərzı və eynı zamanda müəllif qələminin səmimiliyi və təbiiliyi əsərin uğurlu alınmasına səbəb olub. Buradakı obrazların bəziləri bizim tanıdığımız insanlardır. Onların arasında alimi də var, akademiki də, yazıçısı da, aktrisası da. Əsəri oxuduqca obrazların çoxunu rəğbət hissi ilə xatırlayırıq.

Ədəbiyyatşünas alim Qurban Bayramov «Ömürün acılı-şirinli illərinin bədii salnaməsi» məqaləsində yazır: «Məmməd Xızının – Azərbaycanın Şimal zonasına yaxından bələd olan, deyərdim, hər kəndini, obasını, dağını, daşını, bulağını, yamacını doğmalıqla tanıyan, sevən bir ziyalıdır. Bu onun «Həsərin o üzü» romanının hər səhifəsində, hər bölməsində açıq-aşkar görsənir. Məmməd bu romanında Azərbaycanın epoxal bir dövrünə sanki güzgü tutur, bütün səmimi nostaljisi ilə bu gündəmin gerçək əs-

rin müharibədən sonrakı dövründən bu günümüzdə bir ədəbi-bədii körpü salır”.

Romanda əsas personajlardan biri də yuxarıda adını çəkdiyimiz Züleyxa xanımdır. Muradın anası. Biz bu ana ilə müəllifin bir neçə il əvvəl çap etdirdiyi «Bir yay gecəsi» povestində tanış olmuşduq. Züleyxa xanım fədakar ana kimi yadımızda qalmışdır. Ana qəlbinin həssaslığı, ana qəlbinin kövrəkliyi, ana qəlbinin nigarançılığı, ananın övlad sevgisi – bunların hamısı Züleyxa xanımın simasında cəmləşir.

Züleyxa xanım əsərdə az görünsə də, müəllif onun Muradla ünsiyyətinə, söhbətlərinə az yer versə də ananın əlləri həmişə oğlunun çiynlərində hiss olunur, onun kölgəsi əsər boyu nigarançılıqla addım-addım oğlunu izləyir.

Kimsədən kömək gözləməyən bu cəfakeş qadın kitabxanada işləyə-işləyə, gecələr qonum-qonşuya tikiş tikməklə uşaqların ruzusunu əldə edir. Kitabın «Bir yay gecəsi» fəslində müəllif bircə detalla – balaca bir əhvalatla ananın balaya olan məhəbbətini işıqlandırmışdır. Murad yeniyetmə yaşında tək-tənha satdıqları heyvanın pulu cibində atın üstündə rayondan kəndə gələrkən gecəyə düşür. Meşəni, bir neçə kəndi çətinliklə keçib səhərə yaxın Zöhrabkəndə çatır. Oğlunun gəlib çıxmadığını görən ana göz yaşlarını saxlaya bilməyib soyuqdan titrəyə-titrəyə, ağlaya-ağlaya meşənin qurtaracağında səhərə kimi oturub onun yolunu gözləyir.

Muradın gündəliyin oxuyuruq: «Kiçik enişi düşürdüm, at birdən fınxırıb dayandı. Az qaldım ki, yıxılam. Atı

irəli sürmək istəsəm də o getmədi. Geriyə fırlanıb dayan-
dı. Bu vaxt mənim üçün son dərəcə əziz, heç vaxt unuda
bilməyəcəyim bir səs eşitdim:

- Ay bala, gəlib çıxsana, ürəyim üzüldü ki.

Övladlarına məhəbbətini heç vaxt biruzə verməyən,
əksinə həmişə hökmlə danışan anam ağlamışdı, dözə bil-
məyib başına qara güllü şalını bağlayıb meşənin qurtara-
cağına gəlmişdi. Min bir əziyyətlə böyütdüyü oğlundan
ötrü nigarançılıqdan saralmışdı».

Oğlunun sağ-salamat gəldiyini görən ana rahat nəfəs
alır. Satılan henyvanın puluna isə gözünün ucu ilə də bax-
mır. Ana «Apar qoy taxçaya» - deyir. Qəhrəmanımızın bir
alim, əsl bir ziyalı kimi, daha doğrusu şəxsiyyət kimi ye-
tişməsində Züleyxa ananın zəhməti danılmazdır desək ya-
nılmarıq. Ana oğlunu savadlı ziyalı kimi görmək istəyir.

Anasının kitabxanadan gətirdiyi bədii əsərlərlə tanış
olduqca Muradın kitablara sevgisi daha da artır. Həm də
onu kitablara bağlayan internat məktəbində oxuduğu vaxt
dostluq etdiyi kitabxanaçı Hacı Əhməd olur. Hacı Əhməd
Murada klassiklərimizin, eləcə də H.Cavidin, S.Vurğunun,
C.Cabbarlının və digər yazıçı və şairlərimizin əsərlərini
oxudar, ona məsləhətlər verərdi.

Romanda qadın obrazlarından biri də Şəhla xanımdır.
Şəhla xanım həyatda kimin prototipidir? sualına ədəbiy-
yatşünas, professor Salidə Şərifova «Həsərin o üzü» ro-
manının problematikası, janr xüsusiyyətləri, bədii obrazla-
rı və dili haqqında» məqaləsində belə təqdim edir: «Ro-
manda opera müğənnisi kimi təqdim edilmiş Şəhla obrazı

Azərbaycanın xalq artisti, opera partiyalarını ifa edən ilk peşəkar opera müğənnisi Şövkət Məmmədovanın prototipi kimi diqqəti cəlb edir».

Şəhərdə İracın ailəsi ilə kommunal evdə yaşadıkları vaxt Şəhla xanım övladı olmadığı üçün meylini Murada salır və onu bir övladı kimi sevir. Hətta Muradın uşaqlıq şəklini evinin divarından asır. Qəzada həlak olduqdan sonra İracın evini Şəhla xanıma vermək istəsələr də o, etirazını bildirir. «Burada kiçik bir ailə xoşbəxt həyat qurmaq üçün qəfəsdəki quş kimi çırpınırdı, orada Murad oynayırdı. Yox-yox lazım deyil! Mən o qapını bağlı saxlayacağam» deyir. O, öz səmimiliyi ilə, insanpərvərliyi ilə, qayğıkeşliyi ilə yadımızda qalır. Şəhla xanım iki uşağı ilə başsız qalan Züleyxanın övladlarına kəsilən yardımını ala bilmədiyini eşidəndə narahat olur, bir neçə yerlərə müraciət edir və hətta Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin sədrinin – M.İbrahimovun qəbuluna düşür ki, onlara kömək etsin və Şəhla xanım məqsədinə çatır. Əsərdə xalq yazıçımız M.İbrahimov xeyirxah, hamıya əl tutan bir insan kimi təsvir olunur.

Biz «Karvan köçər, ötər gedər sədası» adlı ikinci cildin son səhifələrində Şəhla xanımla bir daha rastlaşırıq. Uşaq vaxtından ayrıldığı Muradın yolunu ömür boyu gözləyən qadın hətta onu tapmaq üçün məşhur övliyəyə – Mir Möhsün ağanın müqəddəs ocağına nəzir də göndərir. Şəhla xanım – Şövkət Məmmədova arzusuna çatır. Ancaq oğlu kimi sevdiyi Muradla ikinci görüşü baş tutmur. Şəhla xanım dünyasını dəyişir.

Bu memuar əsərdə professor Muradın, yəni özünün tələbəlik illərini xoş təəssüratla təsvir etməklə yanaşı, həm də bir qrupda oxuduğu sevdiyi qıza olan məhəbbətindən və bu məhəbbətin acısını çəkməsindən yazır. Sevdiyi qıza qovuşa bilməyən Murad keçirdiyi iztirabları bir acı xatirə kimi həmişəlik yaddaşına həkk edir.

Gənc Murad tələbə yoldaşı Səadəti sevsə də bir-biirlərinə qovuşa bilmirlər. Buna səbəb nə idi? – sualına deyərək ki, Muradın tərəddüdləri və qətiyyətsizliyi, institutda qalıb işləmək qərarı verilsə də onun işə düzələ bilməməyi. Müdafiə ərəfəsində bəzi dırnaq arasы alimlərin nankorluğu, haqsızlığı ucbatından bu gənc, savadlı aspirant işini yarımçıq qoyub qəfildən könüllü olaraq heç kəsə heç nə demədən, hətta yaxın dostları ilə də görüşmədən hərbi xidmətə yollanır, ikinci tərəfdən isə qrupun ən ağıllı, gözəl qızı Səadətin qürurlu olması da onların yollarının ayrılmasına öz təsirini göstərir.

Müəllif kitabın «Muğan çölü, Ərəbistan səhrası» fəslində Muradın Cənub rayonların birində şəhərə qayıdarkən yolda təsadüfən Səadətlə rastlaşdığını təsvir edir. Bəlkə də bu təsadüfi görüş onların qovuşması üçün bir tale yazısı idi. Bəlkə bu Mil düzü görüşü iki gəncin həsrətinə son qoyulması üçün bir fürsət idi. Ancaq Murad tərəddüd içərisində ona tərəf gəlmək istəyən Səadəti yoldaca qoyub uzaqlaşır.

Səadətin Muradı necə bir ülvı məhəbbətlə sevdiyini onun gündəliyindən oxuyuruq: «Muradla yollarımız qütbləşdi. O, Şimala, mən isə Cənuba üz tutdum. O, bir ul-

duz kimi parladı, sonra əriyib yoxa çıxdı. Həmişəki kimi mənim üçün bir xəyal olaraq qaldı». Murad isə peşmançılıq hissi keçirərək düşünür: «Taleyin mənə bəxş etdiyi son şansı əlimdən salıb billur qab kimi çilik-çilik etdim».

Əsərin sonunda Səadətin sevmədən ailə qurduğunu bilsək də, çox çətinliklə gecə qonduda özünə ev tikib anası Züleyxa xanım ilə birgə yaşayan Muradın ailə həyatı qararıqlı qalır. Görünür, müəllif bu haqda kitabın üçüncü cildində bəhs edəcək.

Professor əsərdə Muradın kənddə yaşadığı illərdə əhatəsində olduğı kəndin sadə, əli qabarlı zəhmətkeş insanlarına, onların məişətinə, psixologiyasına, yumorla dolu zarafatlarına, deyimlərinə də yer ayırmışdır. Kitabın «Altı günəş arxasında» fəslində dünya görmüş Fətəli kişidən, üzü nurlu Hürü nənədən, qohumlarından, Ağalardan, Mir Qurbandan, arabaçı Həmiddən, Yədulla kişidir və s. danışılır. İkinci dünya müharibəsində vuruşan Ağalar tez-tez kənd uşaqlarını başına yığıb döyüşdə necə qəhrəmanlıqlar göstərməyini şişirdə-şişirdə danışar, ona qulaq asanları heyrləndirərdi.

Ağalar qızğın döyüşlərin birində – faşistlərəi qıran yerdə Stalinin ona yaxınlaşmağı, əlini onun çiyninə qoymağı «Yoldaş Ağalar, bəsdır, fasilə edin, nemeslərdən bir az saxlayın”, sonra «Sən əsl sovet əsgərisən» deməyi oxucuda gülüş doğurur.

Və yaxud döyüşlərin birində Ağalar guya bir nemes uşağını xilas edərək «Get, bir də buralarda görünmə» deyib evlərinə göndərir. Uşağın anası ona oğlunu xilas etdiyi

üçün təşəkkür məktubu yazır. Ağaların nağıllarına qulaq asanlar istər-istəməz fikirləşirlər, görən, uşağın anası Ağaların ünvanını haradan öyrənib.

Kənddə yaşayanlardan biri də arabacı Həmididir. O da Ağalar kimi uşaqlarla məzələnməyi sevir. Kolxoz tarlasına iş dalınca gedən Həmid arabaya doluşub minən uşaqları düşürmək istəyir, qəlblərini sındırmasın deyə onları öküzlərin başını döndərüb Almaniyaya faşistləri qırmağa, Hitleri öldürməyə aparacağını söyləyir. Sonra ordan çıxıb Fransaya qurbağa ətinə yeməyə, yeməkdən sonra Hindistana gedib «Avara» filminə baxıb, öküzləri fillərlə dəyişib qayıdaraq – deməyi uşaqları qorxuya salır. Uşaqlar həm qurbağa ətindən çimçəşərək, həm də Hitlerdən və fillərdən qorxaraq arabadan düşüb qaçirlar.

Professor həyatda gördüyü, ünsiyyətdə olduğu şəxslərinə böyüklüyündən, kiçikliyindən asılı olmayaraq həssaslıqla yanaşır, onları oxucuya təqdim edərkən onun yoluna işıq salan, ona köməkliyini əsirgəməyən insanlara öz rəğbət hissini gizlətmir. Səlis və rəvan dildə yazılmış bu iki cildlik əsərdə çox mətləblərdən də söz açılır.

«Mir Möhsün Ağa ziyarətgahı», «Tacı xanım» möcüzəsi, xalq inancları «Xızır Nəbi» haqda oxucunu məlumatlandırır. Əsərdə Şimal bölgəsində yaşayan xalqımızın adət-ənənələri, müqəddəs bayramları, xüsusən Novruz bayramının necə keçirilməsi diqqət çəkir. Məsələn: Novruz bayramının, bu bölgədə hər yerdə olduğu kimi keçirilsə də fərqli cəhətləri də vardır. Məsələn, Muradın yaşadığı kənddə bayramda qonşular yığılıb ancaq bir evdə səmən-

ni göyərdib suyunu horra kimi bişirərək əvvəlcə uşaqlara içirdərdilər, sonra bütün qonum-qonşuya paylardılar, və yaxud uşaqları kəndin Əzgilli bulağının üstündən atdardırdılar ki, həyatları bulaq suyu kimi axarlı olsun.

Əminliklə deyə bilərik ki, hörmətli professorumuz Məmməd Əliyevin üçüncü cildini səbirsizliklə gözlədiyimiz “Həsərin o üzü”, “Karvan köçər, ötər gedər sədəsi” iki cildlik memuar əsəri oxucular tərəfindən seviləcək.

QADIN YAZIÇILARIMIZIN MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ ƏDƏBİ YARADICILIĞI

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə nəzər salsaq görərik ki, qadın nasirlərimizin yaradıcılığı dövrün hər bir yeni inkişaf mərhələsində daha da təkmilləşir, dolğun, bitkin məziyyətləriylə ortaya çıxır. Bu ideya-bədii təkamülü müasir qadın yazıçılarımızın da yaradıcılığında müşahidə etmək mümkündür.

Müstəqillik dövründə qadın yazıçılarımızın əsərlərində qoyulan problemlər dövrümüzün ab-havasına köklənərək bir neçə istiqamətə şaxələnir.

İctimai-siyasi mühit, tarixə müraciət, Qarabağ müharibəsi, şəhidlərimizin qəhrəmanlıqları, köçkünlərin yurd həsrəti, işsizlik ucbatından başqa ölkələrə qazanc dalınca gedən gənclərimizin taleyi, tənha qadınların yeknəsək həyat tərz, pula, qaş-daşa satılan yüngül əxlaqlı qızların faciəsi və s. qadın nasirlərimizin əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bu əsərlərin müvəffəqiyyətlərini də təbiidir ki, həyat həqiqətlərinin nə dərəcədə real və dolğun canlandırılması müəyyənləşdirir. Dövrün qəhrəmanları əsərlərdə adətən mənəviyyat, milli düşüncə, əxlaq fonunda öz əksini tapdığına görədir ki, zamanın tələbindən doğan mənfi və ya müsbət surətlərin taleyi təkcə fərdi tale kimi yox, ümumiləşərək mühitin, cəmiyyətin taleyi kimi də mənala-na bilir.

Çağdaş qadın nasirlərimiz, əlbəttə, nəsrimizin zəngin ənənələrinə arxalanırlar, bunlardan bəhrələnirlər. Müstəqillik, yazıçılarımızın yeni müasir mövzulara müraciət etməsi və ya işlənilmiş mövzulara yeni gözlə baxması yeni obrazlar yaradılmasına, yeni poetik ifadə vasitələri tapmağa ehtiyac doğurur.

Əvvəlki illərlə müqayisədə vətənpərvərlik mövzusu, Qarabağ faciəsi və bu faciənin konkret insan talelərində, xarakterlərində əksi yenə də nəsrimizdə əhəmiyyətli yer tutur. Lakin bu mövzu daha çox orta və yaşlı nəslin əsərlərində özünü qabarıq göstərir. Gənc nəslin yaradıcılığında isə əsasən mənəvi boşluq, qloballaşma şəraitində və istehlak cəmiyyətində insan həyatının, ələlxüsus da düşünüən bir insan həyatının dəyərdən düşməsi qəhrəmanları bürüyən çıxılmazlıq hissi daha çox özünü büruzə verir.

Təəssüf ki, bəzən mətbuat səhifələrində cavan yazarların keçmiş ədəbiyyatımızı inkar edən fikirləri ilə rastlaşırıq. Onlar öz nihilist münasibətləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatını, sələflərimizin qoyduğu irsi inkar edir, yazılan əsərlərə təkəbbürlə baxırlar. Əlbəttə dövrün, zamanın tələbiylə yenilik axtarışlarını alqışlamaq, yeni sözü ilə, yeni yazı tərzilə fərqlənən hər bir yazarı qiymətləndirmək lazımdır, ancaq unutmamalıyıq ki, onların özü də, bunu etiraf etməsələr də keçmişin təcrübəsindən bəhrələniblər.

Yaşadığımız mühiti-cəmiyyətin irəli sürdüyü məsələləri dolğun, inandırıcı vermək baxımından 1980-ci illər qadın nəsrinin uğurlarından danışmaq lazımdır. Bu dövrdə yeni istedadlı qadın yazıçıları meydana gəldi. Sara Oğuz,

Afaq Məsud, Mehriban Xalıq, Şükufə Məmmədova, Mehriban Vəzirova, Nüşabə Məmmədli, Firuzə Məmmədli, Aygün Həsənoğlu, Güllü Məmmədova, Mənzər Niyarlı, Gülxani Pənah və s. Onların əsərlərində qoyulan problemlər bir-birlərinə yaxın olsalar da yazılış tərz, poetik deyim baxımından çox fərqlənirdi. Bu yazılarda insanların mənəvi-əxlaqi aləmi, onların arasındakı münasibətlər, şəhərlə kəndin təzadı, yurd niskili, gənclərin düşüncə tərz, yeni həyata baxışları öz əksini tapır.

Altmış ildən artıq, yaradıcılıq yolu keçmiş Əzizə Cəfərzadə ədəbiyyatımız üçün çox işlər gördü. Çox saylı hekayələr, povestlər, tarixi romanlar müəllifinin zəngin ədəbi irsi tez bir zamanda oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılandı, sevilə-sevilə oxunuldu. Yaradıcılığa hekayə ilə başlayan Əzizə xanımın qısa müddətdə bir neçə kitabları - «Nətvən haqqında hekayələr», «Qızımın hekayələri», «Sahibsiz ev», «Əllərini mənə ver», «Səməndər quşu» və s. əsərləri işıq üzünə çıxdı.

Əziz Cəfərzadə öz üslubi, dəst-xətti olan yazıçıdır, desək yanlışdır. O Azərbaycan tarixini, onun etnoqrafiyasını, folklorunu, milli adət-ənənələrini dərinlən bilən yazıçılardan idi. O şifahi xalq ədəbiyyatının, aşıq sənətinin, bəyatiyələrin, atalar sözlərinin vurğunu idi.

Ə.Cəfərzadə əsərlərində uzaq və yaxın dövrün şairlərini, vətən, xalq yolunda özünü fəda edən tarixi şəxsiyyətləri, dövlət xadimlərini bizə tanıtdı, sevdirdi. Onun tarixi romanlarının əksəriyyətində xalqımızın müstəqil dövlətçiliyi, azadlıq və vahid Azərbaycan uğrunda mübarizəsi təs-

vir olunub. Bu tarixi romanlarında biz Şah İsmayıl Xətai, Nişat Şirvani, Cəlaliyyə, M.Ə.Sabir, Seyid Əzim Şirvani, A.Cəhhət, Tahirə Zərintac kimi tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazını görürük. Müəllif tarixi hadisələri yazarkən həmin dövrün koloritini milli xüsusiyyətlərini saxlamağa çalışır. Həm də müəllif keçmişdə baş verən hadisələri oxucunun gözündə real şəkildə əks etdirir.

Əzizə xanımın son yaradıcılıq illərində 1990-cı ildən bu yana yazdığı dövrümüzün ab-havası və Qarabağ savaşı ilə səslənən «Eldən-elə», «Bir səsin faciəsi», «İşığa doğru», «Bəla», «Gülüstandan öncə», «Xəzərin göz yaşları», «Eşq sultanı», «Rübabə Sultanım» əsərləri də oxucular tərəfindən maraqla qarşılandı.

Müasir qadın yazıçılarımızdan olan Mehriban Xalığın da yaradıcılığı rəngarəngdir. Onun istər publisist, istərsə də bədii yazılarında zamanın nəbzi duyulur. Mehriban xarakter yaratmağı bacaran, obrazların daxili aləminə varan yazıçıdır. Pak, təmiz milli ənənələrdən yoğrulmuş obrazlar hər gün səninlə təmasda olan gənclərdir. Anlaşılmazlıq, cəmiyyətin pozuntuları bu adamların həyatından yan ötmür, taleyə çevrilib alın yazısı kimi meydana çıxır. Bunların özü müəllifin yazıçılığına çoxlarının nail ola bilmədiyini orijinalılıqla gəlir. Müəllifdə bir daxili sərbəstlik hiss edirsən ki, bu onun yaradıcılığından qırmızı xətt kimi keçir.

Həyatın sevincini, kədərini, narahatlığını içində gəzdirən və əhval-ruhiyyənin daşıyıcıları olan obrazlar müəllifin yaşadlarıdır. Onlar qaynar mühitin cəzası kimidir. “Biz

nəğməydik”, “Tərs qadınlar və sevimli kişi”. Bakı. 2012. povestində Lalənin fikrinə belə gəlməzdi ki, Adil kimi bir oğlan həyatın keşməkeşində dəyişə bilər. Elə Səidə də Adili tanıdığından onun belə tez dəyişməsinə heyrətlə baxır.

Təəssüf edir ki, Adil öz hisslərini imkansızlığına qurban verdi. Çox qızların bəxtinə düşən salan imkansızlıq Mehribanın əsərlərində elə böyüyüb, elə inkişaf tapır ki, cəmiyyətin çatışmazlığını, namütənasibliyini də üzə çıxardır. Adamların şəxsi ovqatına cəmiyyətin ab-havasının müdaxiləsini göstərir.

Müxtəlif xarakterlər, obrazlar silsiləsi Mehriban Xalığın özünəməxsus yaradıcılıq tərzindən, yaradıcılıq üslubundan keçir. Yazıçının qadın obrazları daha dəyanətli, daha sədaqətlidir. Lakin onlar mübarizlikdən çox-çox uzaqdırlar. Öz istəkləri uğrunda nəinki mübarizə aparmırlar, əksinə, qürurlarına sığınub dayanırlar. Onlar üçün imkansızlığın mübarizə yolu qürur olur. “Adi günlər” povestində olduğu kimi.

Çəkilən zəhmət insanın özü kimidir. Bir-birinin içindən doğan fikirlərin uzanıb gedən zəncirvari naləsi mədirləşir, insan dünyasını dəyişir, onun fikirləri yaşamaqla davam edir.

“Bir damla qan” Mehribanın Liviya dəftərindəndir. Qarabağ əhvalatı baş verəndə Mehriban Liviyada tərcüməçi işləyirdi. Bəni-Validin yaxınlığında salınmış balaca şəhərcikdə qalmışdı. “Bir damla qan” əsərində müəllif erməni qızının obrazını yaradır. Əxlaqsızlıqda günahlandırır.

lan erməni qızı Donaranın qovulma söhbəti Bakıda baş verən hadisələrlə üst-üstə düşdüyündən yaddan çıxır. Hətta əməllərinə görə ondan utanan həmmillətləri Donaranın işdəklərini unudurlar. Donara “yazıq millətim” deyib o biri xalqların nümayəndələrini də özünə tərəf çəkir. Bakının küçələrinin qana boyanmasına səbəbkar ermənilər bütün dünyada olduğu kimi, orada da özlərini əzilən millət kimi qələmə verməklə davam edirlər. Dünyanınsa qulağı kar, gözü kor idi. Hələ özünü millət kimi, ölkəsini ölkə kimi dünyaya tanıtdıra bilməyən xalqın qanı 20 yanvarda Bakının küçələrini boyamışdı. Amerika jurnalları şəkillər versələr də milliyyəti bəlli olmayan meyitlər göstərirdi. Mehriban deyir: “Üzlərə, bədənələrə nəqşlər çəkilməmişdi, demə, cəlladların topdan, tankdan əlavə bıçaqdan, süngüdən fırçaları da varmış. Bu intiqamı yerdə qoymaq olmaz”. “Tərs qadınlar və sevimli kişi”.

Mehriban Xalq xalqın başına gətirilən müsibətlərə biganə qala bilmir. Üzünü dünyaya tutub uzaq Liviyada saxtakarlıq meydanı yaradanlara qarşı üsyankar səsinə qaldırır.

Həyatın gərgin, mürəkkəb hadisələrini, ictimai-sosial dünyələrini əks etdirən bu əsərlər əhvalatların fonunda hər biri ayrı-ayrılıqda bütöv bir məkana, vaxta söykənir. Obrazların, sürətlərin həyatı bütün mürəkkəbliyi ilə təsvir olunur. Xarakterlər hərtərəfli açılır. Müəllif yaşadığı mühiti öz anlamında verdiyindən bu dəst-xəttin məhz Mehribana məxsusluğunu, onu yaşantıları olduğu duyursan. Mehribanın əsərlərinin dili rəvan, hadisələrin gedişi həya-

tidir. “Adi günlər” adi əhvalatlar fonunda yazıçının qələmi ilə oxucunun gözləri önündə yenidən canlanır və onu düşündürür.

Bu istedadlı yazıçı qəhrəmanlarının hisslərini, daxili aləmini öz təkamülün süzgəcindən keçirərək iç dünyasında yaşatmış və sevə-sevə qələmə almışdır. Onun qadın qəhrəmanlarının çoxu öz azadlıqlarını axtaran, mənliliklərini, qətiyyət içərisində öz yerlərini, mövqelərini qoruyub saxlamağa çalışan, çox vaxt da buna nail ola bilməyən sadə insanlardır. Bu qadınların içərisində elələri də var ki, onlar ailədə də xoşbəxt deyillər. Ər, qaynana tərəfindən təhqir olunur, mənlilikləri tapdalanır. Onlara evdə qoyduqları bir əşya kimi baxırlar.

Məsələn “Tərs qadınlar və sevimli kişi” əsərindəki Mədinə obrazı. Bu kimi qadınlar çox vaxt xoşbəxtliyi, cəmiyyət arasına çıxmaqda, öz sənətləri, işi ilə insanlara yardım etməkdə görürlər.

Müəllifin müasir həyatdan bəhs edən “Bağ qonşusu” hekayəsinə də öz bağında məskunlaşan, torpağa bağlı olan professorun insani keyfiyyətlərini, bir qaçqın ailəsinə köməyini, qayğısını görürük. Müəllif halal məvacibinə qane olan professoru fırlıdaq yolu ilə varlanan, torpaq sahələrini bir-bir həyətyanı sahələrinə qatan sahibkarla üz-üzə qoyur. Professor pula ehtiyacı olsa da bağının bir hissəsini qaçqın ailəsinə verir, ona cüzi pul təklif edən qonşusunu isə rədd edir, onu bağından qovur.

Çox vaxt hekayədəki süjet gözlənilməz təsadüf, əhvalat, situasiya əsasında qurulduğu məlumdur. Ancaq

M.Xalıq hekayələrində qələmə aldığı əhvalat və hadisələrin fabulasına daha artıq bədii bütövlük və yetkinlik gətirməyə çalışır. “Quru balıq”, “Güzgü”, “Balaca ayı balası” hekayələri konkret situasiya üzərində qurulmuşdur.

Çağdaş nəsrimizdə Qarabağ müharibəsinə qadın yazıçılarımız da biganə qala bilmədilər və onların əsərlərində müharibə mövzusu öz əksini tapdı. Nüşabə Məmmədli, Nəringül Nadir, Salidə Şərifova, Gülxani Pənah, Şövkət Horovlu, Gülşən Lətifxan, Mərziyyə Səlahəddin, Sevinc Nuru qızı, Firuzə Məmmədli, Mahirə Abdullayeva, Təranə Vahid və s. N.Məmmədlinin “Zəngülə” povesti ermənilər tərəfindən girov götürülən əsgərlərimizin, qadınlarımızın, uşaqlarımızın acı, faciəli talelərindən bəhs edir. Əsərdə hadisələr əsir düşmüş Rəhimə adlı bir qızın dilindən nəql edilir. Oxucuya məlum olur ki, vəhşi ermənilər girovluqda saxlanılanların başlarına min bir oyun açır, onları təhqir edir, ləyaqətlərini alçaldırlar. Tövlədə saxlanılan Rəhimənin gözləri çıxarılır, Həcər arvad zorakılığa məruz qaldığı üçün özünü asır, Xurşid müəllimənin döşünə xaç basılır, Şeyda xalanın uşağı susuzluqdan dünyasını dəyişir.

Əsəri həyəcənsiz oxumaq mümkün deyil. Müəllifin bu əsəri yazmaqda məqsədi bir də odur ki, mənfur düşmənlərimizin qəddarlığını, iç üzünü bizə tanıtmaktır. Firuzə Məmmədli “Zəngülə” əsərinin müqəddiməsində yazır. “Qarabağ mövzusunda yazılmış bədii əsərlər sırasında özünəməxsus yeri olan bu povestin əlamətdar cəhətlərindən biri də onunla bağlıdır ki, yazıçı hadisələrin təsvirində

seyirci deyil, iştirakçıdır. O oxucunun hadisələrin əsiri edir. Əsirlikdən qəribliyə düşən, burada da talesizliyin əsiri olan gənc bir azərbaycanlı qızının iztirabları ilə yaşayan oxucu bədii əsər oxumur, bütöv bir müharibə keçir, bütöv bir müsibət yaşayır". "Zəngülə". Bakı 2004. Səh 5.

N.Məmmədlinin "Bayraq, papaq və həqiqət" hekayəsində hadisə, əhvalat əsasən qəhrəmanın düşüncələri üzərində köklənib üzə çıxır. Təhlilə çəkilən hadisə və prosesdə itirilmiş, dağıdılmış və xarabalığa çevrilmiş torpaqların azad olma istəyinin reallaşdırmaq cəhdində lirik-romantik qat üstünlük təşkil edir. Qəhrəman itirilmiş torpaqların geri qaytarılması yolunda mübariz, çevik düşüncə tərzini nümayiş etdirə bilmədiyindən hekayə dərin ictimai ümumiləşdirmə səviyyəsinə qalxa bilmir. Əsərdən yalnız onu öyrənirik ki, qəhrəman baharın gəlişini, nəfəsini duymaq, hiss etdirmək, yaşamaq üçün kəndə getmək fikrinə düşür. Belə bir məqamda onları ailəliklə başqa rayona toya dəvət edirlər. Qəhrəman yolüstü maşının arxa küncünə qısılib gözlərini yumaraq xəyalən arxada qalan, ötüb keçən günlərin bahar çağını xatırlayan anda xarabalığa çevrilmiş həyət-bacaların ağrı-acılarını yaşamağa məcbur olur. Addımladığı hər hansı künc-bucaq hansısa xatirələr olayların düşüncələrini yaradır və çox keçmədən qəhrəman düşüncələrindən ayrılır.

N.Məmmədli obrazlarının dili koloritlidir. Müəllif onların hər birini xüsusən qadınları Qarabağ ləhcəsi ilə danışdırır. Onun bütün əsərlərində, demək olar ki, xalq deyimlərindən, atalar sözündən, məsəllərdən misal gətirilir.

Ermənilərin vəhşiliklərini bütün dəhşətləri ilə təsvirinə və eləcə də qaçqınlarımızın faciəsinə, ağır həyat şəraitinə, sarsıntılarına gənc yazıçı Sevinc Nuru qızının da hekayələrində rast gəlirik. S.Nuru qızı “Qisas” adlı hekayəsində əsir düşmüş balaca Samirin taleyindən bəhs edir. Samir tövlədən çıxarılıb təyyarə ilə varlı bir ailənin evinə gətirilir. Onun ürəyi bir erməni nazirinin xəstə uşağının ürəyinə köçürülməlidir. Uğurla keçirilən əməliyyat başa çatır. Heç bir səhvə yol verilmir, amma həkimlərin zəhməti hədər gedir, sapsağlam bir ürək heç kəsin gözləmədiyi bir anda dayanır. Sanki ürək öz fəaliyyətini dayandırmaqla erməni ailəsindən intiqam alır.

Konkret bir zaman ərzində yaranan əsərlər haqqında fikir yürütməli olan ədəbiyyatşünasın, tənqidçinin qarşısında həmişə müəyyən tələblər qoyulur və əldə olunan nəticə mütləq bu tələbləri əhatə etməlidir. Yəni, fikir yürüdənin öz zövqü, baxışı və düşüncəsini əks etdirən istənilən nəticənin ümumi planında bir sıra vacib suallar var ki, mütləq cavablandırılmalıdır. O suallar isə bunlardır – nəsr əsərlərinin uğradığı keyfiyyət dəyişikliyi, ədəbi prosesin ümumi mənzərəsi fonunda bu dəyişikliyin məntiqi səbəbi və nəticələri, nəsr əsərlərinin əldə etdiyi yeni mövzu və problematika ilə yanaşı, yeni poetik xüsusiyyətlər, forma, struktur dəyişiklikləri nədən ibarətdir.

Ədəbi mətbuatda realist hekayə və əsərlərlə çıxış edən maraqlı qadın nasirlərimiz də var ki, onların yaradıcılığı da öz dinamikliyi, çevikliyi ilə seçilir. Kiçik həcmli olduğuna görə gündəlik mətbuatda nəşr olunan bu janrda son

illər müxtəlif aktual mövzularda və üslublarda yüzlərlə nəsr nümunəsi oxuculara təqdim olunub. Bu sahədə daha ardıcıl və məhsuldar fəaliyyət göstərən qələm sahiblərindən isə Günel Anar qızı, Şiringül Musayeva, Nəringül Nadir, Xumar Ələkbərli, Hicran Hüseynova, Pərvin, Fidan Nizaməddin qızı və Təranə Vahid qızını göstərmək olar. Gənc qadın nasirlərimizin hekayələrindəki ideya, məzmun xüsusiyyətləri müasir dövrlə səsləşir. Qadın nasirlərimizin ən fərqli keyfiyyəti isə ədəbiyyata məhz Azərbaycan qadını obrazını gətirmələridir.

Müasir cəmiyyətimizdə Azərbaycanlı qadının qarşılaşdığı problemlər, qadın kişi münasibətləri, gender siyasəti və s. mövzular son illər onların əsərlərində daha çox rast gəlinir. Onların nəsr əsərlərinin ən üstün cəhəti heç bir xarici ədəbi cərəyanın təsiri altına düşməməsi, heç kimi təqlid etməməsi, zamanla ayaqlaşaraq ölkədəki müxtəlif ictimai-siyasi hadisələri, sosial problemləri geniş oxucu kütləsinin rahat başa düşə biləcəyi bir formada ortaya qoymasıdır. Düzdür, mövzular zamanla ayaqlaşır, qəhrəmanlar müasir insanlardır, təsvir olunan hadisələr də bu günümüzün aktual hadisələridir. Lakin istər süjet quruluşu, istər obrazların seçilməsi, istər xarakterlərin açılması üsulları, istərsə də bədii ifadə və təsvir vasitələri bir çox hallarda əvvəlki nəsr ənənələrimizin sadəcə təkrarıdır.

Müasir qadın yazıçıların hekayələrində qoyulan məsələlərdən biri də qəhrəman və onu əhatə edən mühit probleimidir. Əsərlərdəki qəhrəmanların bu mühiddə rastlaşdığı müxtəlif xasiyyətli insanlarla ünsiyyətdə onların mənə-

viyyatların əqidə və düşüncələrinə, davranışlarına öz təsirini göstərir. Belə halda mühitə qəhrəmanın qarşıdurması elə güclənir ki, birbaşa konflikt yaranır. Qəhrəman bəzən mənəvi, bəzən də fiziki cəhətdən sarsılır.

“Çağdaş Azərbaycan nəsrində polifonizm, düşüncə səli, həyata yalnız obrazların içindən, personajların, hətta heyvanların, cansız əşyaların görüş prizmasından baxmaq kimi poetik üsullar geniş yayılıb. Bəzi yazıçılar yaratdıqları personajlara hətta o qədər azadlıq verirlər ki, yazıçının obrazları, yoxsa obrazlarının yazıçını öz arxasınca apardığını ayırd etmək mümkün olmur. Bu gün yazıçının həyat həqiqətlərinə bir personajda yox, elə obrazların prizmasından aydınlatması bir poetik metod kimi oturulmuş, həm də bir çox dəyərli əsər üçün proyekt rolunu oynayıb. Fəxrü Uğurlu “Nəsrin poetik axtarışları”.

Biz bəzi gənc qadın yazarlarının hekayələrini oxuyarkən onların əsərlərində dil qüsurlarına tez-tez rast gəlirik.

İ.Fəhmi gənc yazarların zəif, bədii cəhətdən sönük olan əsərlərini misal çəkərək yazır. “Heç bir bədii dəyəri olmayan, heç bir ədəbi kriteriyalara uyğun gəlməyən, bəzən orta məktəb şagirdlərinin inşalarını, bəzən də müxalifət qəzetlərinin köşə yazılarını xatırladan cizma-qaraların nəsr əsəri adı altında çap olunub cəmiyyətə sınınması, əlbəttə ki, normal oxucularda bir çaşqınlıq yaradır. Bu əsərlərin çoxuna nəzər salanda adama elə gəlir ki, bunu yazanların ümumən Azərbaycan ədəbi dili barədə anlayışı yoxdur. Azərbaycan sözlərinin gah osmanlı, gah rus, gah da ingilis qrammatikasının qaydalarına uyğun sıralanması bu romanların çoxu üçün xarakterikdir.

ƏZİZİMİZ GÜLŞƏN XANIMA!

Adamın inanmağı gəlmir ki, sən artıq həyatda yoxsan. Ağır xəstə olduğunu eşidəndə çox sarsıldım. Bizim aramızda elə bir yaxınlıq olmamışdı. Bir neçə il bundan qabaq birçə dəfə bizə zəng etdin. Hollandiya nümayəndəliyi ilə birgə mənə "Azər və Aida adası" kitabının tədqimatına dəvət etdin. Mən heyrat və sevinclə "Pıspısa" hekayəsini yazan sizsiniz? – soruşdum. – Bəli, - dedin və hekayəni "Azərbaycan" jurnalında oxuduğumuz üçün sən də sevindin. Sonra bu hekayə əldən-ələ gəzdi. Universitetlərdə tələbələr arasında müzakirəyə də qoyuldu. Həmin təqdimatda iştirak etdik. Orda bu hekayədən radio vasitəsilə parçalar da oxundu. "Pıspısa" hekayəsindən sonra həmişə sənənin imzanı izləməyə başladım. Əzizim, mənalı, düşündürən, duzlu hekayələrini oxuduqca sən qəlbimə yol tapdın. Tək mənim yox, səni oxuyan bütün oxucuların qəlbinə. Sən istedadlı, gözəl xanım idin. Çox qəribədir bu günlərdə "Azərbaycan" jurnalında "Dağlar qızı" povestini oxuyanda səni görmək istəyirdim və həm də fikirləşirdim ki, səni necə tapım, səni ürəkdən təbrik edim, sənə çox sağol deyim, səni bu gözəl əsərlərinə görə qucaqlayım. Həm də sənənin hekayələrin haqda yazdığım məqaləni sənə çatdırım. Heyf! Əlacsız xəstəlik ömrünü yarıda kəsdi. Təəssüf! Sənənin ölümün tək sənənin yaxınların üçün yox, həm də Azərbaycan xalqı üçün böyük itkidir.

Sən Hollandiyada yaşayaraq Azərbaycanı, Azərbaycan mədəniyyətinin tarixini, musiqisini, son illərdə vətəndə baş verən hadisələri, separatçı ermənilərin başımıza gətirdikləri faciələri dünyaya çatdırırdın.

Ruhun şad olsun, əzizim. Sən həyatda olmasan da, hər an bizimləsən və əsərlərinlə yaşayacaqsan.

QÜRBƏTDƏ YAZILAN HEKAYƏLƏR

Gülşən Lətifxan “Azərbaycan” jurnalında çap etdirdiyi “Pıspısa” hekayəsilə oxucuların görüşünə gəldi. Rus dilində yazıb yaradan Gülşən Lətifxan hal-hazırda Hollandiyada yaşayır. Bu istedadlı qadının artıq iki romanı işıq üzü görüb, “Mənim nəslimin qızları”, “Azər və Aida adası”. Hər iki əsər tanınmış yazıçılar və tədqiqatçılar tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. Yuxarıda adını çəkdiyimiz “Pıspısa” hekayəsindən sonra “Azərbaycan” jurnalı müəllifin bir neçə hekayəsini “Ən gözəl uçuş”, “Ad günü”, “Domino”, “Kaxa”, “Yeddincilər”, “Mozelin Reynə qovuşduğu yerdə”, “Pasiyent qadın” və s. çap etdi. Bu hekayələrdə həyat həqiqətlərinin əks olunması, hər bir insanın daxili aləmi, onların yaşam tərz, istək və arzuları, sevinc və göz yaşları öz əksini tapır. Müəllifin hekayələrindəki personajlar yadda qalandır. “Pıspısa” hekayəsinin qəhrəmanı Simnarə kimi. Simnarə kasıb bir ailənin evində böyüyən, sonra isə Nabranda istirahət edən professorun ailəsinə satılan zavallı bir qızçıqazdır. Simnarənin əyyaş atası qızını qulluqçu kimi professorun ailəsinə kömək etmək məqsədiylə verir. Evin sahibəsi Əminə xanımın işlərini müticəsinə yerinə yetirən Pıspısa həmişəlik şəhərə gətirilir. Burda insan yerinə qoyulmayan bu qızçıqaz professorun oğlu Samir tərəfindən təhqir olunur, məsğərəyə qoyulur, hətta onun tərəfindən namusuna təcavüz edilir. İşsizliyin, ehtiyacın, üzündən yüzəcə manata görə Simnarədən imtina edən əyyaş atası bir dəfə də olsun qızı ilə maraqlanmayıb.

O yüz manatı da bir neçə gün ərzində içkiyə xərcləyir. Oxucu Pıspısanın-Simnarənin taleyinə biganə qala bilmir. Bu qaradinməz Pıspısa Samir tərəfindən zorakılığa məruz qalandan sonra xeyirxah, ürəyi yumşaq professorun təkidi ilə Samir onunla evlənir. Ancaq buna evlilik demək olmazdı. Onun bu evdə professorun ölümündən sonra işi daha da çətinləşir. Ana-bala bu qızcığazı qul kimi işlədir, adam yerinə qoymurlar.

“Mərhumun qırxından sonra da, Pıspısanın qayğıları azalmırdı, əvvəla, ona görə ki, Əminə xanım tez-tez xəstələnib yatağa düşürdü və Pıspısa da onun qulluğunda durmağa çalışırdı. Axı mümkün olan və olmayan bütün işləri görməyə adət etmişdi. İkincisi də, atasının ölümündən sonra özünü tam hüquqlu ev sahibi kimi aparan Samir o dərəcədə qudurdu ki, gecələr evə əxlaqı dumanlı olan qadınlar gətirməyə başladı, hətta hərdən onları səhərəcən evdə saxladı. Pıspısa isə ərinin qulluğunda dayanır, axırda da ərini qonaqlarla tək qoyub, keçirdi qızlarının otağına və elə orda da yuxulayırdı. Çox keçmədi ki, Samirin məşuqəsi də evin “qonağı” oldu və gözgörəsi Pıspısanın eyninə almadan Samirlə mazaqlaşmağa başladı.” (Azər.2008.1).

Müəllifin qadın obrazları istər “Pıspısa” hekayəsindəki Simnarə, istər də “Ən gözəl uçuş” hekayəsindəki Quşcuğaz hər tərəfindən xəyanətə məruz qalırlar. Ancaq hər iki qadın ölənə qədər ərlərini sevirlər.

Pıspısanın nəinki əri, heç qızları da onu saymır. Hətta analarının ölümünə belə kədərlənmirlər. Pıspısa qızlarına ona görə lazımdır ki, onların uşaqlarını saxlasın.

Bu qadının taleyinə yalqızlıq, tənhalıq, qaradinməzlik yazılıb. Ancaq evdəkilər, yaxınları tərəfindən ikrah hissi ilə baxılan bu qadına qaradinməz demək olarmı? Pıspısa qəlbini kimə açsın, bu təmtəraqlı evdə kim onu adam yerinə qoyur ki. Ancaq buna baxmayaraq Pıspısa mehrini nəvələrinə salır. Onu sevən, ona nənə deyib çağıran nəvələri. “Dünyaya gətirdiyi uşaqların heç biri ona nəvələri qədər meyl salmamışdı, onu nəvələri kimi sevməmişdi. Pıspısa şadlanır, qürrələnirdi: Nəhayət ki, bu dünyada onu da səmimi qəlbdən sevən canlılar peyda olmuşdu və onlar onu Pıspısa yox, nənə deyər çağırırdılar. O nəvələrinə qulluq etməkdən həzz alırdı və arzulayırdı ki, yay tez gəlsin, əri anasını sanatoriyaya aparsın və o, istəkli nəvələri ilə birlikdə evin mütləq hakimi olsun. Yalnız bu zaman professorun mənzilindən Pıspısanın incə, məlahətli səsi yüksəlirdi.

Laylay balam, a laylay,
İndi şirin yuxuda
Görürsənmi sən məni?
Beşiyinin başında
Laylay deyən nənəni?
Yuxudan oyananda
Axtaracaqsan məni
Beşiyinin başında
Laylay deyən nənəni”

Əsərdə müəllif Pıspısanın ölüm səhnəsini də çox inandırıcı vermişdir. Pıspısa dünyasını dəyişəndə də səssiz, sə-

mirsiz, heç kəsə əziyyət vermədən, heç kəsi zəhmətə salmadan keçinir. Ondan isə bir bayatı qalır.

Gülşən Lətifxan öz obrazlarını yaradəkən onların daxili, mənəvi aləmində baş verən təbədülatları göstərməyə də nail olur.

“Samirin ərkəsöyün qızları bir-birilərilə öcəşirdilər, onlar mənzilin yas qapısını sahmana salmaq halında deyildilər, bu fikrə gəlmişdilər ki, anaları vaxtsız ölməklə onları çox pis vəziyyətdə qoyub. Onlardan hansısa balkonun qapısını açıq qoymuşdu və içəri vız-vız vızıldayan milçək sürüsü dolmuşdu. – Denən, ay arvad ölmək vaxtıdı? – Böyük qız gileylənməyə başladı. – İndi mən Aykanı kimin yanında qoyub instituta gedəcəm? Axı o heç kimlə qalmır, özüm də diplom yazıram sabah elmi rəhbərlə görüşməliyəm”.

Pıspısa üzü sulu onu əhatə edən, ona həmişə yad olan doğmalarını tərk edir. Onun ölümü əri Samiri kökündən silkələyir və arvadına qarşı soyuqluğunun peşmançılığını çəkir. “Ömründə ilk dəfə sarsılmış Samirə elə gəlirdi ki, o, həyatı boyu hədsiz sədaqətlə, səssiz, səmirsiz ona xidmət edən qollarını itirib, həm də yer üzərində ona kölgəsi kimi sədaqətli olan bir varlığı, amma o, hələ də bilmirdi ki, bu varlıq onun qəlbinə köçüb”.

Nənələrindən tərbiyə alan, analarına qarşı soyuq münasibət bəsləyən qızları isə Pıspısanın ölümünü laqeydliliklə qarşıladılar.

G.Lətifxanın hekayələri mövzu rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Onun qəhrəmanları, xüsusən qadın qəhrəman-

ları həyatda xoşbəxt olmaq, sevib-sevilmək arzusu ilə yaşasalar da buna müvəffəq ola bilmirlər. Onlar rast gəldikləri, tanış olduqları qəlblərini bağladıqları ərleri, sevgililəri tərəfindən aldadılır, təhqir olunurlar. “Ad günü” Zlata, “Pıspısa” Simnarə, “Ən gözəl uçuş” Kəklik – “Quşcuğaz, “Pasiənt qadın” - Mələk və s.

“Pasiənt qadın” hekayəsində Mələk İpək obrazı zahirən xoşbəxt bir qadındır. Ancaq ailə həyatı qurandan sonra onun əsəbləri pozulduğu üçün həkimə müraciət edir. Məlum olur ki, bu qadın ər tərəfindən sevilməyən, ögey uşaqları tərəfindən təhqir olunan ən bədbəxt bir anadır. Mələyi sevmədən özündən yaşlı bir kişiylə ərə veriblər. Türkiyədən Almaniyaya gətirilən bu qadına hamı həsəd aparır. Çünki maddi cəhətdən təmin olunur, xarici ölkədə yaşayır. Ancaq bu qadına xoşbəxt demək olarmı? O öz taleyini həkim xanıma danışdıqca istər-istəməz fikirləşirsən. İnsan o zaman xoşbəxtkdir ki, sevsin sevilsin. Müəllif Mələyin simasında qürbətdə yaşayan və doğmalarının, vətəninin həsrətini çəkən bir qadın obrazını yaratmışdır.

Müəllifin hekayələrində insan şəxsiyyəti, psixologiyası, insanla mühit, insanla cəmiyyət arasındakı münasibətlər öz əksini tapır. “Domino” hekayəsindəki baba ilə nəvə arasındakı münasibət kimi. Bu hekayədə də ailəsi – həyat yoldaşı, oğlu və gəlini qəzada həlak olan təqaüddü, tənha yaşayan Karel fandetr Syaysanın daxili iztirablar, nəvəsinə olan hədsiz məhəbbəti o qədər real, dolğun təsvir edilir ki, istər-istəməz düşünürsən ki, kaş nəvə Daniel onun yolunu gözləyən babanın görüşünə gələydi. “..bu gün Karel baba

çox xoşbəxt idi. Daniel söz vermişdi ki, gələcək və keçəni də onunla keçirəcək. Bu isə o demək idi ki, ola bilsin, domino da oynasınlar. Artıq şirin xatirə kimi arxada qalan günlərdə, bu, baba ilə nəvənin ən sevimli oyunu idi” Babanınsa gözü yollarda qalır. Təsadüf nəticəsində sağ qalan nəvə isə artıq babaya qarşı laqeyddir. Hətta iş o yerə çatıb ki, babanın yanından köçüb yataqxanada yaşayır. Karel baba isə ailənin faciəsindən sonra həyatını nəvəsinə həsr edir, onu boya-başa çətdirir, onun ali məktəbdə oxuması üçün hər cür şərait yaradır.

Müəllif əsərdə maraqlı bir süjet xətti qurur. Karel baba həftənin hər bazar günü nəvəsinin yolunu gözləyir. Onun gəlişi münasibətilə ən bahalı marketdən dadlı yeməklər, pizzalar sifariş edir. Baba həmin gün səhərdən axşama kimi həyəcan içərisində olur. Silib par-par parılatdığı dominonu qarşısına düzüb nəvəsi ilə domino oynayacağını güman edir. Ancaq nəvənin babaya olan laqeydliyi üzündən baba aylarla gözlərini qapıdan çəkmir.

Gülşən xanımın hekayələrinin uğurlu alınmasının səbəbi nədir? - sualına belə demək olar ki, onun əhatəli şəkildə, artıq sözə yol vermədən ayrı-ayrı obrazların daxili aləmi ilə zahiri görkəmini incəliklərlə qələmə almasında və bu zaman həyat həqiqətlərini gördüyü, rast gəldiyi insanları əhatəli şəkildə oxucuya çatdırmasındadır.

Müəllifin qəhrəmanlarının çoxu sonda istər Simnarə “Pıspısa”, istər Karel baba “Domino”, istərsə də Kəklək “Ən gözəl uçuş” haqsızlığın, təhqirlərin, xəyanətin qurbanına çevrilirlər.

Onlar öz doğmalarının əhatəsində tənhalıqlarını, atıldıqlarını, aldadıldıqlarını hiss etsələr də öz qürur və ləyaqətlərini qoruyub saxlamağı bacarırlar. Elə buna görə də onları əhatə edən insanlardan daha da ucada dayanırlar. Həmin insanlar ki, sonradan etdikləri zalımlığın, etinasızlığın, xəyanətin əzabını çəkirlər.

Müəllifin ən maraqlı, oxunaqlı əsərlərindən biri də “Kaxa” hekayəsidir. Əsil adı Namiq olan və “Kaxa” ləqəbi ilə çağrılan bu qarayanız oğlan kimsəsizdir, uşaq evində böyüyüb. Müəllif onun indiki həyat tərzini, işini, əhatəsində olan insanların ona olan münasibətini göstərməyə çalışır. Bizə məlum olur ki, Kaxa maşın dəlisidir, maşını idarə etməyə onu təmin etməyə böyük marağı var. Bu çəlimsiz uşaq “Uşaq” evini tərk edir və elə maşınların təmir olduğu yerdə, emalatxanada məskunlaşır, yaxşı təmir ustası kimi ad çıxardır. Həm maşının dilini bildiyi üçün, həm də ustalıqla idarə etdiyi üçün müdiri ona hörmətlə yanaşır, Kaxa sadələvh olsa da sirr saxlamağı bacardığına görə müdir onu naziri ilə tanış edir. Nazir onu özünə sürücü götürür. Kaxa can-başla nazirə sürücülük edir və bundan sonra onun yeksənəq həyatında bir dəyişiklik yaranır. Kaxa xoşbəxtdir, həm pulu var, həm də nazir tərəfindən qayğı görür. Ancaq Kaxa hardan biləydi ki, çox keçmədən nazirlə məşuqəsinin (Kaxanın vurulduğu qadının) aralarındakı intim münasibətlərinin qurbanına çevriləcək. Kaxa nazirin guya ona musiqi dərsi öyrədən və həftənin bir gününü bağına apardığı Elya xanımı görən gündən sevir. Elə bu andaca Kaxanın qəlbində özünün də bilmədiyi xoş

hisslər baş qaldırır və onun narahat günləri başlayır. O, Elyanı sevir. Bunu Elya da bilir, nazir də, ancaq hər ikisi Kaxanı məsxərə hədəfinə çevirirlər.

Kaxa sadələvhdür, qəlbi təmizdir. O inana bilmir ki, nazirlə qızı yaşda bu qadın arasında intim əlaqəsi ola bilər, elə ona görə də müdirindən xahiş edir ki, Elyanı almaq üçün ona elçi düşsün. Hər an məsxərəyə qoyulan Kaxaya nazir deyir ki, bu baş tutan iş deyil. Müəllif sanki bu hekayədə həyatın bütün çirkinliklərini üzə çıxardır və vəzifəli bir şəxsin pulun gücünə əxlaqsızlıq girdabına girməsini, əri həbsxanada yatan Elyanın yüngül həyat tərzini çox ustalıqla, incə detallarla oxucuya çatdırır. Kaxanın ölüm səhnəsini ürək ağrısız oxumaq mümkün deyil. Elyanın həbsxanadan çıxan əri Kaxanı arvadının məşuqəsi bilib onu bıçaq zərbəsi ilə öldürür.

Müəllifin yaradıcılığına nəzər saldıqda mövzu rəngarəngliyi diqqəti cəlb edir. Onun hekayələrinin çoxu “Qürbət hekayələr” silsiləsi kimi verilir. Hollandiyada yaşayan Azərbaycanlıların obrazları, onların keçirdikləri həyat tərzləri, xiffətləri, nisgillikləri, tənhalıqları hekayələrinin əksər hissəsini təşkil edir. Onlardan biri də “Ən gözəl uçuş” hekayəsidir. Əsərin qəhrəmanı Quşcuğaz – Kəlik vaxtilə ailənin ən xoşbəxt qızı olub. Anası cavankən dünyasını dəyişsə də böyük bir müəssisənin direktoru olan professor atası ailə həyatı qurmur və ömrünü qızına həsr edir. Atası qızını elm aləmində görmək istəyir. Romantik təbiətə malik olan qızı atasının arzularını doğrultmur və zavodda işləyən modabaz, fərsiz Salehə vurulur. Quşcu-

ğaz Salehlə ailə qurandan sonra elmi işini tamam atır və evə bağlanır.

Professorun evində ilk günlər bir-birilərini sevən iki gənci- zahirən xoşbəxt, qayğısız bir ailəni görürük. Ancaq Quşcuğazla Saleh arasındakı məhəbbət uzun çəkmir. Ata dünyasını dəyişir. Ölkədə baş verən dəyişikliklər, köhnə quruluşun dağılması, yenidənqurma dövründə zavodların, müəssisələrin bağlanması ailəni çətinliklərə salır. Quşcuğazın əri iş yerini itirir və onlar məcbur olurlar ki, vətəni tərk edib xarici ölkələrdən birində yaşasınlar. Belə də edirlər. Ancaq xaricdə də onlar çətinliklərlə üzləşirlər.

Ərinə, oğluna ürəkdən bağlanan Quşcuğaz onları ehtiyacdən, pulsuzluqdan qurtarmaq üçün hər cür ağır işlərə əl atır, aşbazlıq edir, şirniyyat bişirir.

Salehin iş qurması üçün Quşcuğaz Bakıdakı evini, bağını satır. Lakin Quşcuğazın bu fədakarlığının müqabilində Saleh Hollandiyaya qardaşı ilə gələn Sveta adlı qadınla eşqbazlıq edərək arvadını özündən uzaqlaşdırır.

Quşcuğaz ərinin xəyanətinə, yeganə oğlunun etinasızlığına dözməyərək çıxış yolunu səmaya qalxan şarlarla bu dünyadan, sevdiyi insanlardan uzaqlaşmaqda görür. Bu əsərdə də müasir oxucunu heyətdə qoyan qeyri adi hadisələrə, fantastik mənzərələrə rast gəlsək də müəllif hadisələri real həyatdan götürdüyü üçün oxucunu inandıra bilir. Biz Quşcuğazın simasında fədakar, zəhmətkeş ana, ərinin sonsuz bir məhəbbətlə sevən bir qadını görürük.

Gülşən Lətifxanının hekayələri oxucunu yormur, dili rəvan və aydındır. Məsələn "Pıspısa" hekayəsinin təsvirinə

nəzər salmaq. “Pıspısa” onun ayaması idi. Və o bu ada o qədər öyrəşmişdir ki, hərdən əsl adını kiminsə dilindən eşidəndə təəccüblənirdi. Amma bununla belə çox yaxşı bilirdi ki, halalca ərinin xudbəsənd, dəymədüşər anasının dilindən alıb ona pərçim etdiyi bu ayamanın mənbəyi hardandır. Pıspısa nədir? El arasında hansı böcəyə “qara pıspısa” deyirlər və bu qara böcəklər daha çox harda eşələnirlər.

Gülşən Lətifxan əsərlərində müxtəlif taleli adamları, onların daxili aləmini, yaşam tərzini, hiss və həyəcanlarını göstərməyə çalışırdı. Elə ona görə də oxuduğumuz hər bir əsərdəki hadisələr başladığı andan intizarla necə qurtaracağı anı gözləyirik. Çünki onun əsərlərində müsbət qəhrəmanlar oxucunun qəlbinə hopur.

REAL HADİSƏLƏRİN NAĞILLARI

Azərbaycan ədəbiyyatında bədii yaradıcılıqla məşğul olan müəlliflərin nağıl yazmaq ənənəsi böyük Nizami Gəncəvidən başlayır və indi də davam edir.

Çağdaş Azərbaycan şair və yazıçıların yaradıcılığında uşaq nağılları da öz əksini tapıb. Onlardan Ələmdar Quluzadə və Gülzar İbrahimovanı göstərmək olar. Onların yazdıqları uşaq nağılları öz orijinallığı ilə fərqlənir. Bu nağılların çoxu real hadisələrə söykənir və eyni zamanda tərbiyəvi, ibratamizdir. Adlarını çəkdiyimiz müəlliflərin nağılları balaca oxucularına sanki bütün dünyanı göstərir. Belə bir məsəl var: “Balaca kibritlə böyük ocaqları yandırmaq olar, balaca açarla iri darvazaları açmaq olar, balaca uşaq gözü ilə də bütün dünyanı görmək olar.” Doğrudan da dünyanın ən balaca nağılları ilə də uşağa böyük həqiqətləri öyrətmək olar. Adları çəkdiyimiz müəlliflərin əsərləri son dərəcə yenidir, bizim oxuduğumuz, eşitdiyimiz nağıllardan çox fərqlənir.

Gülzar nənənin(İbrahimova) “Dəniz balası” “Oskap. Bakı, 2006” nağıllar kitabındakı iki iri həcmli əsərlərinin biri 1990-cı ildə rus qoşunlarının öz müstəqilliyi və Qarabağ uğrunda qalxan əliyalın insanların taleyindən bəhs edir.

“Bir səhər obanı qara xəbər bürüdü. Ruslar və ermənilər birləşərək, soyğunçuluq və qarətçilik məqsədilə qəfil-dən dinc oba camaatının üstünə gəldilər. Həmişə erməni-

ləri özlərinə kiçik qardaş, rusları özlərinə qardaş sayan Azərbaycanlar bu gözlənilməz xainlikdən donub qalmışdı.” Gülzar nənə. Dəniz balası.Nağıllar) Oskar Bakı. 2006. Başdan ayağa silahlanmış rus əsgərləri ermənilərin fitvası ilə Bakıya və digər şəhərlərimizə qoşunlarını, tanklarını yeridərək günahsız Azərbaycan millətini gülləbaran etdilər. O insanların arasında gənc İlham da vardı. Sevdii Fərizə ilə ailə həyatı quran İlham tankların, silahlı yaraqlıların qabağına çıxan silahsız, əliyalın gənclərdən biri idi. Həmin gecə Bakı şəhərində qan su yerinə axıdılırdı. Yüzlərlə dinc əhali öldürüldü. İlham da həmin güllələrin birinə tuş gəldi. O müdhiş gecənin səhəri günü insanlar öz döğmələrini axtarmağa başladılar. Fərizə də qohumlarla İlhamın axtarışına çıxdı. Onun ölüm xəbərini eşidən kimi onsuz yaşaya bilməyəcəyini başa düşdü və özünə qəsd etdi. Hər iki gənci Şəhidlər Xiyabanında dəfn etdilər. İndi də bir-birini sevən iki gəncin məhəbbəti bir dastana çevrildi.

Müəllif bu hadisələrdən- İlham və Fərizə məhəbbətindən təsirlənərək İlham və Fərizə nağılını yazdı.

Bu iki gənci ancaq kiçik bir çevrə tanıyırdı. Yalnız yaxınları. Bir-birlərini sevib evlənmişdilər. İlhamla Fərizə. Altı ay idi ki, ailə qurmuşdular. O vaxt ölkəmiz ən çətin anlarını yaşayırdı. Ermənilər kəndlərimizi yandırır, torpaqlarımızı zəbt edirdilər. İlham da vətəninə sevən bir gənc kimi Xalq hərəkətinə qoşulmuşdu. Rus imperiyasına, erməni qəsbkarlarına qarşı mübarizə aparanların arasında idi. Zavodda fəhlə işləyir və öz halal çörəyi ilə ailəsini dolandırırırdı. İşdən sonra müstəqilliyimiz uğrunda keçirilən

mitinqlərdə iştirak edirdi. Hətta öz Azərbaycan bayrağını belinə sarıyaraq hökumətin binasına qalxıb bayrağı ora sancmışdı da.

İki yerə bölünən, parçalanan Azərbaycanın taleyi həmişə onu narahat edirdi. Müstəqilliyimizin ərəfəsində Arazboyu çəkilən tikanlı məftilləri qıranlardan biri yenə də gənc İlham oldu. O tikanlı məftilləri simvol kimi özü ilə gətirib qardaşına göstərir.

-Qağa, tikanlı məftilləri qırmışıq. İnşallah, Arazın suyunu da dolduracaq torpağa. Bir-birilərinə həsrət qalan millətim, vaxt gələcək ki, qovuşacaqlar. Düşmən gülləsi bu arzusunu ürəyində qoydu bu saf qəlbli İlhamın.

İlham böyük-küçük yeri bilən, həm zahirən, həm də daxilən qüsursuz gözəl bir gənc idi. Təbiətində bir utancaqlıq vardı. Böyük qardaşının yanında papiros çəkməzdi. Bir dəfə papiros çəkdiyi yerdə qardaşı üstünə şıxır. İlham qardaşı görməsin deyə papirosu yana-yana köynəyinin altına salır. Sinəsi sıqardan yansa da onu götürmür. Axır ki, özü dilə gəlib gülə-gülə- "Qağa, üzünü yana çevir- deyir,- sinəm yanır axı".

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında məhəbbət dastanları, nağıllar çoxdu. Biz İlham və Fərizənin ülvəi məhəbbətini dastanlarda görmüşük. Bu iki gəncin bir-birilərinə olan sevgisi bir başqadır. Bu nağıl, dastan deyil, real hadisələrdir. Bu həyatda gördüyümüz, şahid olduğumuz iki aşiqin faciəsidir. Şüurumuzda kök salan vəfa, sədaqət rəmzidir. Fərizənin İlhamı olan vəfasıdır, sədaqətidir. Fərizə obrazını yaradan müəllif "İlham və Fərizə" nağılında

bu qadının ülvi, pak məhəbbətini, böyüklüyünü göstərmişdir. Çox-çox əsrlər qabaq “Leyli və Məcnun” dastanı yaranmışdır. Biz bəzən onların məhəbbətinə heyran qalırıq, həm də şübhə ilə yanaşırdıq. Görən bu doğrudurmu? Ancaq Fərizə bu şübhəni aradan götürdü və sübut etdi ki, iki sevən qəlbin döyüntüləri məhəbbət uğrunda dayana da bilər.

İndi hər iki gəncin məzarı Şəhidlər xiyabanındadır. Toylarında çəkirdikləri (bəylik və gəlinlik paltarında) şəkilləri baş daşlarına həkk olunub.

Bu əsərin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, qoy gələcək nəsil, xüsusən uşaqlar bu əsəri oxuyarkən riyakar, qəddar qonşularımızın iç üzlərini tanısinlar.

G.İbrahimova başqa bir əsərini də uşaqlara həsr etmişdir “Göy qurşağı qardaşlarının yeddi nağılı” (Oskar. Bakı. 2004. kitabı da diqqəti çəkir. Bu kitabın əsas baş qəhrəmanı göylər şahı Günəşdir. Günəş yer kürəsini seyr etdikcə yerdə baş verən müharibələr, yanğınlar, özbaşınalıqları görür. Güclülər gücsüzləri məhv edir. Bəzi qəddar hökmdarlar insan qırğınlardan yorulmurlar. Min bir əziyyətlə əkib becərilən bağ-bağata, taxıl zəmilərinə od vurulur. Göylər şahı Günəş ulduzları, yeddi göy qurşağını bir yerə yığıb onları yer kürəsinin ayrı-ayrı vilayətlərinə göndərir. Yeddi qardaş- Göy qurşaqları yerə enərək hər biri haqsızlıqlara qarşı çıxaraq qan tökməyin, yanğınların, müharibənin, özbaşınalığın qarşısını alır. İşğalçı ölkələri yerində otuzdururlar.

“Göy oğlanın hekayəsi” fəslində Göy oğlanın Gəncə səfərindən danışılır. Çox-çox əsrlər qabaq gürcü çarın Gəncə torpağına basqın edərək bu yurdun varı, dövləti ilə yanaşı zərif naxışlarla bəzədilmiş Gəncə qapısının bir tayını da götürüb aparmışdır. Son illərə qədər o qapı gürcülərin əlində idi.

Müəllif Göy oğlanın simasında mərd qorxmaz, haqsızlığa qarşı çıxan, sadə, namuslu insanlara kömək edən bir igidi təsvir edir. Zəlzələdən Kəpəz dağı yarılr və çayın yolu kəsildiyindən Gəncə əhli susuzluqdan əziyyət çəkirlər.

Göy oğlan sehr duası öxuyub göl yaradır. Hazırda öz əsrarəngiz gözəlliyi ilə seçilən “Göy-göl insanların gözünü oxşayır.

Nağıllar, bildiyimiz kimi əslində xalqın tarixi keçmişidir. Xalqın həyatına açılan işıqlı bir pəncərədir. Bu günə qədər dildən-dilə ötürülmüş nağıllar çox vaxt real həyatla səsləşir.

G.İbrahimovanın “Göy qurşağı qardaşlarının yeddi nağılı” kitabındakı digər nağıllar da oxucuya vətənə məhəbbət, zəhmətkeş adamlara inam hissi ilə yanaşı mənəvi-əxlaqi cəhətdən saflaşma duyğusunu da aşılıyır.

İstedadlı şair kimi tanınan Ələmdar Quluzadə də kiçikləri unutmur. “Qürbətə düşən daş” əsərini (Bakı, Ozan 2008) uşaqlara həsr edib. Bir-birindən maraqlı olan bu nağıllarda igidlikdən, xeyirxahlıqdan, mərhəmətdən danışılır. Bu nağıllarda əks olunan hadisələrdə gerçək həyat öz əksini tapıb.

Məsələn, Balıq tutub satmaqla külfətini dolandıran balıqçı söyüd ağacının budağını kəsib arxın suyunu başqa

səmtə yönəldir ki, balıqlar bir yerə yığılsın. Söyüdü bu daqları kəsildəndən sonra balıqçı hıçqırıq səsinə eşidir. Məlum olur ki, göz yaşını tökən söyüd ağacıdır. Bu hadisədən sonra qoca balıqçı sarsılır və ağacları bir daha dəhrələmir.

“Yuva” nağlında öz yuvasına sadıq qalan, onu sevən qaranquşu babası Elgünə misal çəkir. Hamı öz vətəninə, yuvasına sevdiyi kimi quşlar da qurduğu, tikdiyi yuvalarını sevir. Baba deyir: “Oğlum, quşların da balaları sənin kimidir. Onlar da başqa yuvada darıxırlar. Hər insana öz evi, hər quşa öz yuvası doğmadı, bala”

“Kiçik qardaş” nağılı bizə “Məlikməmməd” nağılını xatırladır. Üç qardaşın bacıları Gülay meşədə azır və divə rast gəlir. Div qızcıgazu götürüb çox uzaq bir yerə-qaldığı mağaraya aparır. Qardaşlar bacılarını itirdiyinə görə sarsılsalar da, ancaq kiçik qardaş böyük qardaşlardan zirək çıxır və gedib bacısını divin əlindən xilas edir.

“Papaqçı” nağlında isə müəllif vətəninə sevən bir papaqçı obrazını yaradır. Papaqçı ona papaq sifariş edənlərdən ancaq vətəni qorumaq üçün müharibəyə gedənlərə papaq tikir. “Başına papaq qoyanlar yurdu qorunmalıdır, qurşağına qılinc taxmalıdır, yəhəri atın belinə sıxmalıdır”-deyir.

Ə.Quluzadənin təxəyyülü zəngindir. O əsərlərində yaşadığı dövrü, mühiti inandırıcı göstərir. İnsanı eybəcərləşdirən, mənəvi cəhətdən şikəst edən bütün ictimai qaydalara qarşı öz etirazını bildirir. Müəllif demək istəyir ki yazıçı

sənətin ecazkar, bədii gücü ilə onları daha da kamilləşdirməyi bacarmalıdır.

Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz müəlliflərin dili sadə və oxunaqlıdır. Bu da kiçik yaşlı oxucuları yormur və onlar böyük həvəslə bu əsərləri sevə-sevə oxuyurlar.

XATİRƏLƏRDƏN DOĞULAN HEKAYƏLƏR

70-ci illərdən ədəbi fəaliyyətə başlayan, yazıb yaradan, müxtəlif ictimai vəzifələrdə çalışan Sabir Rüstəmxanlı yazıçı, şair, publisit kimi ədəbi sferada öz sözünü deməkdədir. Şeiri müqəddəs sayan, ona böyük önəm verən Sabir Rüstəmxanlı “Şeir ruhu əbədiləşdirir. Buna görə də şairin zamandan qorxusu yoxdur”-dediyi zaman şairləri də unutmur, onları da şeir kimi müqəddəsləşdirir. “Bütün insanlar torpaqdan yaransalar da şairlər Allahın övladlarıdır, Allahın belindən gəlir”. Lakin Sabir Rüstəmxanlı şair olduğu qədər publisistdir, xalqın vəziyyətini, ağrı-acılarını dilə gətirən, sosial-ictimai problemlərə münasibət bildirən publisistdir. Bəzən onun “vətəndaş publistikası”nı ədəbi fəaliyyətindən yüksək dəyərləndirən də olur.

Azərbaycan tarixinin müxtəlif qaranlıq səhifələri, cəmiyyətdəki hadisələr S.Rüstəmxanlını daima dərinlən düşündürmüşdür. Onu bir şəxsiyyət kimi bir neçə sözlə xarakterizə edərsək: “Bir gözü gülən, bir gözü ağlayan insan” deyə bilərik. Vətənimizin müstəqilliyi onu nə qədər fərəhləndirirsə, ikiye bölünmüş vətən, torpaqlarımızın işğal olunması onu daha artıq kədərləndirir. Sabir Rüstəmxanlının həyat və yaradıcılıq yolunu şairin aşağıdakı misralarından aydın görmək olar.

Mən kiməm?-Zamanın çəkdiyi şəkil.
Mən kiməm?-Dünyanın düşüncələri.

Onun hər bir şeərində, hər bir nəsr əsərində doğma ocağa, torpağa bir bağlılıq hiss olunur. O, heç yerdə aram tuta bilmir, doğma ocaqdan başqa heç nə onu ovuda bilmir. Onun poeziyasının fərdiliyi də ona görə müstəsnaqlıq qazandır ki, poeziyanın ağrı yaddaşına öz xalqının yaddaşını əlavə etməyi bacarır və bu yaddaşda S.Rüstəmخانliya məxsus yeni dünyagörüşün, yeni poetik üslubun öz fərdiliyi görünür. Lakin müəllif biristiqamətli fəaliyyət göstərmir. Onun yaradıcılığında nəslə nəzm daima bir-birini təmamlamışdır. Şeirləri ilə nə qədər sevilərsə də, “Ömür kitabı”, “Göy tanrı”, “Ölüm zirvəsi”, “Qorxu”, “Sunami”, “Akademikin son əsəri”, “Difai fədailəri”, “Şair və şər” romanları ilə yazıçı mövqeyi və prinsipiallığını dəfələrlə təsdiqləyən Sabir Rüstəmخانlı ədəbi fəaliyyətini bu gün də yeni kitablarla zənginləşdirməkdədir.

İctimai-siyasi fəaliyyətini bədii yaradıcılığı ilə paralel inkişaf etdirən xalq şairi son kitabına olduqca diqqətçəkən bir sərlövhə vermişdir- “Astar”. Həyatın çətin, mübarizələrlə dolu günlərini arxada qoyan, şair, yazıçı, ictimai-siyasi xadim kimi tanınan Sabir Rüstəmخانlı bu kitabında daha dərin qatlara enir, görünməyən, üzde olmayan məqamlara diqqət yönəldir. İki romanın olduğu topluya yazıcının bir neçə hekayəsi toplanmışdır. Qeydlərdən görünür ki, bu hekayələr uzun illərin yığılıb qalmış xatirələri əsasında qələmə alınmış, deyilməyən, açılmayan məqamlar oxucularla bölüşmüşdür.

Topludakı hekayələr bir-birindən fərqli ideya-məzmun xətləri və strukturu ilə diqqəti cəlb edir. Ən qəribəsi odur

ki, sanki bu hekayələr müəllifinin uzun illər içində saxladığı mübhəm duyğuların tərcümanıdır.

“Süd vannası”, “Bal ayı”, “Külqabı”, “Rembo”, “Babam sürgündən necə xilas oldu” hekayələri “Astar” müəllifinin rəngarəng duyğularını ifadəsi kimi ərsəyə gəlmişdir. Əksər hekayələrin qəhrəmanı isə gənclik eşqi ilə coşub-daşan, cəsarət sərgiləməyi sevən yazıçı-jurnalistdir. Fikrimizcə, bu mətnlərdə avtobioqrafik cizgilər də yox deyildir. Müəllif hansı mövzudan bəhs edirsə etsin onu öz yaşantıları kimi təqdim etməyi bacarır. İstər kənd mövzusu, istər şəhər həyatının verdiyi imkanlardan bəhs edərkən təsvir etdiyi mühitin ona yad olmadığını düşünürsən.

Toplunun ən diqqət çəkən, sərlövhəsinə baxan kimi insanı maraqlandıran əsərlərdən biri “Bal ayı” adlanan romantik çalarlarla zəngin, insanı başqa bir aləmə aparan hekayədir. Yaşadığı gərginliklərdən, ailə problemlərindən uzaqlaşmaq, bir müddətlik olsa belə dincəlmək üçün Baltik sahillərinə üz tutan gənc şairin 22 günlük macəralarından bəhs edilən hekayə yol təəssüratları ilə başlayır. Təsvirlər o qədər təbii və inandırıcıdır ki, sanki qəhrəmanla birlikdə biz də səyahət edir, onunla birgə Klaypedadan gəmiylə Kurş dilinə, ordan da Nidaya üz tuturuq. Əslində “Bal ayı” səfər təəssüratları hekayəsidir desək, yanılmarıq. Şair gördüyü hər yeri, hər hadisəni ən kiçik detallarına təsvir edir, ona Bakını xatırladan məqamlara xüsusi diqqət yetirir.

Küləkli, səs-küylü Bakını sakit, hətta kimsəsiz adlandırdığı Nidayla müqayisə edən qəhrəmanımız aydın gö-

rünür ki, qarşıdurmalarından, Bakının qovğalarından cana doyaraq özünü bu təbiət möcüzəsində yenidən tapır. Həyatının bəlkə də ən gözəl qayğısız günlərini yaşayır. “Bakının səngimək bilməyən, cəmiyyətin yerindən oynadan narahatlığından, dedi-qodusundan, son vaxtlar bir-birini izləyən şəxsi talesizliyimdən qaçıb əsəblərimi sakitləşdirmək istəmişdim. Ancaq burda sakitliklə yanaşı bir kimsəsizlik vardı və göz işlədikcə uzanan boş sahil, əbədi dalğalanmasında olan dəniz bu kimsəsizliyi daha da dərinləşdirir. Bir anlığa elə bildim istirahətə, işləməyə yox, sürgünə gəlmişəm və ya göndərilmişəm və bu sürgünün sonu olmayacaq. Ancaq bu ani, tez keçib gedən bir qüssəydi”.

Hekayə təfəsilatlı təbiət təsvirləri ilə zəngin olsa da daha çox təhkiyəçi-şairin duyğuları ön plana çıxır. Kimsəsiz bir yerdə qalacağı, bu vəsilə ilə də yazılarını qaydaya salacağını, tərcümələrini tamamlayacağını düşünən qəhrəmanımızın heç gözləmədiyi halda gözəl, mədəni və ən əsası ədəbiyyatı yaxşı bilən Marina ilə tanışlığı düşüncələrini alt-üst edir. Bu təsadüfi tanışlıq şairimizi daha da ruhlandırır və yeni şeirlərin yaranması ilə nəticələnir. “Nöqtəni qoyub üzümü pəncərə çərçivəsinə salınmış şəklə bənzəyən ucsuz-bucaqsız dənizə doğru çevirəndə qız yenidən yadıma düşdü və hiss elədim ki, içimdə bayaqkı sıxıntıdan, qızı görərkən keçirdiyim rahatsızlıqdan əsər-əlamət qalmamışdır, bəlkə əksinə... Birdən-birə mənə elə gəldi ki, özünü Marina adı ilə təqdim edən kəs buranın qonağı deyil, Allahın göndərdiyi ilham pərisidir, ara-sıra belə görü-

nəcək ki, həvəslə çalışım. Təsadüfi deyil ki, yazımı başlamağımla bitirməyim bir oldu”.

Hekayə təkcə duyğulara köklənən mətn deyil. Burada ədəbi-elmi fəaliyyətdən, yaradıcılıq axtarışlarından da mütamadi olaraq bəhs edilir. Qərb-şərq dilemmasını, bu sahədəki görüşlərinin təqdimi üçün maraqlı bir nüans seçmiş, Tomas Mannın ev muzeyindən bəhs etmişdir. Toman Mannın yaşadığı evin ziyarəti və bu yolla qərb haqqında fikirlər söhbət əsnasında açılmış, hekayənin ruhunu dəyişmişdir. Müsbət haldır ki, müəllif T.Mannla bağlı faktları hekayənin içində əridərək təqdim etməyə müvəffəq olur. Bir çox üstüörtülü məqamlara toxunan şair-yazıçının dilindən verilən hekayə ara-sıra dialoqlarla çevik hal alsa da eyni romantik ahənglə sona qədər davam edir. Xüsusən də Tomas Mannın novellalarındakı şimal heyranlığına zidd mövqə sərgiləyən söhbətlər, müəllifin öz yurduna bağlılığını bir daha sübut edir. Bu zaman Marina ilə arasında maraqlı bir dialoq reallaşır.

Ev muzeyindən gözlədiyini duymayan, təsirlənməyən qəhrəmanımız ona rəğbət bəsləməməsini açıq etiraf etməkdən də çəkinmir.

“Marina təəccübləndi: “Niyə?”

“Dedim axı, az oxumuşam onu. Həm də mənə elə gəlib ki, oxuduqlarımda gizli bir irqçilik ruhu var...”

“Siz nə danışırsınız? Tomas Mann faşizmin düşməni idi!”

“Söhbət təkcə faşizmdən getmir! Novellalarındakı açıq şimal heyranlığından duymuşam bunu”.

“Elə, indicə siz də Azərbaycanın qədim sivilizasiyasını göylərə qaldırdınız.

Mən olan şeyi deyirdim. Bu, şimalı inkar deyil. Amma yazıçı deyək ki. Skandinaviyalıları, yaxud danimarkalıları sanki kənar bir planetin adamı kimi vəsf edib cənubun dö-zülməzliyini vurğulayanda oxucunu qıcıqlandırır...”. Hekayə boyu Sabir Rüstəmxanlı ara-sıra şairliyini də unutmamış, kiçik şeirlər əlavə etməklə hekayəyə başqa bir ab-hava qatmışdır. Uzun bir fasilə ilə 30 illik zaman kəsimində qələmə alınan hekayə gənc yazarla Marina arasındakı münasibətin fərqli formaya çevrilməsi, aralarında romantik duyğuların reallaşması ilə başa çatır.

Oxşar süjeti “Süd vannası” hekayəsində də görmək olur. Poltavada baş verən hadisələr reallıqdan bir qədər uzaq olsa da maraqlı və cəlbedicidir.

Sabir Rüstəmxanlının “Astar” toplusunda ailə münasibətlərinə, böyük-kiçik arasındakı hörmət-sevgi məsələlərinə həsr olunmuş bir neçə hekayə var. “Qurban”, “İki qardaş və ağ qurd”, “Babam ölүmdən necə xilas oldu” hekayələrində adət-ənənələrdən, müxtəlif rituallardan bəhs edilir. Özünə, kökünə bağlılığı seçilən müəllif bu mətnlərdə də daha çox Azərbaycan kəndinin, Azərbaycan insanının dostluq, qardaşlıq kimi mənəvi dəyərlərə verdiyi qiyməti, insanların bir-birinə bağlılığı məsələlərinə toxunulur.

Kənd mövzusunə toxunulan “İki qardaş və ağ qurd” hekayəsi də maraqlı detalları ilə diqqət cəlb edir. Ümumiyyətlə kənd mövzusu kənd insanının sadəliyi, mərdiyi

hər zaman yazarlarımızın diqqət önündə saxladığı mövzulardandır. Bu hekayədə kənd və şəhər qarşılaşması, maraqları, arzuları üst-üstə düşməyən insanların həyatına toxunulur. Sabir Rüstəmxanlı iki ayrı həyat sürən qardaşları qarşılaşdırmaqla maraqlı nüanslara diqqət çəkir. Xüsusən də elini-obasını atmadan yaşayan, şəhərin qovğalarına qapılmayan insanın düşüncələri geniş yer alır.

Kənd insanının sadəliyi, qonaqsevərliyini təcəssüm etdirən “İki qardaş və ağ qurd” hekayəsi şəhərdə yaşayan böyük qardaşların obaya, yaylaqdakı kiçik qardaşlarının yanına gəlməsindən bəhs edir. Hekayə şəhərdən kəndə... el-obanı görmək üçün qardaşların gəlişləri ilə başlayır. “Obadan at göndərmişdilər, qonaqlar yamacla, köndələn gələn cıdırıla keçib gəlmişdilər.gəlmişdilər ki, ailənin yurd yerində nişanə qalmış, xalq arasında deyilən kimi , kisədi-bi, aran-yaylaq yollarının unudulmasına imkan verməyən balaca qardaşlarına baş çəksinlər”.

Ailə söhbətləri, ailə görüşlərinin təsvirləri ilə başlayan hekayə stabil təhkiyə ilə davam etsə də, müəllif bəzi məqamlara xüsusi diqqət yetirir. Hekayə boyu kiçik qardaşın Cəlalın canfəşanlığı, onlara layiqli xidmət rtmək həvəsi nəzərdən qaçmır. Lakin biz burada fərqli həyatlar yaşayan bu qardaşların heç də səmimi olmadığını, bütün bu münasibətlərin soyuq qardaşlıq kimi göründüyünün şahidi oluruq. Çünki üzdə baxanda kənd insanının heç nədən narazı olmadığını düşünürük, əslində isə yurd yerində qalan, ata ocağının işığını sönməyə qoymayanlar ən məsuliyyətli, ən qayğıkeşi olur.

Kiçik qardaş Cəlal və Faiqin səmimiyyəti, digər iki böyük qardaşdan fərqli olaraq dərdləşmələri olduqca maraqlıdır. Müəllif obrazlarını o qədər təbii təqdim edir ki, yurd yerində qalan Cəlalın nisgili, sitəmi də yersiz görünmür.

“Cəlalın dərdi açılmışdı:

-Siz heç fikirləşirsiniz ki, balaca qardaşımız kənddə necə yaşayır?

-Əlbəttə fikirləşirik!

-Nə olsun fikirləşirsiniz! Nəticəsi nədir?

-Nə nəticə gözləyirsən?

-Çox şey gözləyirəm!... Məsələn, birini deyim. Kənddə köşkü, marketi olmayan qalmadı. Birini də bizim evin səmtində tikib icarəyə versək, çörək pulumuz çıxar”.

Sabir Rüstəmxanlı bu hekayəsində kəndin gözəlliyi, təbiiliyi ilə yanaşı onun problemini, orda yaşamağın çətinliyini də dil gətirir. Təhsil problemləri, işsizlikdən dolayı yaşayışın aşağı səviyyədə olması, üstəlik, bu problemlərin Cəlalın dilindən təqdim edilməsi inandırıcı və səmimidir. Hekayə boyu mentalit məsələsinə toxunulur, kiçik qardaşların böyükklər yanında özlərini daha məsafəli, ciddi aparmaları, böyüyə hörmət prinsipini heç zaman unutmaması real cizgilər ilə təqdim edilir. Lakin, fikrimizcə, hekayənin başlığına çıxarılan ağ canavar süjeti bir qədər lüzumsuz görünür. Belə ki, ağ qurdla bağlı mətnə salınan hissələr hadisələrə müdaxilə etməyən, mətnlə əlaqəsi olmayan təsiri bağışlayır.

Müəllifin bioqrafik cizgilər daşıyan hekayələri təkcə şəhər həyatı, yazıçının gəzib-gördüyü yerlərlə məhdudlaş-

mır. Belə hekayələrdən biri də “Babam sürgündən necə xilas oldu” adlanır. Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığının milli dəyər anlayışı və əxlaqi yaddaş rolu bütün qatlarda əyani-ləşib fərdə, cəmiyyət və xalqa xidmətin real göstəricisinə çevrilə bilir. S.Rüstəmxanlı hansısa qlobal sosial-tarixi mə-sələlərə belə milli-mənəvi hüdudların çevrəsindən nəzər yetirir, "mən"lə tarix və yaddaş arasında olan bağların, vəhdətin prizmasından çıxış edir.

Bu hekayəsində də xalqımızın qan yaddaşı, düşünən beyinlərinin, danışan ağızlarının kilidləndirən repressiya illərinə işıq salan S.Rüstəmxanlı 1937-ci ilin avqustundan bəhs edərək, Rüstəmxanlıların ağsaqqalı olan Adışininin başına gələn hadisəyə toxunur. Səbəbsiz yerə ittiham edilən, evindən zorla aparılan insanlardan biri də onların nəslində ad-sanı ilə tanınan Adışirin kişi olur. Dövrün adətinə uyğun olaraq “kulak” çıxarılan, müxtəlif səbəblər və bəhanələrlə həbs edilənlər bir daha geri qayıtmır, Qaza-xıstana və ya Sibirə sürgün edilirmiş. Lakin bir təsadüf he-kayə qəhrəmanımızın həyatını xilas edir. “Adışirin kişi Rüstəmxanlıların ağsaqqalıydı. Başqalarından seçilən ev-eşiyi, malikanəsi-filan yox idi. İnqilabdan əvvəl çoxlu mal-qarası olsa da indi azaltmış, yoxlamanın qorxusundan müxtəlif kəndlərə, dostlarına paylamışdı..” bu qədər sadə həyat sürən, heç bir mübarizəyə, hadisəyə qoşulmayan in-sanın həbs edilməsi və nədənsə günahlandırılması o illə-rin acı reallığını əks etdirir. O illəri S.Rüstəmxanlı belə təs-vir edir: “Bir az əvvəl kəndin, gizli şəkildə də olsa, sakit, xeyirxah bir adam olan mollasını da beləcə aparmışdılar.

Millətin gözə dəyən kişilərini ara vermədən dənləyirdilər. Allahsızlıq təbliğatı hələ dayanmamışdı. NKVD-nin erməni rəisi kəndlərdə əlinə Quran alan, dua oxuyan, namaz qılan, məscidə gedən, evində aşura məclisi quran, ziyarətgahlarda qurban kəsən, ərəb əlifbası ilə yazılmış kitab saxlayan və savadlı adamların ovunu ra vermədən, gecə-gündüz davam etdirirdi..."(s.315)

Əslində, bu hekayənin yalnız üzdə olan məqamlarıdır. Fikrimizcə, müəllif köhnə kişilərin duz-çörək dostluğuna verdiyi dəyərdən, həqiqi dostluğun qarşısında heç bir qüvvənin dura bilmədiyini göstərmək istəmişdir. "Sonra rəis birdən sualı dəyişdi. "Lerikdən, Zuvanddan tanıdığın adam varmı?"

Kişi özünə gəlir. İllər uzununu dost, qardaş olduğu adamların adını çəkməyəcəyinin nə nəticə verə biləcəyini düşünür. Tanıdığı yoxdur desə, Allaha xoş getməz. Onu sorğu-suala tutan adam bir şey bilməsə o sualı verməzdi. Ona görə necə varsa elə danışmaqdan başqa yol görmür:"

Hekayədə ağsaqqal kişinin özündə-sözündə bütövlüyü, təhlükəli olmasından qorxmayaaraq aradakı duz-çörəyə xəyanət edə bilməməsindən bəhs edilir. Hekayə maraqlı finalla yekunlaşır. Ağır illəri təsvir edən müəllif dar məcəldə olmasına baxmayaaraq dost dediyi adamdan üz döndərməyən, mərdliyini, insanlığını ən yüksək dəyər hesab edən babasının bu mərdliyini qarşılığını ən yüksək şəkildə almasını vurğulaması da düşündürücüdür. Köhnə kişilər mərdliklərindən əl çəkməyiblər, güllə qabağına getsələr belə kişi kimi mərd olublar.

Sabir Rüstəmxanlının kənd həyatından, kənd insanın adət-ənənəsi və inanclarından bəhs edən “Qurban” hekayəsi də maraqlı detalları ilə diqqət çəkir. Etnoqrafik çalarlarla zəngin “Qurban” hekayəsində qədim rituallardan olan qurban kəsmək ənənəsindən bəhs edilir. Hekayə maraqlı detallarala zəngindir, burada insanların yaylağa çıxmaq, yaydakı qış hazırlıqların təsvirlərinə geniş yer verilir. İnsan-təbət münasibətləri, insanın təbiət şıltaqlıqları qarşısındakı acizliyi xüsusi diqqət mərkəzinə çəkilir. Yağış yağdırmaq üçün qurban kəsməyə hazırlaşan kənd əhalisi verdiyi qurbanla sarsılır. Köç həyatı yaşayan, yayı yaylaqda, soyuq qışı da qışlaqda keçirən insanların həyat tərzindən bəhs edilən mətnə quraqlıq keçən yaydan sonra yağış istəyən insanların dualarının müstəcib olması, lakin yağış nəticəsində gənc bir oğlanın seldə boğulması paradoks təşkil edir. İnsan-təbiət münasibətlərinin heç də arzulanan kimi olmaması, insanın təbiətin gücü qarşısındakı acizliyi diqqəti cəlb edir. “İstədiyin bu idi? Mən istəmişdim onu, ya özün vermişdin? İndi dincəl! Sən güclüsən, hər şey sənə əlindədir, - deyə əzməliydin məni? Sən göylərinin boşalması üçün mənim oğlum qurbanlıq olmalıydı?”- bunlar oğlunu seldə itirən Kamil kişinin fəryadıdır. Ürək parçalayan, amma təbiət qarşısında gücsüz, müdafiəsiz qalan insan hayqırtısı.

Deyərdim ki, toplunun ən təsirli hekayələrindən biri “Rembo”dur. Bir film qəhrəmanının adının küçə həyatı yaşayan birinə aid edilməsinin çox da uğurlu alındığını deyə bilmərik. Qarabağ döyüşlərində iştirak edən, indi də

çətin şəkildə yaşayan İnsanın faciəsini əks etdirən hekayədə maraqlı bənzətmələr mövcudur.

Rembonun yaşam şəkli və onun həyata qatdığı müsbət aurası hekayəni daha da oxunaqlı edir. “Orta boylu, dolu bədənli, ağır-ağır və bir azca da irəli əyilə-əyilə, başı aşağı gəzən bir adamdı. Geyim-gecikiminə uşağın bomj sözündən sonra fikir vermişdim: əynində köhnə əzik kostyum, ayağında Van Qoqun “Metropol” muzeyində gördüyüm “Ayaqqabı”larına bənzər ayaqqabı, sanki dünyanın bütün yollarının tozu üstündə... boğazlı, toxunma yun köynək çənəainə qədər qalxdığından elə bilirsən heç boğazı yoxdur, başı birbaşa bədənində yapışmış. Adamların üzünə baxmadan, özünü gizləyirmiş kimi gəzib dolanırdı”.

Yazıçı marağı ilə Remboya yaxınlaşan və onun həyat hekayətini öyrənmək istəyən təhkiyəçi-müəllif onun sorğu-sual etməyi tapşırırsa da uşaqlarla görüşü zamanı sevinçi, onları əyləndirən “vətənin qəhrəman uşaqlarına eşq olsun”- frazası onun haqqında olan düşüncələri tamam altüst oldu. Ağır illər keçirən, düşmənlə dəfələrlə üz-üzə gəlsə də məğlub olmayan Rembo son illərinin yaşayışı ilə sanki intihər etmək istəyir. Hekayənin sonluğu isə daha kədərli. Yol keçərkən KamAZ ın vurması ilə ölən Rembo gedişi ilə məhəllədəki ruh yüksəkliyini, istiqanlılığı da aparır.

“İnana bilmirəm ki, o saf, duru gözlər qapımızın ağzında, dörd tərəfindəki adamların mütiliyindən, özünün bu hala düşməsindən utanırmış kimi bir daha üzümə sillənməyəcək...”

Küçəmizdə Rembonun məktəbliləri görərkən yüksələn səsi çatışmır: “Vətənimin qəhərman uşaqlarına eşq olsun”.

Müxtəlifliyi ilə seçilən maraqlı hekayələrin yer aldığı topluda S.Rüstəmxanlı uşaqları da unutmamış, onların marağına uyğun hekayə də daxil etmişdir. “Bilənciklə Gülənciyn nağılı” adlanan mətndə quşların dili ilə evinə, kökünə bağlılığı, getsən bil qayıtmaq üçün bir isti yuvanın olmasının verdiyi mənəvi rahatlığın ifadəsi əsas hədəf olmuşdur.

Ümumiyyətlə bu hekayələr geniş əhvalat təsvirləri, gərgin, dramatik məqamlardan uzaqdır. Daha çox duyğuların, hisslərin və təəssüratların yer aldığı hekayələr olduqca oxunaqlı və düşündürücüdür.

ŞƏHRİYARIN ŞEİRLƏRİNDƏ SEVGİ HİSSLƏRİ

Şərq şeirinin güclü ənənələri üzərində yetişmiş, eyni zamanda dünya poeziyasının müsbət təsirindən bəhrələnmiş Şəhriyar poeziyası – şairin müxtəlif, rəngarəng mövzu və əlvan poetik zinətləri ilə seçilən əsərləri təkcə onun sənətkarlıq qüdrətini deyil, şəxsiyyəti, həyatı-fəlsəfəsi, həyatı-gerçəkliklərinə münasibəti haqqında da aydın təsəvvür yaradır.

Onun bədii dünyasının və ədəbi görüşlərinin necə ərsəyə gəlməsi prosesini şairin yaradıcılığında izləmək mümkündür. Şəhriyarın əsərlərini oxuyarkən onun bədii təxəyyülünün hansı qaynaqlardan, hansı mənbələrdən gəldiyinin şahidi oluruq. Böyük sənətkar, xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov məqalələrin birində Şəhriyara, onun yaradıcılığına böyük qiymət verərək onun özündən əvvəlki sələflərindən bəhrələndiyini qeyd edərək yazırdı ki, Nizami poeziyasındakı məslək eşqi, dərin etiqad və düşündürən mütəfəkkillik Xətai poeziyasındakı vüqar, sadəlik, xalq ruhuna yaxınlıq, Füzuli poeziyasındakı dərin sənətkarlıq, müdriklik və təsir qüdrəti, Qövsi və Saib poeziyasındakı yığcamlıq və aforizm, Vaqif poeziyasındakı həyat və insan gözəlliyinin tərənnümü, Sabir və Möcüz poeziyasındakı poetik kəsər, ehtiras –sanki bunların hamısı Şəhriyar poeziyasında təcəssüm etmişdir. Şairin özü isə “Şeir və hikmət” əsərindən söz açaraq deyir:

Şeir insan gücü, insan əzmidir,
Şeir Firdovsinin ulu nəzmidir,
Sevincdir, şadlıqdır, qəmdir, kədərdir,
Ən təmiz, ən dərin düşüncələrdir.

Şeirə böyük qiymət verən Şəhriyar öz mənəvi, poetik dünyasını əsərlərinə hopdurur, Şəhriyar ürəyi sevgiylə döyünən məhəbbət şairidir. Sevdii qıza qovuşa bilməyən şairin məhəbbət şeirləri yaradıcılığında mühüm yer tutur. Biz bu şeirlərdə kövrəklik, nisgillik, giley, hicran, qəlb ağrısının şahidi oluruq.

Şəmin qurtardı, söndü səmalarda ulduzum,
Əfsus ki, görmədim yenə dilbər nigarımı.

(Vəhşi şikar)

və yaxud:

Bir xəbər tutmadım, ömrüm nə zaman keçdi mənim,
Ah! Ömür getsə də gəlməz onun xəbəri.

(Dəli Pəri)

Mənə cəfa eyləyəndə, sən vəfalı idim,
Görəndə mehri-vəfa, sən yenə cəfa etdin.

(Məhəbbətə gəlmiş ay üzlü)

Bütün həqiqi aşıqlər kimi qəzəllərinin qəhrəmanı Şəhriyar özünü sevgidə qərq edir və elə sevgidə də özünü tapır. Ancaq bu dünyanın artıq tamamilə başqa anlamıdır, yəni yerə-göyə tək cə eşqin sönməz nurunda nəzər salmaqdır. Görkəmli alim-tədqiqatçı Qulamhüseyn Beqdeli M.Şəhriyarın “Seçilmiş əsərləri” (1966) kitabına yazdığı ön sözdə deyir: “Bu qədər dərin məzmunlu və incə mətləbləri, mürəkkəb hadisələri bu cür ürəyə yatan şəkildə

yaratmaq ancaq Şəhriyar kimi böyük söz ustalarına qismət olan səadətdir.”

Məhəbbətlə poeziya əkizdir, yarandığı gündən bizə elə hey aşiq-məşuq dastanını nəql edir. Hələ ki, nə bu dastan tükənib başa çatdır, nə də sənət usanır, öz səylərindən əl çəkir. İlk mahnı, yəqin ki, ilk aşıqın vüsal sevinci, ya da hicran harayı olub. Şəhriyar yazır:

Vüsal qəsrinə şövq ilə eylədim pərvaz,
Qanadlarım sınıb, indi şikəstə hal oldum,
Ay üzlüm, ayrılığından sənə bir il keçmir,
Qocaltdı hicr məni, həsrəti vüsal oldum.

(Eşqin meşəsi)

Əlbəttə, vüsal həsrəti ilə yaşamayan aşiq yoxdur və bu cəhətdən bizim qəhrəman da istisna deyil, onun sözünün əvvəli də, axırı da eşqini, yarını qaytarmaqdır. Qəlbinin bu istəklə alışıb-yandığını deyən aşiq, bəzən buna artıq inamını itirdiyini də bildirir, sevgilisində gileylənir.

Nədən bu halımı ey şux, zar edib getdin,
Bu intizarı əcəb intizar edib getdin,
Vüsal fikri bir an keçməmişdi qəlbimdə,
Məni kəməndə salıb sən fərar edib getdin.
Gülüm, səhər şəfəqim, mənə bir sönən şəməm,
Bu son nəfəsdə təbəssüm nisar edib getdin.

(Döyüş)

İstedadlı alim, Şəhriyarşünas Esmira Şükürova (Fuad) “Məhəmmədhüseyn Şəhriyar” (1998-ci il) əsərində yazır: “Şəhriyarın parlaq, milli kolorit, xəlqilik ruhu duyulan əsərlərində təsvir olunan obraz və hadisələrin mahiyyəti-

nə vardıqda görürük ki, bu insanlar öz xarakter və təbiətləri etibarı ilə Azərbaycan türkləridir.”

Şəhriyarın üslubu, poetik düşüncə tərz, fikri necə incə, zərif cizgilərlə ifadə etməsi oxucunu heyrləndirməyə bilmir. Onun şeiri canlı, təbii dili, fikir yığcamlığı, sadəliyi, axıcılığı ilə diqqəti çəkir. Yuxarıda da dediyimiz kimi Şəhriyar ürəyi istəklə, sevgilə dolu məhəbbət şairidir. Qovuşa bilmədiyi sevgilisində, cavankən dünyasını dəyişən həyat yoldaşına həsr etdiyi əsərləri ilə yanaşı, həyatda qəlbən sevdiyi ataya, anaya, nənəyə, babaya, yaxınlarına yazdığı şeirlərini həyəcənsiz oxumaq olmur. E.Şükürova bu mövzuya “Məhəmmədhüseyn Şəhriyar” monoqrafiyasında geniş yer ayırmışdır. Esmira xanım yazır: “Azərbaycan ailələrindən hər birində ata-ananın, nənə və babanın öz yeri, öz rolu olmuşdur. Ata, ana, baba və nənələrimizdə ailəyə bağlılıq, övlada məhəbbət, qeyrətli oğulla öyünmək, namuslu qızla qürrələnmək duyğuları çox güclüdür. Nənə-nəvə məhəbbəti isə təsvirə gəlməzdir. Ədəbiyyatşünaslıqda və bədii ədəbiyyatda tez-tez müraciət olunan, açıqlanan mövzulardandır. “Dövlətdə dəvə, övladda nəvə” kəlamını müdriklərimiz təsadüfi yaratmayıb. Şəhriyarın sevimli xanım (Xan) nənəsinə həsr etdiyi şeirində biz nənə ilə nəvə arasında olan ülvə məhəbbətin şahidi oluruq. Ailədə nənə o qədər sevilib ki, şair bu əziz insanın ölümünü faciə kimi qarşılayıb və ömrünün sonunadək unuda bilməyib, nənəsinin həsrəti ilə göz yaşı axıdıb.

Xan nənə, canım, noleydi,
Səni bir də mən tapaydım.

O ayaqlar üstə bir də
Döşənib bir ağlayaydım.”

“Ey vay anam” şeirini şair dünyasını dəyişən anasına həsr etmişdir. Ana ölümü qəbul etməyən Şəhriyar onu həmişə yanında hiss edir:

Xeyr. Ölməyibdir o! Eşidirəm səsinə,
Üşüyəndə duyuram yenə od nəfəsini.

və yaxud ananın onun yolunda çəkdiyi cəfakəşliyin-
dən yazaraq, özünün övlad borcunu verə bilmədiyinin
əzabını çəkir.

Pərəstarlıq eylədi, beş il xəstə oğluna,
Qanlı göz yaşlarıyla nicat verən bir ana.
Bəs övladı neylədi? Heç nə. İnan ki, heç nə.
Şəfaxanədə yalnız, özgənin ümidinə.

Şairin qardaşı oğluna yazdığı “Qardaşım oğlu Hüşən-
gə” şeiri də yumor hissi ilə yazılsa da təsirlidir. Əzizlənən
uşağın şıltaqlığı, əmiyə ərək etməsi istər-istəməz gülüş do-
ğurur.

Şəhriyar bir neçə şeirini atasına həsr edib, onun ataya
olan məhəbbəti dəryalar qədərdir. Ata haqqında yazılan
şeyrlərində Şəhriyara layiq ata obrazı gözlərimiz önünə gə-
lir. O, atasının məzlumlara əl tutduğunu, ürəyi yumşaq,
səxavətli olduğunu təkrar-təkrar dilə gətirir.

Mənim atam süfrəli, duz-çörəkli kişiydi,
Ər ürəkli kişiydi.
Halal gəliri vardı, Heyhat, dərd də çox idi.
Öləndə bircə illik xərcliyimiz yox idi.

O öləndə gözlərdə nə qədər yaş süzüldü.
və yaxud:

Arxasınca hələ də ah çəkir el sinəsi,
Bir rəhmət qafiləsi, məhəbbət qafiləsi.

Şair "Atamın matəmində" qəzəlində ata itgisinin əza-
bını çəkərək yazır:

Yalqız qoyub gedən məni, bixəbər, ata!
Getdin, özüm məni elədin binədən, ata!
Öldün özün, ürəkdə adın daima yaşar,
Çəkdim qəməndə gər biləsən mən nələr, ata!

Ölməz şair ürəyində böyük bir sevgi də gəzdirmişdir.
Bu da hamımızın qəlbimizdə yaşatdığımız Allah sevgisi-
dir, peyğəmbərlərimizə olan tükənməz eşqdir. Şəhriyar
Kərbəla düzündə şəhid olan İslam fədailərinə ürək ağrısı
ilə mərsiyələr də yazmışdır:

Hüseynin növhəsin Diriş yazanda,
Müsəlman səhldir, kafər ağlar.
Kor olmuş gözlərin, qan tutdu Şimrin,
Ki, görsün öz əlində xəncər ağlar.

Ürəyi sevgi hissləri ilə döyünən, xalqının sevincini, kə-
dərini öz içində gəzdirən, sənətkarlığı, xəlqiliyi, fikir də-
rinliyi ilə biz oxucuları heyretləndirən Şəhriyar poeziyası
Həmişəbahar çiçəyi kimi öz tərəvətini əbədi olaraq saxla-
yır və saxlayacaqdır.

SƏNƏTİN SEHRİ

İstedadlı yazıçımız Mustafa Çəmənlinin «Sənət hekayələri» kitabı qarşımdadır. Oxuyuram və heyrlənirəm. Müəllif bu kitabda bizi tanıdığımız, sənətinə vurulduğumuz Azərbaycanın tanınmış incəsənət inciləri və unudulmuş, unudulmaqda olan sənət fədailərinin həyat və yaradıcılığı ilə tanış edir. Öz poetikliyi ilə seçilən bu sənədli hekayələrin, oçerk və essələrin hər birində insan taleyi dayanır. Bu sənətkarların səhnə fəaliyyətləri, sənətə gəlişlərinin sevincli və kədərli anları, gozlənilməz, qeyri-adi faktlarla dolu həyatları bizi heyrləndirməyə bilmir. Bu da «Sənət hekayələri»ni yazan yazıçının istedadından, zəhmətindən, sənətə olan sonsuz məhəbbətindən xəbər verir.

Ağdamın Çəmənli kəndində dünyaya göz açan Mustafa Çəmənlinin gordüyü ilk sənət adamları Gülablı kəndindən onların kəndinə gəlib öz gözəl səsləri ilə çalıb-oxuyan aşığılar olub. Müəllif kitabın ilk səhifəsində yer almış «Yaddaş» adlı çox dəyərli yazısında uşaqlıq xatirələrindən də söz açaraq yazır: «Məni valeh edən əyinlərində vəznəli çuxa, bellərində gümüş kəmər, başlarında buxara papaq, qara qaş altında parlayan qara gözlər, qara zurnanı «kiş-nədən» korüklənmiş ovurdlar, kürsülü evimizin damına çıxıb «Uzundərə»siylə qonum-qonşunu başımıza yığan Gülablı aşığıları idi». Mustafa Çəmənli Gülablı aşığılarından çox illər sonra böyük-böyük sənət adamlarını görür,

onların sənət yolunda fədakarlıqlarının şahidi olur və özü də bilmədən yaradıcılığının ikinci qolu olan publisistikaya bağlanır.

Mustafa Çəmənlinin yaradıcılığı iki xətt üzrə inkişaf edir. O ən əvvəl yazıçı kimi yaradıcılığa başlayır. Paralel olaraq jurnalistika sahəsində də özünü sınayır. Müəllif yazacağı hər bir oçerkdən əvvəl dünyasını dəyişən sənət adamlarının dostları ilə, yaxınları ilə görüşür, dəyərli faktlar əldə edir və bundan sonra onları esse, sənədli bədii nəsr əsərləri səviyyəsində oxuculara təqdim edir. Önemli cəhət burasıdır ki, onun bu sənət hekayələrində süni, qon-darma bir cümləyə belə rast gəlmirsən.

«Xallı gürzə», «Ölüm mələyi», «Fred Asif», «Ruhların üsyanı» kimi romanları ilə sevilən yazıçı Mustafa Çəmənlinin publisistikası da oxucuda maraq doğurur. Onun sənət adamlarına həsr etdiyi kitablarını, esse və oçekrlərini oxuduqca bizim Mustafa Çəmənliyə «həm də gözəl sənətşünasdı» deməyə haqqımız çatır.

Tanınmış jurnalist F.Xəlilzadə çox doğru olaraq yazır: «M.Çəmənlinin dili çox şirəli, səlis, ürəyəyatımlıdır. Əsərlərinin ideyası, məzmunu öz yerində, dil şirinliyi ilə cəzbedicidir. Hər bir əsərində personajın öz təhkiyəsi, ləhcəsi, danışq tərzi var. İstər romanları, istərsə də publisistikası yaddaqalandır».

İstedadlı yazıçı-dramaturq Əli Əmirli yazır: «M.Çəmənli yeganə yazıçıdır ki, ifaçılıq sənətinin bütün qatlarına məharətlə, peşəkarcasına nüfuz edə bilir. Xan Şuşinski,

Əbülfət Əliyev, Şovkət Ələkbərova, Səxavət Məmmədov, Xanlar Haqverdiyev kimi onlarca unudulmaz ifaçıların sənətindən söz açan, onların yaradıcılıq yoluna işıq salan, musiqi ifaçılıq tarixində hər birinin yerini-yurdunu müəyyənləşdirən M.Çəmənli omrünün müdrik çağını faktiki olaraq həqiqi əməkdar incəsənət xadimi kimi qarşılayır, bu adın rəsmiləşdirilməsi isə taleyin, bəlkə də, əlaqədar təşkilatların işidir».

Haqlı sözə nə deyəsən! Mustafa Çəmənlinin Azərbaycan Televiziya və Radiosunun «Qızıl fondu»nda 100-dən çox musiqili ədəbi verilişi saxlanılır. Bu sənədli yazılarda və hekayələrdə oxucu maraqlı faktlarla, heyratamiz informasiyalarla rastlaşır. Müəllifin dilindəki rəvanlıq, sadəlik onun bu tipli əsərini daha da oxunaqlı edir. Elə bil Mustafa Çəmənli hər bir sənət qəhrəmanının özü ilə üz bəsurət oturub onun danışığını, hərəkətlərini izləyib. Müəllifin «Sənət hekayələri»ni oxuduqca yaddaşıımızda neçə-neçə xanəndənin səsi canlanır. Oxucunu belə bir duyarlıq həddinə çatdırması heç şübhəsiz yazıçının uğurudur.

Sənət sehrdir. Sehrsiz, əfsunsuz sənət ürəyə yol tapa bilməz. Biz müəllifin hər bir hekayəsində bu sehri görürük. Mustafa Çəmənli «Sənət hekayələri»nin qəhrəmanı olan hər bir sənət adamının həyatından çox ibrətamiz anları tapıb əbədiləşdirməyi bacaran yazıçı-publisistdir. Xalq artisti Ramiz Quliyevə həsr etdiyi «Sənətin sehri» əssəsində «...tar çalanlar saysızdır, tarı «oxudanlar» isə tək-tükdür» qənaətinə gələn müəllif tarzənin qastrol səfərindən

də söz açaraq onun qürbətdə yaşayan azərbaycanlılarla görüşlərini də qələmə alır. Tarzənin Türkiyədə çaldığı hər bir mahnının sehrinə düşən dinləyicilərdən biri də əslən azərbaycanlı olan yaşlı kişidir. Ramiz Quliyevin solo konserti bitdikdən sonra həmin kişi ona yaxınlaşıb əlindəki mizraba baxaraq: «Vətəndən torpaq gətirmisənmi? » – soruşur. «Yox» cavabını eşidən həmin adam Ramiz Quliyevdən mizrabını ona bağışlamasını xahiş edir. «Öləndə, – deyir, – vəsiyyəət edəcəm bu mizrabı mənim gozlərimin üstünə qoysunlar».

Yazıçının mühacir həyatından götürülmüş «Səs qərrib olmur» hekayəsində vətən həsrətini çəkən bir müğənninin taleyindən söz açılır. Bu xanəndə məşhur muğam ustası Məşədi Məmməd Fərzəliyevdir. Azərbaycanda ad-san qazanmış xanəndə Məşədi Məmməd keçən əsrin 20-ci illərində Türkiyəyə gedir və bir daha vətənə qayıda bilmir. Ustad tarzən Əhsən Dadaşov Türkiyədə qastrol səfərində «Rast» çalarkən salonda əyləşmiş qoca bir kişi – Məşədi Məmməd Fərzəliyev vəcdə gələrək oxumağa başlayır. Müəllif bu səhnəni çox inandırıcı, təbii boyalarla təsvir edir: «...Sanki sehrli bir əl tamaşaçıları bir anda daşa döndərmişdi. Qocanın səsi ucalan zaman kim hansı vəziyyətdə idisə, elə o vəziyyətdə də qalmışdı.

Sahilini aşıb-daşan bu çayın qabağını heç kəs kəsmək istəmirdi. Əksinə, adamlar bu çayın axarına düşməyə, onun məcrasına qovuşmağa can atırdılar.

Tarzən yerdən qəfil ucalan bu səsdən diksindi, bir an tarın üstünə əydiyi başını qaldırdı. Salona baxdı. Lakin həyəcandan kimsəni görə bilmədi. Ancaq səs ona doğma gəldi. Bu səsi haradasa eşitmişdi. Harada? Yadına sala bilmirdi.

Tarzən çalır, qoca şövqlə oxuyurdu. Salonda bir dəniz sakitliyi vardı. Bir-birini qovan ləpələrin həzin pıçılması, son nəğməsini oxuyan səməndər quşunun fəryadı! Səhnədə tarzən, salonda – qoca! Onlar bir-birini haraylayan, çağıran İsaq-Musaq quşlarına bənzəyirdilər. Sanki onlar bu qədim xalq əfsanəsinin içərisindən çıxaraq bir-birini tapmışdılar.

Qoca öz yanıqlı səsiylə ətrafa od salmışdı. O öz «Rast»ı ilə keşməkeşli ömrünün tablosunu çəkirdi. Onun tablosu təbiətin min bir rəngindən süslənmişdi.

«Rast» bitib tükənmirdi. Qoca xanəndə qatarından ayrı düşmüş qərib bir durnaya bənzəyirdi. Tənhalıq haqqında vida nəğməsi oxuyurdu. Onun səsi ağ bir göyərçinə dönmüşdü. Qanadlarını geniş açaraq uçar, uçurdu...»

Etiraf edək ki, həyatda olan hər hansı bir şəxsiyyət haqqında bu cür hissiyyatla, peşəkarcasına yazmaq, həm bədii çaları, həm də sənədliliyi unutmamaq, əksinə, bunları qovuşdurmaq hər yazara nəsib olmur.

Müəllifi bu cür sənədli hekayələr yazmağa sövq edən səbəbi aradım. Bu barədə xeyli düşündüm. Və bunun səbəbini yazıçının elə öz yazısında tapdım.

Mustafa müəllim yazır: «Hər axşam həsrət və intizarla yola saldığım günəşi səhərlər Xəzərin aynasına boylanan gorəndə uzaq səfərdən sonra sahilə yan alan nəhəng bir gəmini xatırlayıram. İnsanlar da belədir, onlar da doğan və batan günəşə bənzəyirlər. Lakin hər doğulan işıq saçma bilmədiyi kimi, hər dünyasını dəyişən də yenidən doğulmur. Ancaq elə tarixi şəxsiyyətlər var ki, illər keçsə belə, öz böyük əməlləri sayəsində yenidən doğulur, minnətdarlıq hissi ilə daim yad olunur». Müəllifin Hüseynqulu Sarabskiyə həsr etdiyi «Məcnunun Məcnunu» oçerk-essesindən götürdüyümüz bu sətirələr onun istək və məramını dəqiq əks etdirir.

Maraqlı cəhət burasındadır ki, yazıçı öz sənət qəhrəmanlarının həyatından bizə məlum olmayan, yaxud az bəlli olan mətləblərdən söz açır. Bunu biz müəllifin «Ürəyimdə qalan sözlər», «İlk Azərbaycan rəqs ansamblı», «Xalq musiqisində müharibə ovqatı», «Muğamlarımızda «Bayat» gizlinləri», «O illərin nəğmələri», «Sarəng ürəyinin səsi», «Bir şair bəstəkarın taleyi» və b. yazılarında aydın görürük.

Müəllif «Ürəyimdə qalan sözlər» essesini dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyliyə həsr etmişdir. Yeri gəlmişkən deyək ki, müəllifin Üzeyir bəyə, onun sənətinə sevgisi sonsuzdur. Təsədüfi deyildir ki, Mustafa Cəmənlı Üzeyir bəyin «Leyli və Məcnun» operasının 100 illiyi münasibətilə 2008-ci ildə «Leyli və Məcnun» – 100 il səhnədə» adlı sənədli bədii ensiklopediyasını çap etdirmişdir. «Ürəyimdə qalan

sözlər» essəsində isə müəllif Üzeyir bəyin həyatından – Sovet dövründə yazılıb çap edilməsi mümkün olmayan mətləblərdən, bəstəkarın ilk dəfə Azadlıq meydanında səslənən bugünkü himnindən, Cümhuriyyət dövründə – 25 aprel 1920-ci ildə «Azərbaycan» qəzetində çap etdirdiyi «Surna» adlı felyetonundan bəhs edir, onun həyatının bizə məlum olmayan xüsusiyyətlərindən söz açır.

Mustafa Cəməninin «Borc» adlı hekayəsi də Üzeyir Hacıbəylinin həyatından bəhs edir. Mühəribə dövründə birinə borclu olan bir nəfər borcunu qaytarmaq üçün çox adama müraciət edib borc istəyir, ancaq heç kəs ona pul vermir. Təsədüfən mühəribənin belə ağır günündə açıq pəncərədən musiqi səsinə eşidib ürəklənir, üzünü həmin evə tutur. Qapını açıb içəri girir. Pianinonun arxasında Üzeyir bəyi görüb heyranlənir. «Mən: – Üzeyir bəy! – deyər qeyri-ixtiyari pıçıldadım. O, məhribəncasına gülümsədi, astaca: – Gəl, gəl! – dedi. Elə dedi ki, elə bil çoxdan mənə gəlməyirdi. Ancaq yəqin bildim ki, o mənə heç vaxt gəlməyib. Mən isə... Mən onu çox gəlməmişdim, teatrda, iclaslarda. Musiqisi mənim ürəyimə gəlməmişdi. – Bağışlayın. Sizə mane oldum, – dedim. O mənə səslədi: – Oğlan, utanma, de görüm sənə nə lazımdır?

– Pul. Borc istəyirəm. – Özüm də istəmədən söz ağzımdan güllə kimi çıxdı.

– Evin baş tərəfinə keç, kitab dolabının üstündə vaza var, pul ordadır, götür, – dedi və çöndü, heç vaxt eşitmə-

diyim bir melodiyanı səsləndirməyə başladı. Gedib vazanın içindən pulu götürdüm».

«Borç» hekayəsi, həqiqətən də, Üzeyir bəyin çox böyük insani keyfiyyətlərini açıb göstərən bir hekayədir.

Müəllif ağır zəhmətin hesabına ərsəyə gətirdiyi bu kitabında muğam bilicilərindən olan, gözəl səsi ilə yaddaşlarda yaşayan Seyid Şuşinskiyi iyirmi il tarda müşayiət edən tarzən Kamil Əhmədovun həyat yolundan da söz açıb. Oçerkin adını isə «Oxuyan barmaqlar» qoyub. Həqiqətən də, Kamil müəllimin çaldığı hər bir muğam ürəkləri rıqqətə gətirirdi. Oçerkdə Kamil Əhmədovun musiqi texnikumuna gəlməsi, burda ilk dəfə Üzeyir Hacıbəyli ilə görüşməsi, bəstəkarın onu skripkaçı gormək istəməsi, onun tara bağlandığı üçün etirazı öz əksini tapmışdır. Tara olan məhəbbəti Kamili inadından dondərmiş və o, Mirzə Mənsurun tar sinfinə qəbul olunur. Kamil Əhmədov not dərsi isə tarzən Əmrulla Məmmədbəyliyən oyrənir.

Mustafa müəllim dəfələrlə Kamil Əhmədovla görüşmüş, onun «Segah»da «Təxti-gah»ına, «Bayatı-Kürd»də «Kürdü»sünə, «Bayatı-Qacar»da, «Zəmin-xarə»sinə, «Şah Xətai» şobələrinə qulaq asmış, onun Seyid Şuşinski, Adil Gəray, Əmrulla Məmmədbəyli haqda xatirələrini dinləmişdi. Bütün bu görüşlərin nəticəsi olaraq onun haqqında çox dəyərli «Oxuyan barmaqlar» adlı esse-oçerkini yazmışdır.

«Bir adın ünvanı» oçerkində «Qatar» muğamının gözəl ifaçısı müğənni Cahan Talışinskayanın həyatından

bəhs olunur. Adını, səsinə çox az adamın eşitdiyi bu qadın müğənnini bizə sevdirməyi bacarır. Cahan xanımın həyat yolu heç də asan olmamışdır. Bu xanım müğənni səsinə görə sevilirdisə, səsinə görə də başı bəlalər çəkir. Əfqanıstan şahı Əmənullah Bakıda qonaq olarkən onun şərəfinə konsert verilir. Cahan xanım da bu konsertdə oxuyur. Əmənullah şahın arvadı ona bir qızıl saat bağışlayır. Repressiyanın tüğyan etdiyi vaxtda Cahan Talışinskayanı səhəri gün HKVD-yə çağırırlar və çox keçmir ki, o, Qazaxıstana sürgün edilir. Müğənni sürgün həyatını başa vurub əvvəl Tiflisə, daha sonra Bakıya qayıdır. Müəllif bu müğənninin «Leyli və Məcnun»da Leyli, «Əsli və Kərəm»də Əsli, «Aşıq Qərib»də Şahsənəm rollarında oynamağından, əzabkeş aktrisanın yenidən Daşkəndə sürgün edilməsindən yazır. Cahan xanım yalnız Stalinin ölümündən sonra bəraət qazanıb vətənə qayıdır.

Mustafa Çəmənli bir faktı da oxucunun nəzərinə çatdırır. Mehdi Hüseynin «Yeraltı çaylar dənizə axır» əsərinin prototipinin Cahan xanım olduğunu deyir.

Bəlkə də, bu qeyri-adi səs tembrinə sahib olan bu qadın sürgün həyatı keçirməsəydi Şovkət Ələkbərova, Sara Qədimova, Tükəzban İsmayılova və başqaları kimi məşhurlaşar, fəxri adlar da ala bilər və yaddaşlarda yaşayardı.

Etiraf edirəm ki, Mustafa Çəmənlinin «Sənət hekayələri» kitabının məziyyətlərini bir məqaləyə sığışdırmaq çətinidir. Bu kitab ayrıca bir tədqiqat əsərinin, monoqrafiyanın mövzudur. Çünki «Sənət hekayələri» kitabı öz mövzu

əhatəsinə, yazılış tərzinə, tutumuna, tərtibinə görə əslində bədii bir ensiklopediyadır. Bu kitabda kimlər yoxdur, kimlərin adı xatırlanmayıb. Molla Pənah Vaqifdən, Aşıq Vələhdən, Qasım bəy Zakirdən, Xan qızı Natəvandan, Üzeyir bəy Hacıbəylidən, Müslüm Maqomayevdən, Qılman Salahovdan, Cəfər Cabbarlıdan, Səməd Vurğundan, Mirkazım Aslanlıdan, Novruzlu İsgəndərdən, Süleyman Ələsgərovdan, Firidun Şuşinskiydən, Qulam Məmmədlidən, Xosrov Fərəcovdan, Qafar Namazəliyevdən, Zöhrab Abdullayevdən, ilk rəqs ansamblından və bu ansamblın mahnı və rəqs ansamblına çərilməsi tarixindən, ayrı-ayrı rəqqas və rəqqasələrindən, Aşqabad Azərbaycan teatrından bəhs edən bu kitabda Hüseynqulu Sarabski, Əhməd bəy Ağdamski, Əli Zülalov, Xan Şuşinski, Cahan Talışinskaya, Yavər Kələntərli, İsmayıl Eloğlu, Sona Mustafayeva-Bağırova, Şirzad Hüseynov, Xanlar Haqverdiyev, Səməd Səmədov, Hacıbala Hüseynov, Adil Gəray, Şövkət Ələkbərova, Sara Qədimova, Bikə Səmədzadə, Kamil Əhmədov, Simuzər Hətəмова, Əbülfət Əliyev, Yaqub Məmmədov, Gülağa Məmmədov, Həbil Əliyev, Əlibaba Məmmədov, Elman Bədəlov, Mürşüd Məmmədov, Ramiz Hacıyev, Xələddin Xəlilov, Arif Babayev, Süleyman Abdullayev, Cənəli Əkbərov, Səxavət Məmmədov, Mənsüm İbrahimov və Nəzakət Teymurova haqqında yazılan oçerk və essələrini xatırlamaq kifayətdir ki, incəsənətimizin böyük mənzərəsini seyr edək, onlarla baş-baş qalaq.

Bəli, yazıçı ömrünün otuz beş ili bu kitabda cəmləşib. Göründüyü kimi, 568 səhifəlik «Sənət hekayələri»ndə mədəniyyətimizin, incəsənətimizin böyük bir dövrü öz əksini tapıb. Kitabda toplanmış hekayə və esselər çox incə zövqlə qruplaşdırılıb. Müəllif hətta ehtiyac bildiyi bəzi oçerk və hekayələrinin yaranması, radioda nə vaxt, hansı saatda səslənməsi, hansı qəzet və jurnalda çap olunması barədə çox yığcam, amma yaddaqalan xatirələr də yazıbdır. Hətta əsərə əyanilik, sənədlilik ovqatı qatan şəkillərin yerləşdirilməsində belə yenilik hiss olunur. Burada yazıçı-publist Mustafa Çəmənlinin həm də nəşirlik istedadı da diqqəti cəlb edir

«Sənət hekayələri» kitabı bütövlükdə mənə ayrı-ayrı fəsillərə bölünmüş böyük bir romanı xatırlatdı. Əminəm ki, bu sənət romanının dəyəri zaman keçdikcə birə on qat artacaqdır.

SƏYYAD ARANIN HƏYATI VƏ HEKAYƏÇİLİYİ

İstedadlı yazıçı, publisist, alim kimi tanıdığımız və tanınmış ictimai xadim Səyyad Aran on beş yanvar 1952-ci ildə İmişli rayonu Qaradonlu kəndində müəllim ailəsində anadan olub. Orta məktəbi öz doğulduğu yerdə bitirdikdən sonra 1968-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olaraq, 1972-ci ildə təhsini başa vurmuşdu. Səyyad Aran həm də 2001-ci ildə BDU-nun hüquq fakültəsini bitirmişdir. O, Pedaqoji Universitetində təhsilini başa vurduqdan sonra ilk əmək fəalliyətini İmişli şəhərinin 1 saylı orta məktəbində başlamış, burada əvvəlcə müəllim, ibtidai hissə üzrə müəllim, tərbiyə işləri üzrə direktor müavini işləmişdir. Müəllif ədəbiyyata böyük həvəsi olduğu üçün müəllimlik fəalliyətini davam etdirməklə yanaşı kiçik həcmli hekayələr də yazırdı. Hələ tələbə ikən mətbu əsərləri – publisist yazıları ADPU-nun “Gənc müəllim” qəzetində çap olunsada, ilk hekayəsi – “İbiş dayı” 1978-ci ildə “Ulduz” jurnalında nəşr olunur. 1973-cü ildə isə “Körpü” adlı kitabı işıq üzgörmür. Səyyad Aran müəllimlik peşəsinə məsuliyyətlə yanaşdığı üçün onu İmişli rayon Xalq Təhsil Şöbəsinə müdir təyin edirlər. O bu vəzifəni bacarıqla yerinə yetirir. Müəllimlik peşəsilə yanaşı, o bir istedadlı yazıçı kimi də tanılır. Elə ona görə də onu Yazıçılar Birliyinin üzvlüyünə qəbul edirlər. Çox keçmir ki, yazıçı Bakıya köçür və burda o, AMEA-

nın “Elm” qəzetində baş redaktorun birinci müavini vəzifəsində çalışır. Səyyad Aran 1995-2005-ci illərdə I və II çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin deputatı seçilir. O bu vaxtlar ərzində ikinci – “Soyuq günəş” hekayələr kitabını hazırlayır və 1996-cı siyasi-publisist məqalələr-dən ibarət “Xaosdan sabitliyə”, 2003-cü ildə “Üfüqdə Nobel sülh mükafatı görünür”, 2009-cu ildə isə “Heydər Əliyev və Azərbaycan neft strategiyası” kitabı çap olunur. Yazıcının ictimai-siyasi fəaliyyəti diqqətdən yayınmır. Onu 2010-cu ildə Türkiyənin İstanbul şəhərində Azərbaycan Respublikasının baş konsul vəzifəsinə təyin edirlər. Dörd il konsul vəzifəsində işlədikdən sonra Bakıya qayıdır. Bakıda Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi sədrinin birinci müavini vəzifəsində fəaliyyətini davam etdirir.

Səyyad Aran istedadlı yazıçı olmaqla yanaşı həm də dəyərli alimdir. O “1960-80-ci illər Azərbaycan nəsrində psixologizm” mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi adını almışdır. O eyni adlı monoqrafiyanı, 2004-cü ildə çap etdirir.

Yazıçı müxtəlif illərdə bir neçə mükafatlara layiq görü-lüb. İlk dəfə Azərbaycan Respublikasının “Tərəqqi”, Türkiyədə nəşr olunan “First business” jurnalının “İlin diplomati”, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin sərəncamı ilə “Azərbaycan diplomatik xidmət orqanları – 100 illiyi (1919-2019)” jubiley medalları ilə təltif edilmişdir.

Müəllif 2015-ci ildə “Əməkdar jurnalist” fəxri adı almışdır. Səyyad Aran son illər vaxtını bədii yaradıcılığa ayırmış, bir-birindən maraqlı əsərlər yazmış, “Sazaq”,

“Açılan sabahlara şükür”, “Baş daşı” kitablarını nəşr etdirmişdir.

Yuxarıda dediyimiz kimi Səyyad Aran bədii yaradıcılığa hekayə janrı ilə başlamışdır. İlk yaradıcılığı keçən əsrin 70-ci illərinə - Sovet dövrünə təsadüf etdiyindən dövrün sosial-əxlaqi, ictimai-siyasi prosesləri, insanların yaşam tərzini, özbaşınalıq, haqsızlıq, yoxsulluq müəllifin yaradıcılığında öz əksini tapırdı. Buna baxmayaraq müstəqillik dövrü kontekstindən yanaşanda da o dövrün insanların sosial durumu, həyat tərzini indiki dövrün insanların həyat tərzindən o qədər də fərqlənmirdi. Tehran Əlişanoğlu bu haqda yazırdı: “... zaman sanki başqa zamandır, əzilən, zəmanədən-dövrədən barışa bilməyib zülm görənlərin həyat tərzini qəhrəmanları kimi fərd isə həmişə insan olaraq qalır” “Əfəl”, “Qeybullanın qazancı”, “Soyuq günəş”, “Dərs” və s.”.

Müəllifin mənən zəngin, təmiz, zəhmətkeş qəhrəmanları ehtiyacın, yoxsulluğun, haqsızlığın mənəngənəsində sıxılırlar. Onlar düşdükləri situasiyalarda xudbin, zalım insanlar tərəfindən əzilsələr də, fiziki təzyiqlərə məruz qalsalar da, (“Gül iyi” Şahilə, “Sandıqda qalan muştuluq” Dünyamalı, “Təmizlik kağızı” Eldar öz mənəvi təmizliklərini saxlamağı bacarırlar. Bəzən isə Kamil kimi vicdanlı müəllimlər (“Soyuq günəş”) böhtəncil, əxlaqsız, rüşvətxor naqislərin qurbanına çevrilirlər.

Müəllifin hekayələri həyatın dəyişkən reallıqlarını göstərmək baxımından da diqqəti cəlb edir. S.Aran müraciət etdiyi hər bir hadisəni dolğun, əhatəli verməyə çalışır.

Ona görə də hekayə bir süjet xətt üzrə yazılsa da, bəzən bu süjetin əhatə dairəsindən çıxır (“Soyuq günəş”, “Balıq günü”, “Təmizlik kağızı”) və hekayə povest janrının arasında qalır. Bu hekayələri povest, uzun hekayə də adlandırmaq olar.

“Balıq günü” əsərinə nəzər salaq. Bu əsərdə gün-güzəranlarını, dolanışıqlarını balıq tutub satmaqla təmin edən bir kəndin sakinlərindən danışılır. O kənd sakinlərindən biri də Miryusifdir. Miryusif Şərbət gölünə ürəkdən bağlansa da, bu bağlılıq pulsuzluqdan, ehtiyacdən da irəli gəlirdi. Miryusiflə balıqçı yoldaşlarının dolanışıqları bu göldən çıxırdı. Əsərdə Miryusifin balıqçı dostlarıyla münasibətdə böyük kimi bir qayğıkeşlik, səmimiyyət hiss olunur. Bu göldə balıq tutanlar da onun kimi saf, təmiz, zəhmətkeş insanlardır. “Şərbət” gölünün ətrafında balıqçıların, Miryusif başda olmaqla, bir-birilərinə olan mehribançılıqları, qayğıları, duzlu, məzəli söhbətləri hekayəyə bir canlılıq gətirir. Əsərdə qoyulan problem heç də onların ailəni dolandırmaq qayğısında, balıqçı sənətinə vurğunluqlarından getmir. Hekayənin sonuna yaxınlaşdıqca müəllifin demək istədiyi mətləb yavaş-yavaş açılır. Kənd sakinlərindən biri olan Raufun Birinci Qarabağ müharibəsində bir yerdə vuruşduğu dostu Ələsgər şəhərdən onun evinə qonaq gəlir. Məlum olur ki, Rauf Ələsgəri Qarabağ müharibəsində ölümdən qurtarıb. Müəllif Ələsgərin qonşusu Zeyqəmlə kəndə gəlişini təsvir edəndən sonra əsas mətləbə keçir. Rauf qonaqlarını Şərbət gölünə aparır. Göldə Zeyqəm Ələsgərdən, balıqçıların gözündən yayınıb onlar-

dan aralanır, xəlvətə çəkilir, balıqçılardan birinin axşamdan toruna yığılan balıqlarını toru doğrayıb götürür. Çox keçmir ki, balıqçılar Zeyqəmin balıqları oğurlamasından xəbər tuturlar. Ancaq Raufun qonağı olduğundan bu oğurluq hadisəsini açıb-ağartmırlar. Hər iki qonaq pay-puşla şəhərə yola salınır. Maşında Ələsgər qonşusundan şübhələndiyi üçün onu sorğu-suala tutur. Zeyqəm özünə haqq qazandırsa da oğurluğunu boynuna alır və ona elə gəlir ki, Ələsgər onu cəzalandıracaq və ya balıqları əlindən alıb sahibinə qaytaracaq. Ancaq Ələsgərin susmağı Zeyqəmə ağır zərbə kimi dəyir. Zeyqəm şəhərə çatan kimi qonşuları bir yerə yığıb, bütün balıqları bişitdirib onlara qonaylıq verir. Özü isə daxili sarsıntı içərisində tənhalığa çəkilir. Oxucu Zeyqəmin keçirdiyi mənəvi əzabın, peşmançılığının şahidi olur. Zeyqəm hiss edir ki, balıq oğurluğuna görə neçə illərdir qonşuluq etdiyi, bir yerdə çörək kəsdiyi Ələsgəri itirəcək. “Zeyqəm buluddan betər dolmuşdu. Ürəyi ağzında vururdu. Qəhər turş ayran kimi boğazına qədər elə qalmışdı ki, özünü qaytarmaqdan güclə saxlayırdı” və yaxud: “Böyürə-böyürə ağladı. Başını döyə-döyə ağladı. İçi dağım-dağım olmuşdu. Özünü tənha, yetim hiss edirdi. O qədər ələcsiz və çarəsiz idi ki, özünə ölüm arzulayırdı. Hamı, hər şey yerindəydi. Bircə Ələsgər yox idi” (2-181). Əsərin sonunda Zeyqəm özü özünü cəzalandırır. Səhəri gün dostunun gözünə görünmədən ev əşyalarını yığıb məhəllədən köçür. Əsərdə tamahın, əliəyriliyinin insanı necə mənəvi əzaba saldığının şahidi oluruq.

Müəllifin yaradıcılığında kənd həyatı, dediyimiz kimi, əsas yer tutur. Əsərlərinin obrazları da kənddə gördüyü, tanıdığı insanlardır. “Əfəl”, “Qarpız”, “Sandıqda qalan muştuluq”, “Körpü”, “Gül iyi”, “Külçə”, **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** və s. Müəllif kənd həyatından yazarkən kəndin, kənd sakinlərinin ağır problemlərini öz içindən keçirərək yazır. Ona görə də onun hər bir qəhrəmanı bizə doğma görünür. Professor-tənqidçi V.Yusifli müəllifin hekayələri haqda yazarkən belə səciyləndirir. “Səyyad Aran mövzusu, sözü olan nasirdir. Onun təsvir etdiyi kənd çağdaş Azərbaycan nəsrində məxsusi koloritli, adət-ənənələrinin, insan xarakterlərinin canlı sərgisi ilə seçilir. Bu kəndin konkret bir adı, ünvanı olmasa da təsvirlərin hədəfindən, detalların konkretliyindən hiss edirsən ki, bura Aran kəndidir. Müəllifin kənd həyatına həsr etdiyi hekayələrində 70-80-ci illərin gerçəklikləri, sovet dövrünün sosial məişət qayğıları, insan şəxsiyyəti psixologiyası öz əksini tapır” (3).

Müəllifin kənd həyatına həsr etdiyi hekayələrindən biri də “Sandıqda qalan muştuluq”dur. Bu hekayə müstəqillik dövründən qabaq qələmə alınmışdır. Kolxoz və fermerlər hələ ki, fəaliyyətdə idi. Əsərin qəhrəmanı Dünyamalı fermaya rəhbərlik edir. Kənddə fermaların qoyunları ona etibar edilsə də, o bu etibar saxlaya bilmir. Yuxarılardan gələn vəzifəli şəxslər və özünə yaxın bildiyi dostları hər fermaya gəlişlərindən sonra qoyunların sayı azalır. Dünyamalı dövlət malını tarımar etdiyi üçün məsuliyyətə cəlb edilib həbsxanaya salınır. O, günahı boynuna götürərək

onunla ortaqları güdazə vermır. Hekayədə Dünyamalınlınlı nəyə görə həbs edildiyinin təsvirindən sonra müəllif əsas mətləbə keçir. Dünyamalı həbsxanada cəzasını çəkib kəndə qayıdanda dostlarına teleqram vuraraq evinə qayıdacaq gününü sevinə-sevinə xəbər verir. Ancaq Dünyamalınlınlı teleqramını alan dostları onun gəlişini nə ailəsinə deyir, nə də özləri onu qarşılayırlar. Kəndə ayaq basan Dünyamalınlınlı gözünə heç kəs görünmür və o daxili sarsıntı içərisində kənddə qoyub getdiyi dostlarını axtarır. Kənd isə bom-boş idi. Və Dünyamalı öz-özünə ağı deyir. “Daşına, torpağına, ağacına qurban olum. Gəlmişəm ay ev, ay oba. Niyə qabağıma çıxmırsız, ay camaat? Dünyamalıyam də! O qədər də nainsaf, namərd bilməyin məni. Bir işdi oldu. Allah bəisin evini yıxsın, balalarını mələr qoysun – necə ki, mənim balalarımı mələr qoydu”. Dostları Dünyamalınlınlı cəzasını çəkib kəndə, evinə-eşiyinə dönmək xəbərini ailəsinə, anasına çatdırmadıqları üçün muştuqluq sandıqçada qalır. Dünyamalı onu qarşılamayan “vəfalı” dostlarından inciyir və özünü evə çatdırıb doğmaları ilə görüşür. Ancaq daxilindəki gərginlik hələ də onu izləyir. Azadlığı Dünyamalıya yuxu kimi gəlir. Ona elə gəlir ki, yenidən gəldiyi yerə qayıtmalıdır. “Dünyamalınlınlı az qalırdı ürəyi sinəsini yarıb çıxsın, rahatlıqdan, arxayındılıqdan sərbəstlikdən darıxırdı. Elə bil yolüstü gəlmişdi. Həyat-bacaya baxıb qayıtmalıdır”. Müəllif Dünyamalınlınlı simasında həbsxana həyatını yaşamış insanların obrazını, onların iç dünyasını ustalıqla təsvir edir.

Xalqyazıçısı Anar müəllim Səyyad Aranın hekayələri haqda öz təəssüratını belə ifadə edir. “Səyyad Aran ədəbiyyata 70-ci illərin sonunda gəlib. İlk hekayələrindən həyata bələdliyi insan talelərinə dərinədən nüfuz etməsi, dilinin və təhkiyyəsinin şirinliyi ilə diqqəti cəlb edib. Səyyad Aran yaşadları içərisində özünəməxsus istedadı ilə seçilən qələm sahiblərindəndir” (3-277).

Müəllifin insan talelərindən bəhs edən hekayələrdən biri də “Küdrüdə tennis oyunu”dur. “Küdrüdə tennis oyunu” hekayəsində nümunəvi, mehriban bir ailədə baş verən xoşagəlməz əhvalatdan - ərin həyat yoldaşına xəyanətindən danışılır. Bildiyimiz kimi evdə ata-ana arasında narazılıq və yaxud ciddi bir mübahisə övladların talelərinə öz təsirini göstərir. Uşaqlar istər kiçik olsun, istərsə də böyük həmişə valideyinlərinin bir birilərinə münasibətində sevgini, mehribançılığı, dincliyi görmək istəyiblər. Həminin gözüne xoşbəxt ailə kimi görünən Samirlə Sədəfin arasındakı soyuqluğu uşaqları – Pərvizlə Günel də hiss edirlər. Bu evdəki psixoloji gərginlik Samirin həyat yoldaşına xəyanət etməsi və qadının da bundan xəbər tutmasıdır. Samirlə Sədəf bir-birilərinə sevib evlənsələr də Samirin Sədəfə qarşı sevgi hissi çoxdan tükənib. Sədəf yaşlaşıb, hətta artıq çəki də yığıb. Bəzən elə olur ki, qadınlar xəyanəti bağışlaya bilmirlər, ya həyat yoldaşından ayrılır, ya da bir yerdə yaşasalar da ərinə qarşı nifrətini, qəzəbini hər gün, hər saat biruzə verirlər. Nadir hallarda bəzən öz talelərilə barışmalı olurlar. Ərini sevən Sədəf rayonun məşhur həkimidir. Əriylə üstü örtülü, eyhamla danışır, çox da də-

rinə getmir. Ərinin ondan soyumasını özündə görsə də Samirə öyüd-nəsiyyətlə “Qaytarmalı deyil qaytarasan, dəyişməli deyil dəyişəsən. Balalarını qoy gözünün qabağına. Onları düşün. Məni başından eləyə bilərsən, ancaq onların gələcəyi, taleyi ilə oynamağa haqqın yoxdur. Əgər, ümumiyyətlə sənin üçün müqəddəs bir şey yoxdursa, ailə, arvad, uşaq əl-qolunu bağlayırsa, onda vallah, düz sözumdür, mən gedim” deyir (2-110. Bu giley-güzardan sonra ərinin və uşaqlarının təkidilə Küdrüyə - gəzintiyə çıxırlar. Burda Sədəf oğlanlarla tennis oynayan ərinin məşuqəsi Çilayəni görür.

Bu səfalı yerdə istirahətə gələn adamlar üçün cürbəcür oyun növləri – domino, nərd, tennis yarışları təşkil olunurdu. Sədəf yaşına uyğun olmasa da tennisin topunu əlinə alır və Çilayəni yarışa çağırır. Özünün hər cəhətdən Çilayədən üstünlüyünü hiss edən, intiqam hissi ilə yaşayan Sədəf ərinin məşuqəsinə qələbə çalır. Sədəf bütün çətinliklərə qatlaşıaraq ailə müqəddəsliyinin, özünün üstün cəhətlərini, möhkəmliyini “Mil ceyranı”na sübut edir. Küdrüyə istirahətə gələnlər Sədəfin “Mil ceyranı”na qalib gəlməsini alqışlırlar. Bu uğurlu tapıntıda ailə səadətinə, övlad xoşbəxtliyinə mane olanlar isə qınanılır. Hətta hekayənin sonunda “Mil ceyranı”ı yuyunub sərinlənməsi üçün Sədəf xanımın əlinə su tökür. Hekayədə ciddi mətləbdən söhbət getsə də, buna baxmayaraq incə yumor da diqqəti cəlb edir.

Müəllifin hekayələrindən yazarkən AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlu bu iki qadına münasibətini belə

səciyyələndirir. “Sədəf xanım əri Samirin uyduğu, univermağın təzə müdiri “Mil Ceyranı”-nı - Çilayəni ağı və hünəriylə məğlub edib, əlinə su tökməyə vadar edir. Və oxucu incə omonimdən məmnun qalır, ailənin xoşbəxtliyini oğurlamağa girişmiş bu xanım, həqiqətən də “ələ su tökməyə” layiqdir”.

Səyyad Aranın əsərlərinin mövzusu öz aktuallığı ilə bərabər, həm də dövrün gerçəkliklərini əks etdirməyilə seçilir. Hekayələrindəki süjet xətti əvvəlcə müəllifin şirin təhkiyəsiylə nəql edilir, ya da əsərin qəhrəmanının öz-özünə söylədiyi monoloqu və kiməsə müraciəti ilə başlayır. “Qarpız” hekayəsinin qəhrəmanı elə əsərin ilk başlanğıcında Təvəkkülün “Axı mən köpəkoğlu nağayrım, başıma haranın daşını salım. Mən Həmid kişiyyə min dəfə dedim ki, ora mənim yerim deyil, başqasına tapşır. Dedim, demədim?” söyləməsi oxucuya artıq qəhrəmanın necə insan olduğu, nəyə görə narahatlığı məlum olur. Və yaxud “Sazaq” hekayəsində Ağarzanın danışığından qocalara Cəfər kişinin can üstə olduğundan xəbər verir “Allaha and olsun. Məni qınamayın haaa, deməyin başınnan böyük danışır, mən nəkarəyəm ki, amma bu kişi tamam yurd-yuvasını itirib. Evdəkiləri özündən qabaq göndərib o dünyaya. Külfətinin üzündə bir qaşiq qan qalmayıb. Soruşuram ki, nə təhərdi? Deyirlər ki, heç nə, nə yeyir, nə içir”. “Sazaq” hekayəsi müəllifin maraqla oxunulan hekayələrindən biridir. Ağarzanın söylədiyi məlumatdan sonra ölümdən xoflanan qocaların psixoloji durumu təsvir olunur. Həmyaşlıları Cəfər kişi canüstədir. Onun ölümü sanki bu ixti-

yar qocaların da ölümü deməkdir. Gözlər Cəfər kişinin həmişə gəldiyi yola dikilib. Qulaqları səsdədir. Bəlkə Cəfər kişi sağalıb, kişinin ardınca gedən Ağarza, bəlkə, Cəfər kişini ayağa durğuza bildi, axı onların həmişə oturduğu yerə gəlirdi. “Cəfər getsə, deməli, bizim də sıramıza dən düşəcək”. Bu zaman qocalara məlum olur ki, Cəfər kişi keçinib. “Kövrəlmişdilər. Belə əməlli başlı! Azan səmindən elə sindilər ki, belə olmayan kimi. Oturacaqda sıxlaşdılar. Körpə uşaqlar kimi bir-birilərinin əlindən tutdular”. Müəllif hər an, hər dəqiqə ölümlərini gözlərinin önünə gətirən qocaların hiss və həyəcanlarını, üzlərindəki qorxu xofunu o qədər təsirli, inandırıcı təsvir etmişdir ki, istər-istəməz qocaların halına acımaya bilmirsən. Bu hekayədə də insan mənəviyyətinin təsviri olduqca realdır. Hamımızın bildiyi, gördüyü, rastlaşdığı qocaların ölüm xofunu, daxili sarsıntılarını həssas yazıçı kimi Səyyad Aran kövrək bir hisslə qələmə almışdır.

Akademik Yaşar Qarayev Səyyad Aranın əsərlərini belə səciyyələndirir “Səyyad Aran bədii nəsrin əsas cövhərini təşkil edən çox təbii və canlı dili, ütülənməmiş cod deyim tərz, canlı həyat qoxusu verən lakonik təsvirləri, bədiiliyi maraqlı həyat hadisəsi hesabına deyil, adi həyat hadisəsini bədiiliyin, istedadın hesabına həm maraqlı, həm də ibrətamiz etmək bacarığı ilə diqqəti cəlb edir”.

Müəllifin hekayələri mövzu rəngarəngliyi ilə seçilir. Haqqında danışmaq istədiyimiz “Qeybulların qazancı” hekayəsindəki hadisə şəhər mühitində baş verir. Hekayədəki Qeybulla – Şaxta baba maraqlı obraz kimi yadımızda

qalır. O da ehtiyacın, pulsuzluğun məngənəsində çabalayıır. Soyuq, şaxtalı gündə Allahdan qarın yağmasını arzulayıır ki, bəlkə onunla şəkil çəkdirmək istəyən uşaqlar tapıla. Qar yağır və o sevinə-sevinə uşaqlarla şəkil çəkdirir. Müştərilərin verdiyi pullar Qeybullanın ciblərinə dolur. Ancaq bu pulun o qədər çıxacağı var ki... Evinin tavanını düzəltməlidir, uşaqlarına azuqə almalıdır. “Şaxta baba” – Qeybulla axşama kimi soyuqda nazik “Şaxta baba” paltarında, nimdaş ayaqqabıda küçələri gəzib özünə müştəri tapdığına sevinə də, bu sevincin ömrü az olur. Qeybulla parkın içində aclıqdan, ora-bura qaçmaqdan heysizləşir, oturacağın birində oturarkən yuxu onu aparır və qar uçuğunun altında donur. Hekayədə Qeybullanın bir günlük həyatını izlədikcə cəmiyyətdə yaşanan sosial bərabərsizliyin törətdiyi acı həyat səhnəsini, hər cür mərhumiyyətlərə dözən bir ailə başçısının faciəsini görürük.

“Əfəl” hekayəsindəki İbişin isə ətrafındakı insanlardan fərqli olaraq öz dünyası var. İbiş ağacdən yıxıldığı üçün beyni zədə alır və o yıxıldığı vaxtdan kənddə sərsəm kimi gəzir. Görənlər onu məsgərəyə qoyurlar və yeganə şəhərdən dayısı evinə qonaq gələn balaca qızcığaz – Ülkər onunla ünsiyyət qurur, İbişi görməyəndə darıxır. Evdə qızcığazı İbişlə görüşməyi qadağan edirlər. Hətta İbişin Ülkərə düzəltdiyi çətiri oğlanın üstünə atıb qapıdan qovurlar. Günahsız, xəstə İbişin daxili aləmi ilə, pak qəlbi ilə ətrafındakı insanlar arasında bir ziddiyyət var. Balaca qızcığazdan başqa heç kəs İbişin böyük, saf qəlbini görə bilmir və yaxud görmək istəmir. Müəllif bu hekayədə də

müşahidə etdiyi ən incə detalı belə gözündən qaçırmır. Mövlud Süleymanlı çox doğru olaraq qeyd edir ki, “Səyyad Aran bütün olanlara-olacaqlara – yəni bizim əhatə edən hadisələrə yaxın olan yazıçıdır. Heç nəyi - ən xırda detalları belə uzaqdan-uzağa yazmır. Özündən keçirməsə, yaxınlığı yaratmasa qələmə almır. Yaratdıqlarının da belə canlı, sağlam olması ona görədir”. Ümumiyyətlə deyə bilərik ki, müəllifin yaradıcılığında təzadlı hadisələr çoxdur. Onun gözündən qaçırtmadığı bir əhvalat isə “Oyanma və ya Səltənətin bir gündə üç dəfə bayılması” əsərində təsvir olunur. Bu hekayədə köhnəliklə yenilik üz-üzə qoyulur, Əsərin süjet xətti şəhərdən xalası Səltənətin evinə qonaq gələn gənc qız Aysellə kəndin mağaza müdiri Nazimin oğlunun arasındakı açıq-saçıqlıq və Səltənətin bunu görüb sarsılması, Ayselin anası Səmayənin isə belə şeylərə əhəmiyyət verməməsi üzərində qurulub. Müəllif milli adət-ənənələrimizə zidd olan və böyüklərin yanında iki gəncin bir-birilərinə nəvaziş göstərmələrinə görə üç dəfə bayılan Səltənətinmi, yoxsa özünü müasirliyin tərəfdarı kimi göstərən Səmayəninmi haqlı, və ya haqsız olduğunu oxucuların ixtiyarına buraxır.

S.Aranın “Təmizlik kağızı” hekayəsində 37-ci ilin repressiyasının qurbanlarından, onların ata üzü görməyən övladlarından bəhs edilir.

37-ci ilin repressiyası Azərbaycanda çox insanların həyatını faciəyə döndərdi. Həmin illərdə günahsız ziyalıları-mız, zəhmətkeş, təmiz insanlar ya xalq düşməni, vətən xaini adı ilə mühakiməsiz sürgünə göndərilir, ya da yerin-

dəcə güllələnirdilər. Bu hekayənin qəhrəmanı Eldarın atası da günahsız yerə həbs olunanlardandır. Eldarı “xalq düşməni”nin oğlu olduğuna görə də kənddə Kənd sovetinin oğlu və onun kimi harınlanmışlar gözümçixdıya salırlar, təhqir edirlər. Kənddə vəzifə sahibləri öz övladlarına Kamil kimi siyasi dustaqların övladları ilə yaxınlaşmasına, onlarla oynamasına icazə vermirlər. Atasının yolunu ümidlə gözləyən Eldar tez-tez döyülür, təhqir olunur və növbəti oyunların birində Eldar haqsızlığın qurbanına çevrilir.

Əsərdə başqa bir ailə ilə - iş başında təsadüfən traktoru aşırdığına görə vətən xaini kimi həbs olunan Kərəmin ailəsinin - ərinin həbsindən sonra başına hava gələn arvadının, uşaqlarının taleyilə də tanış oluruq. Kərəmin arvadını psixi xəstəxanaya aparandan sonra övladları – Həşimlə bacısı qonşuların ümidinə qalır.

İki qadının – Eldarın anasıyla Həşimin anasının iztirabları, faciəli həyatları hekayənin ən təsirli anlarıdır, desək yanılmarıq.

Səyyad Aran vaxtının çox hissəsini ictimai fəalliyətinə, publisist yazılarına ayırsa da 90-cı illərdə baş verən prosesləri bədii qələminin süzgəcindən keçirməyi də özünə borc bilirdi. Ona görə onun yaradıcılığı 90-cı ildə Bakıda törədilən 20 yanvar faciəsindən yan keçə bilməzdi. O 1991-ci ildə “Qətl” hekayəsini çap elətdirir. Hekayəni isə xalq yazıçısı mərhum Sabir Əhmədova həsr edir. Əsərdə Sovet ordusunun işğalçı, faşist erməni separatçılarının təhriki ilə Bakıya qoşun yeridilməsindən və dinc, günahsız

insanların, körpə uşaqların qətlə yetirilməsindən danışılır. Atılan silah səsləri, tankların gurultusu iki yeniyetmə qardaşların – Atababa ilə Ağababaya ekranlarda gördükləri filmləri xatırladır. Onlar üstlərinə yeriyan tanklara əyləncə kimi baxırlar. Ancaq ağıllarına gəlmir ki, hər ikisi qəddar düşmənlərin gülləsinə tuş gələcəklər.

“Girov” hekayəsində isə hadisələr on doqquzuncu əsrin axırlarında baş verir. Biz əsərdə Qaradonlunun bəyi Hacı Rüstəmlə xeyriyyəçi mesenat Tağıyevin obrazı ilə rastlaşırıq. Əsərin süjet xətti maraqlı bir əhvalat üzərində qurulub.

Müəllif çox ustalıqla o dövrün ab-havasına girir, obrazların həyat tərzini, danışqlarını, yaylağa köç edən bəylərin ailələrinin necə bir təmtəraqla yola hazırlıqlarını təsvir edir.

Məlum olur ki, Hacı Rüstəmin yaylağa köç etməməsinin, yubanmağının səbəbi onun pulsuzluğudur. Hekayəni oxuduqca bizə Hacı Rüstəmin izzatlıqlarının, külfətini yayın istisində yaylağa apara bilməməyinin səbəbi aydın olur. Hacı Rüstəm çıxış yolunu Bakıda xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevlə görüşüb ondan borc istəməyində görür. Heç kəsin qarşısında əyilməyən, borc istəyəndə də qürurunu saxlayan Hacı Rüstəmin hərəkətləri Tağıyevin gözündən yayınmır. Onun uzaq Qaradonlu mahalından gələn Hacı Rüstəmə rəğbəti artır. Hacı Rüstəm Z.Tağıyevin ona verdiyi pulun müqabilində dəsmala bükülmüş bir əşyanı girov qoyub gedir.

Müəllif hekayənin adını əbəs yerə “Girov” qoymayıb. Hekayədə qoyulan məsələ o dəsmaldakı Hacı Rüstəmin

saqqalının bir dənə tüküdür. Biz o balaca bir əşyanın - sə-nədi əvəz edən tükün nə qədər önəm daşdığıнын şahidi oluruq. Bir neçə ay keçir, Hacı Rüstəm dediyi vaxtda xey-riyyəçidən aldığı məbləği gətirib qaytarır və girovu Tağı-yevdən alır.

Milyonçu mesenat H.Z.Tağıyevdən çox yazılıb, onun adı çox əsərlərdə yaxşı bir insan kimi hallanıb. Bu hekayə-də də müəllif Z.Tağıyevi ona pənah gətirən insanlara əl tutmağından, səxavətindən, müdrikliyindən söz açılır. Z.Tağıyev Hacı Rüstəmə girovu qaytararkən çox təmkinlə deyir “Bu da sənin əmanətin. Həyatda belə-belə şeylər çox olur. Nə vaxt bir də belə məqam düşsə, utanmadan gəl. Pul əl çirkidir. Bu dünyadan beş arşın ağdan başqa heç kim heç nə aparmayıb hələ”.

Realist yazıçı kimi Səyyad Aran oxucu qəlbinə çoxdan yol tapıb. Onun əsərlərini ümumilikdə səciyyələndirməli olsaq, deyə bilərik ki, müəllifin əsərləri koloritliyi, hadisəçi-likdən yox, qəhrəmanların psixoloji durumuna, personaj-larının daxili aləminə sirayət etməyi ilə seçilir. O, eyni za-manda obrazlarını təbii danışdırmağa önəm verən müasir təfəkkürlü bir yazıçıdır, alimdir, publisistdir.

TANRININ UNUTDUĞU XOCALI

Müstəqillik dövrü ədəbiyyatımızın görkəmli alimi, yazarı Gülxani Pənahın yaradıcılığı geniş və çoxşaxəlidir. Əl-lidən çox kitabın müəllifinin 25 cildlik “Seçilmiş əsərləri”nin 10 cildi işıq üzü görüb. “Seçilmiş əsərləri”nə “Ön söz”ünün müəllifi Əməkldar elm xadimi, Dövlət Mükafatı laureatı, görkəmli ədəbiyyatşünas alim Nizaməddin Şəm-sizadədir.

Gülxani Pənahın bədii yaradıcılığında milli vətənpər-vərlik aparıcı xətt təşkil edir. Gülxani Pənah zamanının, dövrünün yazıçısıdır, şairidir. Səkkiz mindən çox bayatı-nın müəllifidir. Və bu bayatılarda da Vətən-Xalq-Dövlət-Milli müstəqillik mövzusu əsasdır. Onun nəsr əsərlərini xüsusilə izləyirik və hər bir irili-xırdalı əsərlərini çox bö-yük maraqla oxuyuruq. Povest və hekayələrindəki səmimi-lik, təbiilik, yığcamlıq oxucunu özünə çəkir, düşündürür.

Gülxanı Pənah nə yazırsa yazsın özünəməxsus bir dillə qələmə alır. Onun nəsrində vətənə məhəbbət, torpaq sev-gisi əsas yerlərdən birini tutur. Bir vətənpərvər nasir kimi müəllifin yaradıcılığının əsas mövzusu Qarabağdı, Qara-bağ dərdidir. Müəllif əsərlərinin çoxunu Qarabağa həsr edib. Qarabağda baş verən iğtişaşları göstərməklə yanaşı, eyni zamanda erməni separatçıların azərbaycanlıların baş-larına gətirdikləri vəhşiliklərini də əks etdirməyə çalışır.

Mərhum professor Elməddin Əlibəyzadə Gülxanı Pə-nahın yaradıcılığından danışarkən deyir: “Gülxanı Pənah

bir qadın olsa da əsərlərində bir kişi sərtliyi ilə diqqəti cəlb edir. Onun poemalarını, dram əsərlərini, şeirlərini oxuyanda heyrətə gə bilərsən. Fikrət Sadıq demişkən “Bu cinsilətif, zərif ürəkli xanımın bu mərtəbə qüdrəti və sərt dili varmış. Adam lap məəttəl qalır. Amma bu da var ki, o xanımın yaralı qəlbidir onu belə dilləndirən.”

Onun son dövrlərdə nəşr olunan “Tanrının unutduğu Xocalılar” povesti oxucular tərəfindən maraqla qarşılanıb. Bu da Gülxani Pənahın ədəbiyyat sahəsində yeni uğurlarından biridir. Xocalı haqqında bədii əsər yazmaq, o gecənin dəhşətlərinin şahidi olan insanların başı çəkən müsibətləri ədəbiyyatın, bədii əsərin mövzusuna çevirmək, yazıcının uğuru kimi qiymətləndirməklə yanaşı, bu həssas məsələnin də unudulmaması diqqəti çəkir.

Ermənilərin Azərbaycan respublikasının ərazisində törətdikləri vəhşiliklərin sayı-hesabı yoxdur. Onlardan biri də Xocalı şəhərini bir gecənin içində yerlə-yeksən etmələridir. Şəhər dağılır, qaçıb canlarını qurtara bilməyən insanlar tankların altında əzilir, güllələnirlər. Canını götürüb qaçanların isə hər tərəfdən yolları bağlanılır. Silahlı erməni daşnakları Xocalıdan çıxmaq istəyən insanları ya əsir götürür, ya da qətlə yetirirlər.

İstedadlı yazıcımız bu dəhşətli faciələrə biganə qala bilmir. Xalqını, yurdunu sevən vətənpərvər bir nasir kimi bu faciədən sarsılır və Xocalıda baş verənləri qələmə alır. “Tanrının unutduğu Xocalılar” - adını da düz tapıb.

Povest bədii cəhətdən kamilliyi ilə diqqəti çəkir. Burada əsrin qətləamına tuş olan xocalıların çəkdiyi əzablar, o

gecənin sümüklərə, iliyə işləyən dəhşətlərinin yaratdığı qorxu, tələş təsirli bir dillə verilir. Gülxani Pənahın bu povestinə qədər Xocalı mövzusunda “Fələk belə qismət yazmaz , Xocalı” kitabında toplanan şeirlərini, “Xocalı” poemasını, “Xocalı, ay Xocalı” tarixi dram-faciəsini oxumuşduq. Xocalı dəhşətlərini dünyaya çatdırmaqda bir vətəndaş şair kimi üzərinə düşən vəzifəni ləyaqətlə yerinə yetirib. Diqqəti çəkən bir məqam bu əsərlərin sərlövhəsidir. Gülxani Pənah təkrar-təkrar bu əsərlərə ad verərkən, “Xocalı” ifadəsini işlətməklə sanki yaddaşımızdan Xocalı faciəsinin silinməməsi, Xocalının unudulmaması üçün çalışır.

Gülxani Pənah yurdunun, elinin faciəsini, xalqının faciəsini unutmamağa, unutqanlıqdan uzaq olmağa çağırdığı həmvətənlərinə israrla, inadkarlıqla “Millətim, millətim, olma unutqan” – deyir. Xocalı poemasında o gecənin dəhşətlərindən epizodları verir, 26-dan 27-nə keçən gecə yerlə-yeksan edilən Xocalının başına müsibətlər açan, insanlığa sığmayan vəhşi əməllər sahibi ermənilərin çirkin simasını, dünyaya çatdırmaq istəyir. “Millətim, millətim, olma unutqan” ifadəsində düşməyə nifrət, qisas qisas çağırışı var. 1905, 1914, 1918, 1942, 1952, 1988... və 1992-ci il dəhşətlərini – başımız çəkən fəlakətlərin səbəbkarları ermənilərin törətdiyi faciələri zaman-zaman unudan kinsiz, qəlbi saf xalqımızın təkrar-təkrar yadına salmağa cəhd edir. Unutqanlılığımızın ağır bədəlini ödəyən Xocalı camaatını, Xocalı qətliamını önə qoyan Gülxani Pənah o tarixi həqiqətlərin unudulmasının acı nəticələrini yada salır. Bü-

tün Qarabağın, Qərbi Azərbaycanın işğalında əli olan böyük imperiyaların Azərbaycan ətrafında çirkin siyasətini dəstəklədiyi ermənilərin iç simasını unutmamağa, innən belə ehtiyatı əldən verməməyə çağırır.

O ürəkağrıdıcı, tükürpədicə dəhşətli hadisələrin nəinki şahidi olan, onu yaşayan səfaların acı taleyini qələmə alan yazıçının özünün keçirdiyi daxili sarsıntıları əsərdə hiss etməmək mümkün deyil. Povestdə baş verən hadisələr Xocalı əsirlərindən biri, gənc rəssam qız Səfanın dili ilə verilir.

Taleyi əvvəldən qara gələn Səfa valideynləri tərəfindən atılan uşaqlardan biridir. Səfa uşaq evində böyüyür. Rəssamlıq sahəsində fitri istedadla malik olan bu balaca qızcığazı Zivər xala övladlığa götürür. Ana nəvazişi görməyən Səfa ana kimi sevdiyi Zivər xanıma sığınır və xoşbəxtliyini bu evdə tapır. Bakıda rəssamlıq məktəbində oxuyur. Tez-tez yay, qış tətildə Zivər xalanı yoluxmaq üçün Xocalıya gəlir. Zivər xalanın əri Çərkəz də onu doğma balası kimi istəyir.

Hələ ki, əmin amandır, hələ ki, Səfa ailənin xoşbəxt qızı sayılır. Onunsa arzuları tükənməzdi. Rəssam olacaqdı. Gördüyü, xoşuna gəldiyi mənzərələri, portretləri çəkəcəkdi. Ancaq bu xoşbəxtlik uzun sürmür. Qarabağı işğal etmək üçün gizləndə silahlanan ermənilər iyrənc niyyətlərini başlayırlar. Tez-tez kəndlərə soxulur, dinc əhalini qətlə yetirirlər. Əliyalın insanlara hücum etməyə nə var ki. Xocalıya basqın edərkən Çərkəz kişi öldürülür. İnsanlar pərən-pərən düşür. Dinc sakinlərin çoxu əsir götürülür.

Onların içində Səfayla Zivər xala da var. Əsərin qəhrəmanını Səfa anası Zivər xalayla, bir neçə qadınla ermənilərin əlinə keçir və əsirlərin faciəsi də bundan sonra başlayır.

Biz əsir götürülən qadınlarımızın başlarına gətirilən müsibətləri Səfanın yazdığı gündəliyindən oxuyuruq. Səfanın və Zivər xalanın, Leylanın simasında girov götürülən, işgəncələrə məruz qalan, zorlanan qadınlarımızın, qocalarımızın acı taleyini görürük. Ermənilərin evində, tarla-larında nökrər kimi işlədilən insanlarımızın acı taleylərinin şahidi oluruq.

Səfa və Zivər xala qansız, acgöz, qatil bir erməninin - əyyaş Edik və onun silahlı dəstəsinin əlinə keçir. Edik Xocalıdan olan bir neçə qızı həyatında işlədir, sonra erməni əsgərlərinin yanına aparır. Öldükləri-qaldıqları məlum olmayan bu qızların acı taleyi Səfayla Zivər xalanı sarsıdır.

Zivər xala öz doğma qızı qədər sevdiyi Səfanı Edikə “erməni qızı” kimi təqdim etdiyi üçün ona toxunmurlar, ancaq bununla belə, onu nökrər kimi gecə-gündüz işlədirlər.

Əsərdə işğal etdikləri Azərbaycanın rayon və kəndlərində evlərə girib ən qiymətli əşyaları talan edərək xarici ölkələrdə satıb varlanan əyyaş, əxlaqsız erməni dələdüz, qəddar Edik kimilər ifşa edilir, onların iç üzləri göstərilir. Bu vəhşi ermənilər hətta bəzən pula görə bir-birilərinə də qənim kəsilirlər. Elmira Edikin evini alıb onu öldürdükdən sonra Edikin arvadını da qətlə yetirir. Onlara verdikləri evin pulunu təzədən əlinə keçirir, Səfanı da yanında saxlayaraq onu qabağında qulluqçu kimi işlədir.

Qarabağda doğulmuş Janna əri Edikin tam əksidir. O, Qarabağa doluşan nayomniklərə nifrət edir və əsir götürdükləri Səfayla Zivərə - burda azərbaycanlılarla dinc yaşadıqlarını, nayomniklər gələndən dinclikləri pozulduğunu söyləyir: "Qarabağa doluşan bu saqqallılara heç də torpaq lazım deyil, onlar ancaq kəndləri taladı, qırdı, daşdı. Bizi qorxu içində qoydu. Biz hər gün qorxurduq. Hər gün türklər bu qisası bizdə qoymayacaq deyib ağlayırdıq. Hə, hə, qorxurduq. Qarğışdan, bəd dualardan. Gözümün önündə Xocavənddə Edik içdi, sərxoş köpək oğlu üç uşağın başını kəsdi..."

Qarabağı talayanlardan biri də yuxarıda bəhs etdiyimiz Elmiradır. Elmira nəinki general ərinin vasitəsilə pul-lar qazanır. O, həmçinin Səfanın çəkdiyi rəsm əsərlərindən özünə gəlir mənbəyi kimi istifadə edir.

Povestdə həmçinin torpaqlarımızın azad olunması uğrunda mübarizə aparan əsgərlərimizin məğrurluğu, əsir götürülərkən ermənilərin onlara tuşlanan silahlarının qabağında əyilməzlikləri öz əksini tapmışdır. Ölümə məhkum olunmuş Azərbaycan əsirlərinin ölüm səhnəsini, türklərə nifrət edən, onların hesabına varlanan əxlaqsız, meşşan Elmiranın Səfayla etdiyi söhbətindən məlumatlanırıq: "Eh, bilirsən, biz sən deyən milli qəhrəman ola bilmərik. Amma bu köpək oğlu türklər. Bir dəfə iki türk gətirdilər Xankəndinə. Ölümə məhkum idilər. Çəkiliş də gətirmişdilər ki, onlara «Qarabağ siz ermənilərimizdir» - dedirtsinlər, çəksinlər, aləmə yaysınlar. Heç bilirsən nə oldu, bir qram da bu köpək uşağı ölümdən qorxmur ey. Dedi,

«ə dığa, sənin olmayan şeyi mən sənə vermərəm. Qarabağ mənimdir, mənim, biz azərbaycanlıların». Silahı çəkib güllələri onun qarnına doldurdular, heç «uf» da demədi. O birilərin də gözündə bir qram qorxu yox idi. Öldürdülər. İçimizdə satqınlar varmış. Onlar necə öldürülmüşlərdisə, o cür də xəbər qəzetlərində yazılmışdı, xəbər vermişdilər. Bir də eşitdik ki, ikisi də Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı olublar. Amma yazıq, bədbəxt Arytom bu oğraşların qapılarının köpəyi olub, qiyməti yoxdur”.

Erməni vəhşiliklərini bütün dəhşətləri ilə göstərən, əsirlərimizin faciəsinə, işgəncələrinə biganə qalmayan Gülxanı Pənah əsərində iki başqa əsir əsgərimizin də qaçmasına kömək edən Səfanın şücaətindən bəhs edir. Səfanın erməni evində çəkdiyi iztirabları, gizlin-gizlin tökdüyü göz yaşlarını gördükcə biz də əsirlikdə saxlanılan Səfanın halına acıyıırıq. Zivər xala doğma balası kimi sevdiyi Səfanın əsirlikdən qurtarmaq istəsə də alınmır. Erməni qadını Janna şikəst oğlunu xəstəlikdən qurtarmaq üçün Zivərə Moskvaya - oğlunun yanına getmək üçün şərait yaradır, Səfa isə Jannanı qətlə yetirən Elmiranın caynağına keçdiyi üçün əsirlikdə qalır.

Gülxanı Pənah Xocalı faciəsini qələmə alarkən ermənilərin öz içərilərində hökm sürən nifaqları da reallıqla verir. Bu hadisələrin qaynaqlandığı xəyanətlərin əsərdə süjetdə hadisələrlə əlaqəli şəkildə verilməsi, zəncirvari proseslərin daxilindəki milli ayrı-seçkiliyin, erməni-Azərbaycan ziddiyyətlərini törədən səbəblərin siyasi xarakterinin bədii bir dillə verilməsi maraq doğurur. Xəyanətlərin, er-

məni lobbisinə kömək edən qüvvələrin – muzzdlu qatillərin Xocalının talanı zamanı əldə etdikləri qənimətlərin bölünməsi zamanı ortaya çıxan ziddiyyətlər, ümumilikdə bu çirkin siyasəti həyata keçirənlərin maddi maraqlarının torpaq maraqlarından üstün olması kimi ikrah doğuran hadisələr povestdə yer alır. Artyomla Volodya arasındakı münasibətlər elə ermənilərin öz aralarında olan ziddiyyətlərin bir formasıdır. Varlanmaq, kresloya sahib olmaq Ermənistan ermənilərinin əsas məqsədidir. Onları Qarabağ düşündürmür, Qarabağda yaşayan azərbaycanlıların var-dövlətini, malını-mülkünü talan etməklə varlanan Artyom–Volodya kimi erməni cinayətkarlarının aqibətinin də əsərdə yer tutması müəllifin haqq-ədalətin qalib gələcəyinə inamı üstündə köklənir.

Elmiranın təkrar-təkrar hər dəfə çətinliyə düşəndə bu qırğını salanlara qarşı ikrah dolu sözləri “...sus, elə bilir-sən o Artyom oğraşdan mənim xoşum gəlir? Zəhləm gedir. Saldı məni girəvəsinə. Bura insan yaşayan yerdir? Gətirib burda məni əsir eləyib. Pul-parasının dərdindən susuram. Heyf deyildi... Yerevanda xanım günüm salonlarda keçirdi. Bura gələndən sapoq iyi, tütün iyi, it iyi verən bu oğraşların kef məclislərinin nökrəliyəm. Nəyimə lazımdı? Ərim oğraş Zori Balayanı xalq qəhrəmanı bilirdi. İndi günümüzə bax. ...Buralar lənətlənib. Hə, lənətlənib. Boş yerə ölüb-öldürürlər. Qoymadılar. Tamahkarlar. Svetlana küçənin qancığıydı, milli ordunun rəhbərinin arvadı olub, mənə meydan oxuyur. Məndən tələb edir ki, Qarabağ üçün vuruşaq. Alaq onu türklərdən, alaq. Almasaq gecə

də gözüne yuxu getməz o qancığın. Mənə nə düşüb gəlir
bu bayquş yuvasında səhərə kimi qorxu içində yatım. Jan-
nanın ruhu hər gecə gəlib məni boğur. Yazığın pullarını
da aldılar, evinə də sahib oldular, özünü də öldürdülər.
Bir gün məni də öldürəcəklər...”, Jenyanın Edikin arxasın-
ca yağdırdığı qarğıışlarda yer tutan bu ziddiyyəti ortaya
salanlara qarşı nifrəti Xocalıda törədilən faciələrin səbəb-
karların iç üzünü açmağa xidmət edir.

Əsərdə ermənilərin öz aralarında törətdiyi qətlər, Qa-
rabağda qalan erməniəsilli qarabağlıların erməni lobbisi-
nin əlində alətə çevrilməsi, Xocalı qətlinin səbəbkarlarının
bir-birinə xəyanəti çox incə detallarla verilir ki, bu da yazı-
cının peşəkarlığının, yaradıcılıq ustalığının nəticəsidir.

Yüksək vəzifəli Volodya Artyomun yığdıqlarına sahib
olmaq üçün onun arvadı Elmirayla əlaqə yaradır. Artıq
əvvəlki kimi ərindən yaxşılıq görməyən Elmira onu xara-
bazara çevrilmiş Qarabağdan çıxarmaq üçün yollar arayır
və Volodya ilə qurduğu əlaqə nəticəsində istəyinə çatma-
ğa çalışır. Volodya qonaqlıqda onların yeməyinə zəhər qa-
taraq üç böyük erməni zabitini öldürür.

Bu ölumdə Volodyanın əli olduğunu bilən qüvvələr də
onu öldürmək üçün çalışırlar. Səfanın ayıqlığı nəticəsində
Volodya və Elmira ölumdən qurtulur.

Əsərdə gərgin anlar, ziddiyyətli səhnələr bir-birini
əvəz edir. Törədilən cinayətlərin qan çanağında elə özləri
də boğulan ermənilərin çirkin simasını Səfanın diliylə qə-
ləmə alan yazıçı bu reallıqları vermək üçün daha yaxşı,
inandırıcı bir priyom seçmiş olur, ermənilərin arasında ya-

şamağa məcbur edilən Səfa bütün bu gördüklərini hadisələr əsasında qələmə alır.

Oxucu bu povestdə Səfanın, ümumən Xocalı hadisələrində əsir düşən insanlarımızın faciəsini qələmə alarkən, bu faciənin törədicilərinin də öz aralarındakı ziddiyyəti verməklə erməni daşnaksütyunların, erməni irticaçılarının cinayətkar keyfiyyətlərini də vermiş olur. Povestin süjetində aşkar və gizli görünən Böyük Xəyanət də əsas predmetdir. Ermənilərin Böyük Xəyanətinin qurbanı günahsız dinc insanlardır. “Janna:

– Onlar kəndləri taladı, qırdı, daşdı. Bizi qorxu içində qoydu. Biz hər gün qorxurduq. Hər gün türklər bu qisası bizdə qoymayacaq deyib ağlayırdıq. Mənim Radikim qorxudan sudurqa tapıb. Hə, hə, qorxudan. Qarğışdan, bədualardan... Gözümün önündə Xocavənddə Edik içdi, sərxoş köpəkoğlu üç uşağın başını kəsdi, əlində uşağın başı çıxdı tövlədən çölə, gülə-gülə atdı uşağımın qabağına. Dedi, qanımızı alıram. Bir də onda gördüm Radik özündən getdi. Odu-budu Radıq bu dərdi tapdı. Sən bunları bilmirsən. Mən bilirəm. Mən Xocavənddə böyüdüm. Oralıyam, buralı döyüləm, bura Edik ölmüşün dayısının evi idi. Gətirdi bizi yığdı bura. Dayısı oğraşla birləşdi, qanlar tökdü, taladı yığdı bura, onun-bunun arvad uşağının pal-paltarını, əşyalarını. Edikə o qədər ölüm arzuladım, axırı uşağım da yenidən dərd tapdı. O gorbagor olmuş daysı Arturu bir evə girəndə Sənəm adlı Azərbaycanlı qızı ürəyindən vurdu, öldü, bizi də bax belə zülmə qoydu... Hamıdan aralı düşdüm, evimdə də daha yatammıram, sən elə bilirsən

Leylanın – neçə-neçə evimizə gətirilib burdan nayomniklərin arasına ötürülüb əllərdə ölmüş o qızların ahını Allah üstümüzdən götürər? Yox götürməz”.

Gördüyümüz kimi Radik Edikin gözüünün qarşısında başını kəsdiyi üç türk-azərbaycan övladının vəhşicəsinə ölümündən bərk qorxu keçirir və o qorxudan sonra onda epilepsiya xəstəliyi başlayır. Səfanın vasitəsilə Moskvaya göndərilən Radik azərbaycanlı həkimin sayəsində sağalmağa doğru gedərkən Radiki yenə öz erməniləri qətlə yetirir. Jenyanın evi sataraq əldə etdiyi pulları elə evini satdığı Elmira və onun general əri Artur qətlə yetirərək ələ keçirir. Jenyanın da, oğlu Radikin də dəhşətli faciəsinin səbəbkarı elə soyuqqanlı, pul üçün əslini belə satmağa hazır olan ermənilər özləridir. Yazıçı bu reallıqları əsərin süjetinə daxil etməklə onların bir millət kimi məhvə məhkum olduğu qənaətini söyləmiş olur.

Ermənilərin Xocalıda törətdiyi cinayətlər tarixin böyük faciəsidir. Xalqımıza qarşı yeridilən cinayətin acısını çəkən günahsız, dinc Xocalı sakinlərindən olan Səfanın, onun valideynlərinin, ümumən Xocalı camaatının o gecənin dəhşətlərindən sonra əsir şəklində Xocalıda qalması, əzab-əziyyətlərə məruz qalması, azərbaycanlı qızlarımızın erməni faşistlərinin əlində çəkdikləri müsibətlər oxucunu dəhşətə gətirir, erməni vandalizminə nifrətimizi artırır.

Səfa yüz minlərlə erməni-Azərbaycan müharibəsinin qurbanlarının ümumiləşmiş obrazıdır. Onun ən çətin, ağır günlərdə belə hər şeyə dəyanətlə dözməsi, əsirlikdən qurtaracağına bəslədiyi inamlar, düşmənin qüvvələrin arasında

olmasına baxmayaraq onlara bəslədiyi sönməz nifrətin səbəbləri realıqla qələmə alınır.

Gah Qarabağda, gah Fransada həm mənən, həm də cismən zülümlərə məruz qalan Səfanın başına gələn hadisələr bəşəri mahiyyət kəsb etmiş olur. Səfa qəlbən yaralıdır, təkdir, doğulduğu torpaqda daha sərbəstdir. Fransa həyatı onu maraqlandırmır, o Elmiranın əlindən qurtarmaq, əsirlikdən qurtulmaq üçün hər şeyə hazırdır. Çəkdiyi əsərlər, burda gördüyü yaxşı günlər onun vecinə deyil. O, burdan ölkəsinə qayıtmaq, Azərbaycanca qayıtmaq arzusundadır. Elmira onun Ermənistanda sərgisini keçirmək, bu yolla yenə nəşə əldə etmək istəyəndə Səfa bütün cəsarətini toplayıb evdən qaçır, türkəsilli Orxan vasitəsiylə Türkiyə səfirliyinə kimi yol tapa bilir. Lakin Elmira onu yenidən ələ keçirir, Elmira qəzəbindən didib-parçalamağa hazır olduğu Səfanı dəlixanaya salmaqdan savayı yol tapmır. Qəzəbindən, kinindən Səfanı bir müddət orada saxladan Elmiranın Volodyadan da əli üzülür, müflisləşir və Səfanı dəlixanadan çıxarıb, xəstəxanaya yerləşdirib böyrəyinin birini satmağa nail olur. Yazıçı burada pul üçün öz millətinin belə qanını içməyə hazır olan ermənilərin Elmiranın simasında çirkin sifətini yaradır.

Povestdə Vətəninə, xalqını qəlbən, ürəkdən sevən gənc Səfanın gerçək arzularını puç edən müharibənin qəlblərə vurduğu yaralar yüksək bədii dillə verilir.

Əsərdə Qarabağda və ərtaf ərazilərdə erməni təxribatları, erməni lobbisinin dəstəyi ilə silahlanmış erməni yaraqlıların qarşısına ov tüfəngləri belə yığılıb “əli yalın”

çıxmağa məcbur olan həmvətənlərimizin başlarına gələn müsibətlərə baxmayaraq düşməyə qarşı mübarizədə cəsərlərini əks etdirən epizodlar yaddaşlardan silinməz.

Povestdə Beynəlxalq Qızıl Xaç komitəsinin fəaliyyətindən də danışılır. Qızıl Xaç Cəmiyyətinin nümayəndəsi Valentina Nikalayevna Səfayla Şuşada tanış olsa da, bu qıza böyük rəğbət bəsləsə də onu əsirlikdən qurtara bilmir. Mariya Nikalayevna Səfanın ölümündən sonra qızın gündəliyini əlinə keçirir və onun əsirlikdə yazdığı və ermənilərin qadınların başına gətirdikləri faciəni əks etdirdiyi bu yazını sonralar mehmanxanada tanış olduğu yazıçı Məryəmə verir. Valentina Məryəmlə tanış olarkən onun gözündəki kədəri Səfanın gözlərindəki kədərə oxşadır. “Sizin gözünüzdəki kədər eynidir. Vallah eynidir. Mən Səfanın da gözlərində bu kədəri görmüşdüm” deyir.

Kədər! Valentinə düz tapmışdı. Qarabağ dərdi hər bir Azərbaycanlının KƏDƏRİDİR. Girovluqda əzab çəkən qadınlarımızın gözlərindəki dərd, kədər vətəni, torpağını, xalqını sevən dəyərli yazıçımız Gülxanı xanım demişkən “ Hər birimizin kədəridir, dəridir. Bizi bu dərdə salanlara lənət oxuyuruq. Özü də hər an lənət oxuyuruq”...

Bu əsəri oxuduqca müəllifin Xocalı faciəsini bir dərd kimi qəlbində daşdığını görürük.

Qarabağ dərdi, torpaq nisgili vətəni sevən, azərbaycanlılar kimi Gülxanı Pənahın qəlbinə ağrıdır. Onun qələmindən çıxan hər bir əsəri vətən, torpaq harayı ilə başlayır. Biz əminik ki, nə vaxtsa müəllifin harayı qələbə müjdəsi kimi səslənəcək. Gülxan Pənahın “Tanrının unuddu-

ğu Xocalılar” əsərindəki reallıqları oxuyan ermənilərin gələcək nəsilləri babalarının utanc hərəkətlərindən dərs götürəcək, xalqımızın Azərbaycanda multikultural həyat tərzinin qədim tarixi köklərə və ənənələrə malik olduğunu zaman-zaman subuta yetirdiyini, birgəyaşayışı qorumaq və daha da möhkəmləndirmək ideyalarının carçısı olduğunu görəcək, qəddar və simasız bədnam erməni qonşuları tərəfindən talanan Azərbaycanda çoxsaylı xalqların dinc və yanaşı yaşamalarının şahidi olacaq, Gülxani Pənahın “Tanrının unutduğu Xocalılar” əsərindəki əsir və girov saxlanan, səfalar bir də olmayacaq.

Eyni zamanda əminik ki, Azərbaycan ədəbiyyatının tarixinə Gülxani Pənahın Xocalı dəhşətlərindən bəhs edən bütün əsərləri kimi “Tanrının unutduğu Xocalılar” əsəri də mükəmməl bədii-tarixi sənət əsəri kimi yazılacaq. Xocalının qətliamından bir qərinə-30 il keçir. Tanrının otuz ildir unutduğu Xocalılara yenidən Tanrının arxa-dayaq olması, “xocalılara Xocalıya dönmək nəsib olsun, millətimiz unutqan olmasın” arzusuyla cümləmizi bitirmək yerinə düşər. Çünki Gülxani Pənahın “Tanrının unutduğu Xocalılar” əsərindəki əsas ideya budur.

TƏDQIQATÇI ALİMİN NƏSRİ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, yazıçı Zümrüd (Rəhimova-Şəfi) almanaxlarda və qəzetlərdə şeir, hekayə və miniatürlərlə çıxış etsə də, onun ilk kitabı “Yarımçıq nəğmə” (1998) romanı oldu. Əsərin xeyir-duasını mərhum yazıçımız Əlibala Hacızadə vermişdi. Bu əsər oxucular tərəfindən maraqla qarşılandı. Əsərdə əsas qəhrəmanlar Leyli ilə Muraddır. Biz bu iki gəncə və onların əhatəsində olan müxtəlif insanlarla tanış olduqca müəllifin təxəyyülünün zənginliyi, istedadı, söz ehtiyatının bolluğu və xalq deyimlərinin şahidi oluruq. Həssas qəlbə malik olan Zümrüd xanımın bu əsərini avtobioqrafik roman adlandırmaq olar. Əsərdəki hadisələr müəllifin öz həyatından bəhs edir desək yanılmarıq. Əsərin qəhrəmanları Murad və Leyli bir-birlərini sevən, vətənpərvər, zəhmətkeş, mənəvi zənginliyə malik, halallığı sevən, öz doğma torpaqlarına bağlanan gənclərdir. Leyli uşaqlığı ağır keçən, heç kəsdən qayğı görməyən və ona görə də tez-tez sərtliyini biruzə verən Muradı sonsuz məhəbbətlə sevir və həyat yoldaşının bütün qayğı yükünü öz üzərinə götürür. Müəllif Leylini cəfakəş ömür-gün yoldaşı, qayğıkeş ana kimi bizə təqdim edir. Zümrüd xanım incə ruhlu yazıçı kimi Leyli obrazını da bizə romantik bir qadın kimi çatdırır. O, həm də şair təbiətli xanımdır. Onun qəlbə yatan şeirlərində kövrək, duyğulu, həssas qəlbli bir şairənin ürək çırpıntılarını görürük. Onun haqqında tədqiqatçı alim Zəhra Allahver-

diyeva yazır: “Zümrüdün yaradıcılığında sanki nəsr və poeziya arasındakı zahiri fərq silinib aradan çıxır. Roman-da təsvir olunan hadisələrin inkişafı boyu sərrast qələmlə, gah da kövrək könlü yüksək duyğularla çırpınan şair Zümrüdlə qarşılaşırsınız”. Ata, anasını itirən, uşaqlıqdan ağır məhrumliyyətə qatlaşan Muradın ömrü yarımçıq qalır. Həyat yoldaşının ölümündən sonra Leylinin ağır, əzablı günləri başlayır. Ancaq bu dözümlü qadın bütün çətinliklərdən mərdi-mərdənliklə çıxır. Əsər böyük həcmli olsa da oxucunu yormur, çünki dili ürəyə yatımlıdır, həm də müəllif əsər boyu maraqlı hadisələrlə bizi məlumatlandırır.

Müəllif bu romandan sonra bir-birindən maraqlı hekayələr yazır.

Budur, qarşımızda Zümrüd xanımın “Yarımçıq nəğmə”dən əvvəl və sonra yazdığı hekayələr toplusu durur. Müəllif hər bir hekayədə aktual, bizi narahat edən mövzulara toxunur. Bu hekayələrdə yaratdığı qəhrəmanların əksəriyyəti qarşılarına çıxan çətinliklərlə üzləşsələr də, fiziki cəhətdən əzilsələr də öz daxili saflıqlarını, mənəvi təmizliklərini qorumağı bacarırlar. Zümrüd xanım çətin situasiyalarla, problemlərlə üzləşən qəhrəmanlarının həyatını inandırıcı boyalarla təsvir edir. Müəllifin hekayələrinin çoxu kəndlə bağlıdır. Kənd mühiti, kənddə yaşayan insanların, xüsusən qadınların taleyi hekayələrdə öz əksini tapır. Bu hekayələrdə qadın əri tərəfindən döyülən, zorakılığa məruz qalan “Məngənə”də Elnaz, “Gen dünyanın altında” Səltənət uşaqlarının xoşbəxtliyi naminə işgəncələrə,

həqarətlərə dözürlər. Elnazın zalım, tüfeyli həyat sürən, içki düşkünü əri onu incitsə də, o evdən qovulsa da, tanımadığı bir evə iki uşaqla sığınsa da öz namusunu qorumağı bacarır. Və yaxud Səltənətə qonşulardan biri: “Niyə vaxtında aralanmadın, ay Səltənət?” soruşanda Səltənət “Papaq deyiləm ki, gündə birinin başına qonam. Urcahıma çıxan budu özümənən ötrü uşaqları bədbəxt etməyəjəm ha”. deyir.

Zümrüd xanımın hekayələrinin birinin adı “Duman”dır. Bu hekayəni çox illər əvvəl “Yeni səslər” (1989) hekayələr toplusunda oxuyarkən müəllifi tanımırdım. Tale elə gətirdi ki, mən Zümrüd xanımla Akademiyanın Ədəbiyyat İnstitutunda tanış oldum. “Duman” hekayəsinin müəllifi Zümrüd xanım olduğunu biləndə çox sevindim. Çünki hekayədəki Sürmənin romantik sevgisi, onların qaldıqları alaçıqın, yaylağın, təbiətin təsviri məni valeh etmişdir. Mən deyərdim ki, çağdaş nəsrimizdə “Duman” hekayəsini sevgi haqqında ən gözəl hekayə adlandırmaq olar. Hekayədə valideynləri ilə yaylaqda istirahət edən Tibb institutunun tələbəsi Sürmənin həmin yaşıl dağların qoynunda çadır qurub kəşfiyyat işlərini aparan cavan bir dağ mühəndisə olan hisslərindən bəhs olunur. Sürmənin bu ilk məhəbbəti, oğlana olan təmiz, pak hissləri təbiətin füsunkar qoynunda baş verir. Yaşılıqların əhatəsinə bürünmüş əzəmətli Dəli dağın ətəyində yerləşən obanın gözəlliyi, qayanın altından axan bulaq, ətrafı bürüyən çən, duman, zərif ləçəkli, açıq və tünd çəhrayı rəngli, ətirli itburnu çiçəklərinin, lələnin ətri qızı məst edir. Belə gözəl

əsrarəngiz təbiətin qoynunda necə sevməyəsən, necə sevləməyəsən. Sürmənin yaylaqda təsadüfən rastlaşdığı oğlana olan sevgisi o qədər pak, təmiz, ülvidir ki, əsəri oxuyarkən istər-istəməz oxucu bu zərif, incə qızın duyğularının seyrindən çıxıb bilmir. Bəs mühəndis? Qızın ona olan hisslərindən xəbəri varmı? Odamı sevirdi? Müəllif Ramizin – bu dağ mühəndisinin Sürməyə olan münasibətini bircə cümlə ilə ifadə edir: “Darıxıram, heç olmasa, sonralar sizinlə keçirdiyim günləri xatırlayıb təsəlli taparam” deyir. Ramiz belə görünür ki, darıxdığı üçün Sürməyə meyl göstərir. Onu görüşə çağırır. Oğlanla görüşün həsrətini yaşayan qız səhər yaylağı bürüyən dumanın çəkilməsini gözləyir. Göz-gözü görmür və duman ancaq axşamüstü çəkilir və qız yerindəcə donub qalır. Mühəndislərin qurduğu çadır yığıldırılmışdı. Onu görərkən qəlbini titrədən, yanaqlarını köz kimi közərdən, baxışları ilə qızı ovsunlayan, vücudunu əsdirən o gənc mühəndis də çıxıb getmişdi. Sürmə: “Mən alaçıgımıza söykəli vəziyyətdə donub qaldım. Mühəndislərin çadırı yox idi. Uşaqlar köhnə yurd yerində nə isə axtarır, yerə dağılmış kitab və rəqəmlərdən təyyarə qayırb uçururdular. Bu, Ramizin oxumaq üçün məndən aldığı kitabın rəqəmləri idi”.

Tədqiqatçı-alim Elmira Qasımova: “Zümrüd xanım nədən, kimdən yazmağından asılı olmayaraq hadisələrin cərəyanında onun el-obasına bağlılıq hissi güclüdür. Bəlkə elə ona görə oxucunu çox asanlıqla öz xəyalı arxasınca salıb onu Tanrının bizə təmännəsiz bəxş etdiyi təbiətin füsunkar dünyasına qovuşdura bilir”. E.Qasımovanın yaz-

dığı kimi müəllif elinə-obasına bağlılığını “Qumru quşunun duası” hekayəsində də qələmə almışdır. Bu əsərdə təkcə elinə, obasına yox, həm də ananın övlada məhəbbəti də öz əksini tapır. Ana qumrunun balasına sonsuz məhəbbəti bizi rıqqətə gətirir. Hekayədə həm də qumruların bir-birlərinə isti münasibətləri də verilib. Əsər əsasən ana Qumrunun dilindən danışılır. Ana qumru ilə ata qumrunun eyvanların birində dünyaya gələcək balaları üçün yuva qurmaları, həmin eyvanın sakinləri ana və oğulla tanış olmaları, onların quşlara məhəbbətlə qayğı göstərmələri təsvir olunur. Həm də bu qumru quşların bu eyvanı seçməklə ayaqları düşərli olur. Onlar ananı arzularına qovuşdururlar, oğlunun işsizliyindən üzülən anaya sevinc bəxş edirlər. Ananın oğlu işə düzəlir.

Müəllif “Keçidlər arasında” hekayəsində isə Çin müdriklərindən epigraf verib. “Allah eləməsin keçid dövründə yaşayasan”. Doğrudan da Azərbaycan xalqı keçid dövrünün acısını yaşadı. Bu elə vaxt idi ki, zavodlar, fabriklər bağlandı. İşsizlik baş alıb gedirdi. Ziyalılarımız, xüsusən müəllimlər cüzi maaşla ailələrini güclə dolandırırıdılar. Əsərdə də gənc ikən ərinə itirən müəllimə övladlarının yemək-içməklərini, əyin-başlarını çatdırma bilmədiyi üçün əlavə iş yeri axtarır. Özünə layiq işlə təmin olunmadığı üçün gah döşək yunu yuyur, gah evlərə gedib təmizlik işlərinə baxır, axırda bir körpə uşağa dayəlik edir. Gənc, savadlı müəllimə işlədiyi yerlərdə haqsızlıqlarla üzləşir. Hətta bir evdə oğurluq etməkdə günahlandırılır və müəllimə sarsılma da işini başqa evdə davam etdirir, ancaq dərs

dediyi sinifdə qızlardan biri qəflətən “Siz uşaq saxlayırsınız?” soruşaraq onu pərt edir. Müəllif hekayənin sonunu belə yekunlaşdırır: “Zahirən sakit görünsəm də elə bil içimi alov qarsıdı. Kirə evdə böyüyüb, indi xüsusi evdə yaşayan bu uşaq da keçid dövrünün uşağıdır. Hərbi idarədə mühasib işləyən atası hərbi rütbə qazana bilməsə də, yaxşı pullar qazanırdı”.

Müəllifin bu kitabında təkcə nəsrə yox, poetik duyumu, iç dünyasından xəbər verən esseləri, şeirləri də yer alır. Bu şeirlərdə bir səmimilik, ürək yanğısı var. Hekayələrində olduğu kimi, şeirlərində də təbiət təsvirləri, vətənə məhəbbət, elinə, obasına vurğunluq öz əksini tapıb. Müəllif uşaqları da unutmur. Onun uşaq şeirlərində nənənin nəvəyə məhəbbəti, istəyi, körpələrin nənəyə sevinc bəxş etmələri hiss olunur.

Zümrüd xanımın kitabının “Xatirələr” fəslində Azərbaycanın görkəmli alimlərindən olan elm və sənət aləmində ömrünü xalqına, vətəninə fəda etmiş Ziya Bünyadov, Şərqin dahi klassiklərinin yorulmaz tədqiqatçısı Rüstəm Əliyev, əsərlərini sevə-sevə oxuduğumuz, şöhrətin parlaq zirvəsinə ucalan Əlibala Hacızadə haqqında duyğusal yazıları ilə də tanış oluruq.

Zümrüd xanımın əsərlərini oxuduqca onun sözlə həssaslığı, personajlarını təbii danışdırmağı ilə yanaşı, dilinin rəvanlığı, özünəməxsusluğu diqqət çəkir. Biz əminik ki, “Yarımçıq nəğmə” romanı kimi müəllifin bu kitabı da oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacaqdır

UNUDULMAYAN YAZIÇIMIZ - QUMRAL SADIQZADƏ

Qumral Sadıqzadə - Yazıçı. Bu adı Qumral xanım çox gec qazandı. Ancaq qazandı. 1929-cu ildə anadan olub. Altıмыш yaşından sonra 90-cı ildə birdən-birə tarixi publisist əsərini - "Son mənzili Xəzər oldu" (iki hissəli), "Mənim nakam qardaşım" üç cildlik trilogiyasını, povest və çoxsaylı hekayələrini ortaya qoydu və bu əsərləri ilə oxucuların sevimli yazıçısına çevrildi.

Mən Qumral xanımı həyatda görməmişəm, ancaq "Son mənzili Xəzər oldu" iki cildliyinin əlyazmasının ilk oxucularından biri olmuşam. Yadımdadır, 1980-ci ilin axırlarında əsərin nəşriyyatda çapı üçün rəyə tənqidçi-professor Akif Hüseynliyə vermişdilər. İlk dəfəydi belə bir müəllifin adı ilə rastlaşırıdıq. Əsəri heyranlıqla oxuduq. Akif Hüseynli romana gözəl bir rəy yazdı. Əsər tez bir zamanda çap olundu. Bu əsərlə Qumral xanım özünü ahıl yaşında istedadlı bir yazıçı kimi təsdiqlədi. Çox keçmədi "Son mənzili Xəzər oldu" əsərinin davamı kimi "Mənim nakam qardaşım" romanını yazdı. Qumral xanım həmin əsərin nəşrindən sonra bir nüsxəsini Akif müəllimə göndərdi. Müəllif kitabın titul səhifəsində yazmışdı. "Hörmətli Akif müəllim! Səksəninci ilin axırında, birinci kitabımın əlyazmasına müsbət rəy verməklə siz məni bir yazıçı kimi qəbul etmiş, bununla məni hədsiz dərəcədə sevindirdiniz və yenə də yazmağa həvəsləndir-

diniz. Xahiş edirəm mümkünsə bu kitabı da oxuyub telefonla rəyinizi bildirəsiniz. Sizə uğurlar arzulayıram. Q.Sadıqzadə. 4 aprel 2005-ci il.” Qumral xanım kitabda ev telefonunun nömrəsini də yazmışdı. Mən kitabı oxuyub Qumral xanıma zəng etdim və onu təbrik etdim. Ancaq çox istəyirdim ki, onun özünü görüm. Bir neçə dəfə hazırlaşdım ki, evinə gedim, alınmadı. Görünür qismət deyilmiş və bir dəfə eşitdim ki, dünyasını dəyişib. Çox mütəəssir oldum. Müəllif bədii memuar kimi yazdığı bu romanında iki görkəmli şəxsin - valideynlərinin - yazıçı-publisist Seyid Hüseynlə istiqlal şairəsi Ümmügülümün keçdiyi ömür yolunu, faciəli həyatını qələmə almışdır. Bu əsər keçən əsrin əvvəllərində baş verən ictimai-siyasi hadisələri, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması və süqutu, erməni-müsəlman davası, 37-ci ilin repressiyasında haqsız yerə həbs olunan, güllələnən, sürgün olunan insanların taleyini göstərmək baxımından çox qiymətliidir. Əsərdə biz əsas obrazlarla – Seyid Hüseynlə, onun həyat yoldaşı Ümmügülümlə tanış oluruq. Həmin Ümmügülüm ki, kiçik yaşlarından gözəl lirik şeirlərilə, qəzəllərilə, hekayələrilə tez-tez mətbuatda çıxış edərdi, həmin Ümmügülüm ki, 1920-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra cəsarətlə, qorxmadan bu şeiri yazmışdı.

Sən bayrağım! O yüksək şanlarınla enərkən,
Mavi göyə bir duman gəldiyini sezdim mən,
Qoynundakı ağ nurlu ay-yıldızın sönərkən,
Üzərimə doğacaq günəşlərdən bezdim mən.

Yazıq, səni bayrağım, endirdilər, eyləmi?
Səni yıxıb devirən o zəhərli ruzigar,
O haqq yeyən haqsızlar, vəhşilər, tanrısızlar,
Yanar ocağımı da söndürdülər, eyləmi?

Qumral Sadıqzadə ta uşaqlıqdan ailələrinin keçmişi ilə maraqlanar, yaxın qohumlarının söhbətlərinə maraqla qulaq asardı. Özü bu haqda kitabının ön sözündə yazmışdı. “Mən nağıllarla o qədər də maraqlanmazdım. Bibimin və nənəm Xırdaxanımın ötən gün olmuş hadisələr barədə söhbətlərini dinləməyi xoşlardım. On-on iki yaşım olanda artıq Seyid Sadıq nəslinin (müəllifin babası) bütün nümayəndələri haqqında məlumatım vardı. Kimlərlə nə dərəcədə qohumluq əlaqəmiz olduğundan, qohumlar arasında baş verən bir sıra hadisələrdən xəbərdardım”. Beləliklə, müəllif uşaqkən qohumlarının söhbətlərini yaddaşına həkk edərək kitabının birinci hissəsində atasının nəslinin tarixindən başlayaraq 1920-ci ilədək - Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulanadək olan dövrünü yazmağa başlayır. Burda müəllif ata nəslinin keçmişini verməklə yanaşı, həm də iyirminci əsrin əvvəllərində baş verən hadisələrdən, o dövrdə yazıb yaranan yazıçı və ziyalıların fəaliyyətindən, məskunlaşdıqları İçəri Şəhərin təsvirindən, insanların yaşayış tərzindən, adət-ənənələrdən, məişətindən də söz açır. Romanın ikinci hissəsində isə S.Hüseynin inqilabdan sonrakı ictimai-siyasi fəaliyyəti ön plana çəkilir.

Müəllif iki hissəli “Son mənzili Xəzər oldu” romanından sonra həmin əsərin davamı kimi “Mənim nakam qardaşım” əsərini yazdı. Bu kitabı müəllif qardaşına həsr etmişdir. Əsərdə böyük istedad sahibi, zəhmətkeş, mübariz, bir neçə dil bilən, kövrək şeirlər yazan, ana-ata həsrətiylə qovrulan, başına gələn ədalətsizliklər nəticəsində ağır xəstəliyə tutulan Seyid Hüseynin ortancıl oğlu Cığatayın həyatından və vaxtsız ölümündən bəhs edilir. Akademik Nizami Cəfərov “Mənim nakam qardaşım” romanına yazdığı məqaləsində deyir: “Əsərdən hiss olunur ki, müəllif əsas diqqəti vaxtsız vəfat etmiş qardaşına yönəltmək istəmişdir. Qeyri-adi xarakterə, fitri istedadla malik olan bu az yaşlı gənc həqiqətən diqqətə layiqdir. O hələ beşinci, altıncı siniflərdə oxuduğu zamanndan məktəbdə keçdiyi rus və alman dillərindən başqa fransız və latın dilini sərbəst surətdə özü öyrənir, fizika, riyaziyyat, astronomiya, fəlsəfə, ədəbiyyatla maraqlanır, şeir, hekayələr yazır, rus dilindən tərcümələr edir-miş”. Cığatayda olan bu fitri istedad valideynlərindən keçmişdir, desək yanılmarıq. Çünki Seyid Hüseynə, Ümmügülüm də böyük istedadla malik idilər. Kiçik yaşlarından qəzəllər yazan Ümmügülüm qələmini nəsrə də sınıyardı. Yazdığı kövrək, romantik şeir və hekayələrini “Açıq söz”, “Qurtuluş”, “İqbal”, “Azərbaycan”, “Məktəb” jurnal və qəzetlərdə çap etdirərdi.

Qadın yazıçılarımızın yaradıcılığı haqda yazarkən Azərbaycanın ilk qadın yazıçısı kim olub sualı məni həmişə düşündürürdü. Arxivdə işlərkən keçən əsrin əvvəl-

lərində mətbuatda bir neçə maarifpərvər, ziyalı qadınlarımızın adına rast gəldim - Şəfiqə Əfəndiyeva, Asya Nərimanova, Səkinə Axundzadə və Ümmügülüm Rəsulzadə. Şəfiqə Əfəndiyeva ilə Asya Nərimanova publisist məqalələri, Səkinə Axundzadənin isə nəzmlə yazdığı bir dram əsəri rastıma çıxdı. Belə çıxır ki, Azərbaycanda ilk qadın yazıçısı elə Ümmügülüm Sadıqzadə olub. 1915-ci ildə "Qurtuluş" jurnalında "Solğun çiçək" hekayəsi ilə nasir qadın adını qazanan lirik şeirlər, qəzəllər müəllifi istiqlal şairəsi Ümmügülüm. Həm də bu hekayə "Qurtuluş" jurnalında təşkil olunan müsabiqədə birinci yerlərdən birini tutub və müəllif M.Ə.Sabirin "Hophopnamə" kitabı ilə mükafatlandırılıb. Ölməz dramaturq C.Cabbarlı ilə birgə.

Seyid Hüseynlə Ümmügülümün tanışlığına səbəb də elə bu hekayə olub. Ümmügülümün şeirlərini, hekayələrini, mətbu səhifələrində izləyən böyük ədibimiz Seyid Hüseyn bu şairə qızla maraqlanır və dostu Hüseyn Cavid vasitəsilə əvvəlcə ailəsi, sonra isə özü ilə tanış olur. Məlum olur ki, bu şairə qız Məmməd Əmin Rəsulzadənin əmisi qızı, həm də baldızıdır. Ədəbi mühit hər iki gəncin tale yolunu birləşdirir. S.Hüseynin ailəsi Ümmügülüm üçün elçiliyə gedirlər. Ümmügülümün elçiliyində ölməz sənətkarımız H.Cavid də iştirak edir. Nişanlanırlar. Ancaq onların bir-birlərinə qovuşmağı uzun çəkir. 1918-ci ildə erməni daşnaklarıyla bolşeviklərin Azərbaycanda törətdikləri vəhşiliklərə və Bakı qırğınına görə Seyid Hüseynlə Ümmügülüm bir-birindən müvəqqəti

ayrılırlar. S.Hüseynin ailəsi İrana, Ümmügülsumgilsə Novxanı kəndinə sığınurlar. Türk qoşunlarının Bakıya gəlişindən sonra bu qanlı soyqırım yatıdırılır. Nəhayət ki, bir-birilərini sevən iki gənc S.Hüseynlə Ümmügülsum evlənilər. Onların bir müddət həyatları (S.Hüseyn 1920-ci ildə Xalq Cümhurriyyətinin süqutundan sonra iki dəfə həbs olunub buraxılsa da) sakit və asudəliklə keçir. Övladları dünyaya gəlir. S.Hüseyn tənqidçiliklə, maarifçiliklə məşqul olur, bədii nəsr əsərləri yazır. Ailə qayğısı başını qatsa da Ümmügülsum də fürsət tapdıqca şeirlər yazır.

Müəllif “Son mənzili Xəzər oldu” romanında həmin o qanlı-qadalı illəri, həbs olunan, sürgün edilən, güllələnən müsavətçiləri, onların tərəfdarlarının talelərini göstərməklə bərabər valideynlərinin də o vaxtlar, yeni quruluşa nifrətlərini əks etdirmişdi. Vətəninə, millətini sevən və ürəyi həmişə vətən üçün döyünən narahatçılıq içərisində çırpınan Ümmügülsumün yazdığı şeirlərindən də bunu görmək olar.

Ey buzlu şimaldan qopan ruzigar
Toxunma qəlbimə, atəşi parlar.
Sakin, gəlmə, səni nəfəsim boğar,
Dəf ol, vətənimdə görməm səni!

Müəllif valideynlərinin həyatından yazarkən dəqiq faktlara istinad edir. Kitabın ikinci hissəsini qələmə alarkən Seyid Hüseynlə Ümmügülsumün son on yeddi ilini yaddaşlarda yaşanan, xatirələrdə qalan, yaşlıların,

vaxtilə onların ailələrini yaxından tanıyanların söhbətləri, eləcə də rəsmi sənədlər, faktlar müəllifin köməyinə çatır. Əsər İçəri Şəhərdə ortabab bir ailədə yaşayan Seyid Hüseynin ailəsindəki faciə ilə başlayır. Balaca Hüseynin atası Mirkazım dənizkənarı küçədə gəzərkən hürküb vəhşicəsinə qaçan konka atlarını saxlamaq istəyəndə onların ayaqları altına yığılıb əzilir. Mir Kazımı evə gətirirlər. Çox əzildiği üçün iki saatdan sonra dünyasını dəyişir. Bu əsəri oxuyarkən oğul itkisinin ağrısını çəkən xeyirxah, nəcib Allah adamı baba Seyid Sadıqın nənə Mehinbanunun atasız qalan nəvələrinə olan məhəbbəti, qayğısı bizi riqqətə gətirir. Sonra əsərdə biz Rübabə, Səyyarə, Məxvirət, Nisə, Səriyyə kimi qayğıkeş, nəcib, hər cür əzaba dözən obrazlarla, eyni zamanda Seyid Hüseynin qardaşı dövrünün ən tanınmış şəxsiyyəti, Dövlət teatrının aktyoru, meyxana ustası Mirpaşanın həyat və fəaliyyəti ilə də tanış oluruq. Təəssüf ki, Mirpaşa erməni qəsdinin qurbanına çevrilir.

Otuz yeddinci ilin faciəsi yaxınlaşır. Tuta-tut başlanır. Seyid Hüseynin dostları Hüseyn Cavid, Müşfiq həbs edilib. Növbə onundur. Bir gün xalq düşməni kimi onu da həbs edirlər. Çox keçmir ki, Ümmügülsum də Bayıl türməsinə salınır və bir neçə aydan sonra Qazaxstanın Mordva vilayətinə sürgün edilir.

Mən “Qürbətə aparan qatar” povestinin qəhrəmanı, 37-ci ilin repressiyasında həbs olunan Əfruz Əlibəyli ilə görüşəndə o mənə Bayıl türməsində Əhməd Cavadın həyat yoldaşı Şükriyyə və Ümmügülsumla bir kamerada

havasız, çirkli, darısqal, dözülməz şəraitdə qaldığından danışmışdı. Mən həmin sənədli povestimdə bu üsyankar şairə Ümmügülsumdən də yazmışdım. Ancaq onun sonrakı taleyindən xəbərsiz idim. Əfruz xanımdan bu haqda soruşanda o, sürgündən qayıtdıqdan sonra Qazaxda yaşadığı üçün bu talesiz şairə barədə heç nə deyə bilmədi. Həm də qadınları Qazaxstana sürgün edərkən Ümmügülsumü onlardan ayırıb Mordva, Əfruz isə Şükriyyə ilə birgə Axmolinski vilayətində düşürmüşdülər.

Yeddi illik sürgün həyatı vətən, övlad həsrəti, ağır iş rejimi bu şairə qadının omrünü yarıda qoyur. Ümmügülsum vətənə qayıtsa da, doğmalarına qovuşsa da Bakıda öz doğma evində yaşamağa icazə verilmir və o, Şamaxıda məskunlaşır. Cəmi dördcə ay ömür sürür. Qızı Qumralın gözü qarşısında dünyasını dəyişir. Qəlbi vətən üçün döyünən, bala həsrətilə yaşayan, ər yolu gözləyən bu Azərbaycanın istedadlı şairəsini – Ümmügülsum Sadıqzadəni qonşular Şamaxı qəbirstanlılığında dəfn edirlər. Onun ölümü müharibənin ağır illərinə düşdüyü üçün qəbrini neçə illər keçsə də tapmaq olmurdu. Ancaq gec də olsa tapıldı. Bu haqda Qumral xanım yazır: “Ümmügülsumün faciəli ölümündən əlli yeddi il sonra əziz anamızın üstünü quru ot basmış, ətrafındakı daşları torpağa çökmüş məzarını, nəhayət, ziyarət etdik. Biz sevinirdik, çox gec də olsa Ümmügülsumün son mənzilini tapmaq bizim üçün böyük xoşbəxtlikdir. Atamız Seyid Hüseynin son mənzili əbədi olaraq Xəzərin dərinliklərində itib-bat-

muşdı. Bu gün heç olmasa anamızın məzarının tapılması bizim üçün təsəllidir”.

Mən üç cildlik memuar əsərdə iki böyük sənətkarın - tənqidçi, publisist, nasir Seyid Hüseynlə dövrünün istedadlı şairəsi Ümmügülümün ədəbi mühitdəki rolunu, faciəli həyat hekayəsini izlədim. Onların dörd övladları – tanınmış rəssam Oktay Sadıqzadənin, Əməkdar incəsənət xadimi Toğrul Sadıqzadənin, hərtərəfli biliyə malik, iyirmi dörd yaşında vaxtsız dünyasını dəyişən Cığatay Sadıqzadənin və bu romanın müəllifi, istedadlı yazıçı Qumral Sadıqzadənin, valideynlərinin həbsindən sonra onlara analıq edən Səyyarənin səmimi, nəcib keyfiyyətlərinin, haqsızlıqlara, saxtakarlığa, riyakarlığa qarşı dözümlülüklərinin, insanlara olan məhəbbətlərinin şahidi oldum.

Qumral Sadıqzadə çox dəyərli, sənədli romanından sonra bir-birinin ardınca oxunaqlı, maraqlı hekayələr də yazmışdı. Bu hekayələrin hər biri təhkiyə üsulu, yazılış tərzii, səmimiliyi ilə diqqəti cəlb edir. Müəllifin atası Seyid Hüseyn yaradıcılığa publisist məqalələri ilə başlasa da, sonra bir-birinin ardınca “Gələcək həyat yollarında”, “Mehriban”, “İki həyat arasında”, “Kor kişinin arvadı” və s. əsərlərində sovet quruluşunun doğurduğu dəyişikliklərdən yazmışdır. övladı Qumral Sadıqzadə həmin quruluşun məhvi zamanı keçid dövründə baş verən hadisələri qələmə almışdır. Böyük ədibimiz M.İbrahimov müsahibələrin birində Seyid Hüseynin əsərlərindən danışarkən fəxrlə deyirdi ki, biz hamımız S.Hüseynin yara-

dıcılığını izləyərdik. Həsrətlə həftənin sonunu gözləyərdik ki, onun yeni hekayəsini oxuyaq.

Qumral xanımın da hekayələri oxunaqlıdır və o müasir zamanın ictimai problemlərini, çağdaş cəmiyyətimizdə baş verən hadisələri təsvir edir. Hekayələrdəki yaratdığı obrazlar hər biri həyatda gördüyümüz, tanış olduğumuz, halına acıdığımız və yaxud əməllərinə fəxr etdiyimiz insanlardır. Tədqiqatçı alim Könül Nehmətova ata və övladın hekayələrində müxtəlif sosial-psixoloji aspektlərdən paralellər apararaq “Analar tək qalması” əsərinə yazdığı ön sözdə deyir: “Seyid Hüseynin əsərlərində yeni quruluşun doğurduğu dəyişiklik qarşısında çaşqınlıq, tərəddüd qabarıq şəkildə özünü göstərsə, Qumral Sadıqzadənin ədəbi-bədii düşüncəsi sovet buxovlarından qurtulmuş, təfəkkürümüzün mental təbəddülatına hazırıymış kimi görünməkdədir”. Müəllifin hekayələrindəki personajların hər biri xarakter etibarilə müxtəlifdir. Bütün günü heç nəyin üstündə evdə arvadına, oğluna irad tuta-tuta deyən Nüsrət (Deyingən) axır ki, Naziləni xəstəliyə salır və arvadı ərinin haqsız iradlarına dözməyib ondan ayrılmaq qərarına gəlir. Yaxud “Gəlinbəci paltar yuyur” hekayəsində Bilqeyis xala paltar yumağa hazırlaşarsa onda qonşular nə krana yaxınlaşa bilərlər, nə də gəlinbəciyə bir söz demək olardı. Həyatın sakinlərindən biri – Mədinə Bilqeyis xalanı təzə gələn qonşuya belə təqdim edir “Özün görəcəksən. Əvvəlcə iki gün sərəsər maşının tak-takından baş-qulağımız gedir. Əvvəlcə altı dəfə yuyur, sonra bakda qaynadır, qayna-

dandan sonra da iki dəfə yuyur, sonra da ki, başlayır suya çəkib pak eləməyə. Bax, onda bütün həyat qalır susuz. Əşi, bunu danışmaqla başa gəlməz”.

Qumral Sadıqzadənin bədii yaradıcılığında diqqəti çəkən məqamlardan biri elə tipik obraz yaratmaqdı. Onun hekayələrini oxuyarkən olməz sənətkar Ə.Haqverdiyevin hekayələri yada düşür. Müəllifin “Uzunçu”, “Simicliyin dərəcəsi”, “Səməd müəllim necədir?” hekayələrindəki qəhrəmanlar bir-birilərindən fərqli tipik obrazlardır. Müəllif “Uzunçu” hekayəsində Eyvazın insanlarla söhbətini təsvir edərkən onun nə qədər boşboğaz olduğunu göstərmək istəmişdir. Eyvaz arvadına bir kəlmə sözü çatdırmaq üçün bütün gün ərzində kimi görüb, yolda kimə rast gələnib, qonşusu onu necə salamlayıb – hamısını bircə-bircə danışib qulaq asanı təngə gətirir. “Simicliyin dərəcəsi” də isə arvadı ilə yola çıxan Əjdər müəllimin simicliyini göstərmişdir. Yolda adi bir suya da pul vermək istəməyən Əjdər müəllim həm özü, həm də arvadı susuzluqdan əziyyət çəksələr də onun iradlarına əhəmiyyət vermir, özünü qənaətçil kimi göstərərək simicliyinə haqq qazandırır.

Q.Sadıqzadənin hekayələri düşündürücüdür, mənalıdır. Yazıçı hekayələrində gündəlik həyatımıza, həlli vacib məsələlərə toxunur. Onun povestlərində (“Analar tək qalmasın”, “Təranə”) də biz çətinliklərdən qorxmayan, zəhmətkeş, təmiz, saf qəlbli insanlarla yanaşı xudbin, aravuran, ətrafdakılarına pislik etməkdən həzz alanlarla

rastlaşırıq. Müəllif özü müdaxilə etmədən bu obrazların hər birini saf-çürük etməyi oxucunun ixtiyarına buraxır.

Müəllifin rus ədəbiyyatından etdiyi tərcümələri də çox uğurlu alınıb. A.P.Çexovdan tərcümə etdiyi “Diplomat”, “Bahalı it”, “Çaxnaşma”, “Qadın xoşbəxtliyi” hekayələrini “Analar tək qalmasın” kitabına daxil edib.

Qumral Sadıqzadə bədii əsərləri, tərcümələriylə yanaşı, eyni zamanda elmi-publisist məqalələri ilə də yaddaşımızda qaldı. Müəllifin “Anamın nadir əlyazmaları”, “Şairə Ümmügülümün qəbri tapıldı”, “Seyid Hüseyn”, “İçəri şəhər ağrısı”, “Yaman günün ömrü az olar” məqalələri öz aktuallığı ilə diqqəti çəkir.

VİCDANINI SUSDURMAYAN YAZIÇI

Bir çox roman, povest, şeir, hekayə, pyes və publisist məqalələr müəllifi Vidadi Babanlı ömrünün yetmiş ilini yaradıcılığa həsr etmiş, 90 illik yubiley yaşına zəngin bir xəzinə ilə gəlmişdir. Vidadi Babanlının yaradıcı ömrü Azərbaycan yazıçısının XX əsrin ikinci yarısında və müstəqillik dövründə keçdiyi mənalı həyat salnaməsini əks etdirir.

Vidadi Babanlı 1927-ci il yanvarın 5-də Qazaxın Şıxlı kəndində ziyalı ailəsində dünyaya gəlmişdir. Atasısı Yusif Babanlı uzun müddət məktəb direktoru, daha sonra qəzet redaktoru vəzifəsində çalışmışdır. Yazıçı səkkiz aylığında olarkən anası dünyasını dəyişir. Təsadüfi deyil ki, ana nəvazişinə həsrət qalan Vidadi Babanlı sonralar “Anam sən oldun” adlı ilk şeirini anasına həsr edir:

Mən onu görmədim, o gözəl xılqət,
Eşitdim dünyadan sürmüş köçünü.
Çökmüş gözlərinə amansız zülmət,
Bitmiş cavan ikən bəxtiyar günü.

Şeirin birinci bəndində ana nisgilini ifadə edən gənc şair başqa bir bənddə özünə ana əvəzi – vətəni seçir.

Lakin mən anasız qalmadım yenə,
Anam – mehribanım vətənim oldu.
Çiçəkli bir həyat bəxş etdi mənə,
Hər dağı, dərəsi məskənim oldu.

V.Babanlı hələ gənc olarkən həyatda çox çətinliklərlə, haqsızlıqlarla üzləşir, təhqir olunur, hətta heç nədən həbs-xanaya salınır, ancaq buna baxmayaraq sınımr və həyatda öz gücünə, öz zəhməti bahasına ayaqüstə durmağı bacarır.

Atası Yusif müəllim onun ədəbiyyat adamı olmağını istəmirdi və onu bu yoldan çəkəndirməyə çalışırdı. Buna səbəb nə idi? – sualına müəllif qəzetlərin birinə verdiyi müsahibəsində deyir: “Atam tarix müəllimi idi. Gələcəkdə sayılıb-seçilən bir qələm sahibi ola biləcəyimə heç cür inanmırdı. Bu inamsızlıq əsassız deyildi. Atamın böyük qardaşı Əli Talib şair təbiətli adam idi, şeirlər yazırdı. Ancaq heç nə alınmırdı. Şair ola bilmədi. Ədəbiyyat müəllimi idi. Atam mənə nəsihət verərkən deyirdi. “Əli Talib heç olmasa yaxşı müəllimdi. Savadı hesabına çulunu sudan bir təhər çıxardır. Ailəsini dolandırır. Adamlar arasında hörməti var. Amma səndən nə çıxacaq?” O məni mühəndis görmək istəyirdi. Mühəndislik camaat arasında hörmətli sənət sayılırdı. O vaxt Tbilisi şəhərində Qafqaz Dəmir Yolu mühəndisliyi İnstitutunun nəzdində Azərbaycan şöbəsi açılmışdı. Atam məni zorla oraya göndərmək qərarında idi. Mən də məcbur olub həmin instituta daxil oldum”.

Yazıçı “Gizlinlər” romanında Tiflis mühitinə alışa bilmədiyini, riyaziyyat fənnini qavramaqda çətinlik çəkdiyini üçün institutu tərk etməsini, atasından gizlin sənədlərini Bakıya Azərbaycan Dövlət Universitetinə göndərməsini geniş şəkildə qələmə almışdır. Atası oğlunun ondan gizlin institutu atmasına qəzəblənir, hətta onu cəzalandırır da.

“Şeir yazmaqla sən balalarını ac saxlayacaqsan. Əlində bir sənətin olmalıdır” deyir. Ancaq V.Babanlı fikrindən dönmür. Maddi vəziyyətindəki çətinliyə qatlaşa da, Bakıya gedib ADU-nun Ədəbiyyat fakültəsində təhsilini davam etdirir. İlk yaradıcılığına şeirlə başlayan müəllif 1947-ci ildə üçüncü kursda oxuyarkən “Anam sən oldun” şeirini “Azərbaycan gəncləri” qəzetində çap etdirir. Bu şeiri təsadüfən ölməz şairimiz Səməd Vurğun oxuyub çox bəyənir. “Vidadini itirmişdik, tapdıq” söyləyir.

Vidadi Babanlı universiteti bitirdikdən sonra Moskva-dakı Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutuna göndərilir. Ancaq institut rektorunun əvəzedicisi Seryogin V.Babanlıya məsləhət görür ki, o burda aspiranturaya hazırlaşsın. Müəllif elə də edir və imtahan verib, aspiranturaya daxil olur. Burda oxuyarkən “Gəlin” adlı poema yazmağa başlayır. Əsərin mövzusu şaxəli və geniş olduğu üçün nəzmlə alınmır, ilk dəfə olaraq nəsrə keçir, “Gəlin” povestini yazır və Bakıya – İlyas Əfəndiyevə göndərir. Görkəmli yazıçımız İlyas Əfəndiyev əsəri oxuyub bəyənir. Əsər çox keçmədən “İnqilab və mədəniyyət”, indiki “Azərbaycan” jurnalında çap olunur.

“Gəlin” əsəri böyükklərin xeyir-duası olmadan evlənən iki gəncin həyatından, “gəlin”lə həyat yoldaşı Faiqin ailəsi arasındakı konfliktdən bəhs edir. Faiq şəhərdə sevdiyi qızla – həkim Şəfa ilə valideynlərdən xəbərsiz evlənib, onu kəndə gətirir. Bu da Faiqin ata-anasının narazılığına səbəb olur. Əsərin süjet xətti M.İbrahimovun “Böyük dayaq” əsərini xatırladır. Əgər “Böyük Dayaq”da Maya aqranom-

dursa, bu povestdə Şəfa həkimdir. Ancaq burda münaqişə, narazılıq qaynata ilə yox, qaynana ilədir. Şəfa namuslu, işgüzdür. Şəhər qızlarına məxsus bir az da açıq-saçıqdır. Sənəm arvad oğluna el adəti ilə elçiliyə getmədiyi, toyunu eləmədiyi üçün gəlini heç cürə qəbul etmək istəmir. Gəlini haqqında xoşagəlməz şayiələr yayıldığında gəlinlə qaynana arasında narazılıqlar dərinləşir. Oxucu gəlini təmizliyinə, insanlara qayğıkeş münasibətinə görə sevir. Şəfa ilə Faiqin bir-birləri ilə incə rəftarları, saf duyğuları, sevib-sevilən gənclərimizə bir nümunədir, - desək yanlışdır. Əsərin sonunda qaynana evdən qovduğu Şəfanın saflığını, səmimiyyətini görüb hərəkətlərinin pəşmançılığını çəkir.

V.Babanlı “Gəlin” povestindən sonra ardıcılıqla “Tanışlarım və dostlarım” (1961), “Ayazlı gecələr” (1961), “Həyat bizi sındırır” (1964), “Vidən susanda” (1970, 1976), “Müqəddəs ocaq” (1983), “Ömürlük cəza” (1990, 1998), “Qərib eşq”, “Ana intiqamı” (1994), “Zəmanə adamı”, “Kişilik haqqı” (2002), “Gizlinlər” (2008) və s. əsərlərini yazır.

Vidadi Babanlıya daha geniş şöhrət qazandıran onun şah əsəri “Vidən susanda” romanı olmuşdur. Əsər elmi tədqiqat institutunda baş verən proseslərdən, orda fəaliyyət göstərən alimlərin həyatından bəhs olunur. Haqsızlığa göz yummağı bacarmayan, düzlüyü, həqiqəti sevən Vüqar obrazı dövrü üçün yeni idi. Müəllif əsəri 1965-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında çap elətdirir. V.Babanlı əsərdəki obrazların xarakterlərini açarkən onların daxili aləmini, hiss və düşüncələrini çox ustalıqla qələmə almışdır. Yazıcı

romanda istedadlı professor, nəcib insan Zöhrab Günəşlinin, hər yerdə özünü bilikli göstərən, ancaq dar düşüncəli Bəşir Bədirlinin, böyük həyat təcrübəsinə malik olan Cövdətin, meşşan, inadkar Mərhəmət xanımın, simasız Ziyanın obrazlarını ictimai həyatın aktual mənzərələri fonunda ümumiləşdirə bilmişdi.

“Vicdan susanda” romanı şöhrətlə yanaşı, eyni zamanda müəllifinə bəlalər də gətirir, prinsipial qələmə malik yazıçını ictimai sınaqlar qarşısında qoyur. Həyatın neqativ tərəflərini açıb-göstərdiyi üçün Vidadi Babanlının dünya görüşündə antisovetizm meylləri axtarılır, kommunist ideologiyasına zidd mövqeyinə görə onu işdən çıxarırlar. Partiya iclasında haqqında məsələ qaldırılır. Bədxahları: “Əsərdəki hadisələr real həyatla uyuşmur, sovet adamlarına, sovet cəmiyyətinə, sovet quruluşuna, sovet alimlərinə böhtan atılır. Sovet adamlarının vicdanı susa bilməz. Bu başdan-ayağa qarayaxmadır” – deyə yazıçını divara qısnayırlar. Diqqət yetirək. “Gəlin” povestinin müvəffəqiyyətindən sonra müəllifi təmtəraqla partiya sıralarına qəbul etmişdilsə, “Vicdan susanda” əsərinə görə Vidadi Babanlının partiya sıralarından xaric olunması məsələsi qaldırılır. Öz dövrü üçün bu, ən ağır cəza hesab olunurdu. Yazıçı kitablarını çap etdirə, heç yerdə işə qəbul oluna bilməzdi.

Müsahibələrindən birində V.Babanlıdan soruşanda ki: “Əgər vicdan susarsa, nələr olar?”, cavabında deyir: “Vicdanın susmağı hər şeyin məhv olmağı deməkdir. Bütün müqəddəs dəyərlərin məhvi deməkdir. Vicdan susarsa,

deməli, səndə nə namus var, nə qeyrət var, nə ar var, nə insanlıq var, nə alicənablıq var. Vicdan hisslərin ən alisi-dir. Vicdan gərək susmasın. Vicdan susanda hər şey məhv olur. Onda cəmiyyət də qəhr olur, insanlıq da qəhr olur, hər şey qəhr olur. Ona görə də vicdanı həmişə qorumaq, həmişə oyaq saxlamaq gərəkdir. Onu susmağa qoymamaq lazımdır”.

Vidadi Babanlı həyatın nəbzini tutmağı bacaran yazıçıdır. Güclü müşahidə qabiliyyəti ölkədə baş verən prosesləri zamanında görüb qələmə almaqda hər zaman ona yardımçı olmuşdur. “Həyat bizi sınayır” romanı buna bariz nümunə ola bilər. Keçən əsrin ortalarından başlayaraq kənddən şəhərə axın çoxalmışdı. Xüsusən “təzə şəhər” – Sumqayıtda sənayenin inkişafı gənclərin zavodlara can atması ilə müşayiət olunurdu. Əsərdəki hadisələr də Sumqayıtın Metallurgiya zavodunda baş verir. Müəllifin özü də qəhrəmanı ilə birgə həmin zavodların birinin yataqxanasında tərbiyəçi vəzifəsində iş düzəlir ki, qələmə aldığı personajlarını yaxşı tanısin. Bu da gerçəkliyin, real həyat həqiqətlərini doğru, dürüst göstərməyin üsulu kimi parlaq nəticələnmişdi. Əsərin qəhrəmanı Həsərin arxasında canlı həyat materialları dayanır. Kənddən şəhərə gələn, ali məktəbə daxil ola bilməyən qəhrəman zavodda işə düzəlir, öz zəhməti bahasına əmək qabaqcıllarından birinə çevrilir. Gənclərin sevə-sevə oxuduqları bu əsər çap olunduğu dövrün aktuallığını şərtləndirməklə, gənc nəslin mənəvi tərbiyəsində böyük önəm kəsb etmişdir.

V.Babanlının ən oxunaqlı, yaddaqalan əsərlərindən biri də “Müqəddəs ocaq” romanıdır. Xalq danışq dilini mükəmməl bilən müəllifin təhkiyəsindəki koloritli sözlər, təbiilik, səlistlik bu əsərdə daha aydın nəzərə çarpır. Əsərdə biz dağlar qoynunda yerləşən kəndlə, orda yaşayan sadə, zəhmətkeş, müdrik insanlarla tanış oluruq. Burdakı insanlar öz milli adət-ənənələrini, qonaqpərvərliyini, kökdən gələn səmimiliklərini qoruyub saxlamışlar. Ümumiyyətlə, bu əsərdə olduğu kimi, müəllifin bütün əsərləri milli kökə söykənir. Əsərin baş qəhrəmanı gənc bioloq Xalisin müalicəvi bitkiləri araşdırmaq niyyəti ilə şəhərdən gəlib dağlara qalxmasını təsvir edərkən, müəllif eyni zamanda təbiətin əsrarəngiz gözəlliklərini, gah dumanın ağ tül pərdə kimi yellənə-yellənə dağların üstündən keçməsinə, gah şimşəyin çaxmasını, gah da yağışın yağmasını bir rəsm lövhəsi kimi gözümüzün qabağında canlandırır. Yazıçı özü də dağlar qoynunda böyüdüüyü üçün oranın otuna, çiçəyinə, daşına, qayasına, bulaqlarına yaxşı bələddir.

Bu əsərdə bitkin obrazlardan biri də Xeyri kişidir. Xeyri kişi dağların yollarına, cığırlarına nabeləd olan Xalisə yol bələdçiliyi edir, dağlara çıxır, bitkilər aləmini ona tanıdır, saf, qonaqpərvər kənd əhlini onunla görüşdürür.

Maraqlı obrazlardan biri də insani keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirən müdrik Mövlanogludur. Xalqının dərdinə şərik olan, xeyrinə-şərinə yarıyan Mövlanoglu ölüm ayağında da özünü yox, camaatını fikirləşir. Vaxtilə böhtanlara məruz qalan bu xeyirxah kişiye xalq düşməni damğasını vurur, çirkin niyyətlərdə töhmətləndirirlər.

Mövlanoglu ölümü də mərd qarşılayır, axır dəqiqələrdə ölməyini ona görə istəmir ki, kənddə onun təkidi ilə çalışan toy şənliyini yasa çevirməsin. Ona görə də bir günlüyə də olsa Allahdan möhlət istəyir.

Müəllif onun əsil azərbaycanlılara məxsus xarakterini çox inandırıcı şəkildə bədii boyalarla canlandırmışdır. Bu obrazlardan başqa bir neçə işıqlı surətlər ön plana çəkilmişdir ki, onlardan Xıdırla onun qızı Zərrindir. Doğma ocağa, kökə bağlı olan Zərrin müasir dünyagörüşü ilə seçilir. Sanki kəndlə şəhərin vəhdəti bu qızın simasında cəmləşmişdir.

“Müqəddəs ocaq” əsərində Xalislə Zərrinin bir-birilərinə olan romantik sevgi hissləri öz paklığı, təmizliyi ilə diqqəti cəlb edir və yadda qalır. Bu əsərdəki həyat həqiqətlərinin dolğun təsviri göstərir ki, müəllif süni, şablon ifadələrdən uzaqdır. Bu da V.Babanlının daimi yazıçı uğurunu təmin edən cəhətlərdəndir.

Müharibə mövzusu da qocaman yazıçının yaradıcılığından yan keçməmişdir. 1993-cü ildə müəllif Qarabağ müharibəsinə həsr etdiyi “Ana intiqamı” povestini yazır. Azərbaycanın görkəmli aktrisası Leyla Bədərbəyli əsəri oxuyub bəyənir və Milli Dram Teatrının bədii rəhbəri Həsənağa Turabovdan xahiş edir ki, əsəri səhnələşdirdinsinlər. “Mən o əsərdə “ana” obrazını oynamaq istəyirəm” deyir. “Ana intiqamı” pyesi müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulur və “ana” obrazını Leyla xanım oynayır. Bu, Leyla Bədərbəyli səhnədə oynadığı son çıxışı olub. Çox sevinirəm ki, həmin tamaşaya baxmaq mənə də nəsib oldu.

Vidadi müəllimin həyatında ürəyinə yaxın iki həmdəmi olub həmişə. Həyat yoldaşı və yazı masası. Xəstəxanadan qayıdarkən müəllif “Salam, yazı masam” şeirini ömrünün yarıdan çoxunu arxasında keçirtdiyi yazı masasına həsr etmişdir.

Salam, yazı masam, bir daha salam!
Nə müddətdir səndən uzaq düşmüşəm.
Bu təzə görüşdən mən çox xoşhalam,
Xiffətini çəkmək olmuşdur peşəm.

Salam, yazı masam, bir daha salam!
Yaxşı ki, üzmədi bizi intizar.
Səninlə görüşə hədsiz xoşhalam,
Hələ yazılası neçə əsər var.

Hörmətli Vidadi müəllimin hələ yazacağı çox əsərləri var. Arzu edirik ki, sevimli yazıçımız o yazı masasından ayrılmasın və yeni-yeni əsərlərini yazsın, yaratsın. Oxucularının isə bu zəngin bədii xəzinədən öyrəndiyi, bəhrələndiyi, ibrət götürdüyü həyat dərsləri saysız-hesabsızdır.

XOŞBƏXTLİYİ YOX, GÖZƏLLİYİ SEÇƏN YAZIÇI

Sara Oğuz öz orijinal, bədii, publisist yazıları ilə seçilən istedadlı qadın yazıçılarımızdan biridir. O, 1944-cü il dekabrın 29-da Oğuzda anadan olub. 1965-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu qurtarıb. 1975-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda estetika üzrə aspiranturanı bitirib. Sonra İncəsənət muzeyində işə qəbul olunur, adi baxıçılıqdan şöbə müdirliyinə qədər yüksəlir. Elə ilk bədii-publisistik yazıları da burda ərsəyə gəlir. S.Oğuz yaradıcılığa kiçik həcmli hekayələrilə başlayıb və ilk dəfə olaraq onun bir neçə hekayəsi “Azərbaycan” jurnalında çap olunur. Sonra o hekayələr kitabını hazırlayıb nəşriyyata təqdim edir, ancaq kitab bir neçə il nəşriyyatda yatıb qalandan sonra tənqidçi-professor Akif Hüseynliyə rəyə verilir. Akif Hüseynli hekayələri oxuyub “Bu nasir kimdirsə, hərtərəfli biliyə malikdir. Görünür, söz sərrafıdır. Həm də təsviri sənəti gözəl bilir” – deyib S.Oğuzun kitabına müsbət rəy yazır. Həmin rəydən bir neçə misranı diqqətinizə cəlb etmək istəyirəm. “Həqiqi sənətin nişanələrini hiss etdiyin əsərlərlə tanış olanda sevinməyə bilmirsən. Mən yəqin etdim ki, Sara Nəzirovada qıbtə doğurası istedad var”. Və yaxud. “Sənəti duyan hər bir kəs onlardakı yüksək yazıçılıq məharətini təqdir etməyə bilməz. Müəllif dili heyrət doğuracaq dərəcədə bilir. Müəllifin söz ehtiyatı zəngindir. Ob-

razları öz dilində məharətlə danışdırır. Elə buna görə də xarakterlər göz önündə canlanır. Bunu yəqin etmək üçün “Ölü dərdi” hekayəsini oxumaq kifayətdir”.

S.Oğuz yaradıcılığa kiçik həcmli hekayələri ilə başlasa da sonralar bir-birindən maraqlı “Tale damğası”, “Ümid ulduzu”, “ Bayat oxşaması”, “Çərxi-fələk”, “Kəpənək ömrü” povestlərini yazır. Bu əsərlər real hadisələrdən, müəllifin gördüyü, tanıdığı insanlardan bəhs etdiyi üçün yadda qalır, oxucuların qəlbinə yol tapır. Bu əsərləri avtobioqrafik nəsr nümunələri də adlandırmaq olar. İkinci dünya müharibəsindən sonrakı nəslin çətin həyatından bəhs edən “Ümid ulduzu” povestində yazıçı obrazların mətin, düzümlü xarakterlərini dəqiq, tutarlı epizodlarla göstərir, lakonik cümlə və ifadələrlə bitkin portretlər qalereyası yaradır. Onun bütün əsərlərinin istər iri həcmli povestlərinin, istərsə də kiçik hekayələrinin qəhrəmanları daim daxili inkişafda formalaşmaqdadırlar. Onlar daxili dəyanətlərinin məhvərinə sadıq qalsalar da düşdükləri şərait, hadisə və olaylardan ibrət götürürlər, hansı məğlubiyyətlərə uğrasalar da ümidlərini itirmirlər.

Sara Oğuzun ən böyük nailiyyəti onun istər povestlərində, istərsə də hekayələrində xarakter yaratmaq bacarığıdır. “Köhnə kişi” hekayəsindəki Mamı kişinin öz yaşayış tərzı var. Heç kəsdən asılı deyil, heç kəsin malına gözünü dikmir. Müəllif hekayənin təhkiyəsini qəhrəmanın həyat tərzı kimi asta-asta, aramla Mamı kişinin özündən çox yan-yörəsindən, bağ-bağatından danışır. İlk baxışdan adama elə gəlir ki, yazıçını insanlardan çox onları

əhatə edən əşyalar, təbiət maraqlandırır. Lakin Sara Oğuzun üslubuna bələd olanlar yaxşı bilirlər ki, onun işlətdiyi hər bir təsvirin, əşyaların xarakterlərin açılmasında mühüm rolu var.

Nasir Mamı kişinin bağlı-bağatlı, şabalıdlı evini təsvir edərək Maminin həyat tərzini, arvadı öləndən sonra aldığı Gülsümün iş-gücündən narazılığını, evində yorğan sırayan ləzgi qızı Gülsümə aşiq olmasını və “Şabalıdı yığanım yoxdu” deyərək onu evə gətirib arvad etməsini çox inandırıcı, ustalıqla təsvir edir. Mamı kişinin evi də özü kimi köhnə idi. Yerindən duranın təzə ev tikdirdiyini görən Mamı kişi fikirləşirdi ki, özünə ev tikdirsən. Ancaq bu fikirdən tez də daşınır. Həmkəndlilərinin yaşında onu hörmətə mindirən ağırbatmanlığıdır – əgər onun kiməsə işi düşürsə - istər rüşvətxor kolxoz sədrinə, istərsə də məşəbəyinə, hörmətdən düşmək qorxusu onu bu niyyətdən çəkindirir.

Müəllifin başqa bir hekayəsindəki (Yengə) Zülhəccə obrazı da bir xarakter kimi oxucunun gözündə canlanır. Müəllif “Yengə” hekayəsindəki incə bir sarkazmla təhkiyəni təsvir edir. Hekayənin sonunda isə kəsərli qılınc kimi sözü sıyrıb, hikkəsi-fitnəsi aləmi cana gətirmiş yengə Zülhəccə qarının iç üzünü açır.

Azacıq anlaşılmazlıq üzündən toya vaycan salan, elin cavanlarını istədiyi kimi fırladıb barmağına dolayan bu qarının əsil sifəti bircə hamam səhnəsi ilə ap-aydın cızır. Elə bu səhnədəcə artıq yengənin gələcək iştəklərinin ilmələrini hekayənin kompazisiyasına vurur... “Zülhəccə

xala ola, hamama gələ, özü yuyuna, özü çimə - olan iş deyildi. Axı, sizə deməmişəm, Zülhəccə xalanın kənddə sayğılı yeri vardı. Hörmətli, izzətli peşə sahibidi. Hacı Qədimalılar nəslinin yengəsi. Onların da tayfasını hürkütməmiş saymaq olmazdı. Zülhəccə xala deməsin, it ilxısı, köpək sürüsü. O, ildə bir neçə kərə yengə getməli olurdu. Gah oğlan yengəsi, gah da qız yengəsi. Ayrı məhəllədən də ona minnətə gələn olurdu ki, bəs bu işin sənədən başqa yiyəsi yoxdur. Zülhəccə xala da minnətə gələni hörmət yiyəsi, qədir-qiymət sahibi bilirdisə, razılıq verərdi. Yox, özü deyəsi, bir qəpiyə dəyəsi adamlar deyildisə, “düdük” verib yola salardı. Nəsildə kimin evlənmək söhbəti düşürdüsə, birinci Zülhəccə xalanın ağzını arayırdılar. Kimə qız tapılmırdısa, kimin qızı evdə qalırdısa, Zülhəccə xalaya genişiyə gələrdilər. Hansı qız “istəmirəm, getmirəm” deyib dururdusa, Zülhəccə xala böyük oğlu ilə özünü yetirirdi. Böyük oğlu nəhəng kölgəsini irəli verib, qan dolmuş göy gözlərini bərəldərək xırıltılı səsiylə “Səni qana qəltan eləyərəm, ağzın nədi üzə qayıdasan” – deyə qızlara həng gələrdi...” .

Zülhəccə xalanın düzəltdiyi işlərin biri də boşa çıxmamışdı. Bilici, sərraf adam olan bu qadın öz sirri-sehri ilə istədiyinə nail olurdu.

İnsanlar arasında nifaq salan, onları bir-biriləri ilə düşmən edən, ancaq özünü mələk kimi göstərən bu qadının obrazını müəllif böyük üstəliklə yaratmışdır. Bəs bu qadının ailədəki əməllərinə inanırıqmı? Tənqidçi Bəsti Əlibəyli bu haqda yazır: “İnandırıcılıq bədii əsərin dəyərini

müəyyənləşdirən əsas meyarlardan biridi, hekayə üçün-sə bu bir normal şərtidir. Çünki roman, povest kimi iri-həcmli mətnlərdən fərqli olaraq bixətli, yığcam hekayə-də, xüsusən də novellada oxucunu azdırmaq çətindi. Onu əldə saxlamağın yolu dərhal və qeyri-şərtsiz inan-dırmaqdır... Məsələn: “Yengə” hekayəsində xoşlamadığı qaynı arvadından və onun dikbaş qızından qisas alan Zülhəccə qarının bircə kəlməsi “Mən üzükqara bir qıza yengə gedə bilmərəm” – deməsiylə qardaşı ayağı üzəngi-də gəlin köçən bacısını boğub öldürür. Oxucu belə bir sonluğa inanacaq mı? Qəti şəkildə “bəli” deyirik, çünki yüz ölçülüb-biçilmiş, olduqca, həssas bir situasiya var or-tada”.

Yazıcının ən böyük nailiyyəti onun dilidir. Sara Oğuz-da söz ehtiyatı çoxdur. İstər povestlərində, istərsə də he-kayələrində. O, yaratdığı obrazları özünəməxsus tərzdə danışdırır. Müəllifin təhkiyəsi də sünilikdən uzaqdır və ən ciddi bir hadisəni qələmə alarkən yumordan istifadə edir. Burda məşhur dilçi alim T.Hacıyevin dil haqqında yazdığı aşağıdakı mülahizələrinə nəzər salaq. “Yazıçı yazıçılığının bütün cəhətləri ilə zəmanəsinin yetişdirmə-sidir və onun ictimai-estetik tələbindən doğulur, ideya və düşüncəsi, janr və poetikası, dil və üslubu ilə” və yaxud “Dil bədii məzmunun ən mühüm çatdırıcı vasitələrindən-dir. Yeganə deyilsə də ən başlıcasıdır. Oxucu ilə nəinki estetik ünsiyyətini dillə saxlayır, yazıçı, həm də məhz dili ilə yaşayır”. Müəllifin “Ölü dərdi” hekayəsindəki qəhrə-manın – daş yonanın dilindəki yumora diqqət yetirək.

“Daş daş ola ha, sirinsinib durur üzünə. Hələ harasıdır. Bir də gördün, sürütləyib salırlar gözümlün bıçağı qraniti karxanaya. Ciblərindən bir şəkil çıxarıb deyirlər: “Bu arvadı görürsən, telefonla danışdığı yerdə heykəlini bunun üstündə yonarsan”. Deyirəm, kişinin arvadı bir vəzifə-zad sahibiymiş. “Yox” deyirlər, evdar qadın idi. Sən demə vəsiyyət eləyib ki, “tilifon qulağında” mənə heykəl qoyarsız. “İmaməli dayı elə düzəlt, elə bir diridir, indicə telefonda danışacaq. Ürəyimdə deyirəm” sənin “İmaməli dayını da, “telefon” istəyən ananı da... O boyda əndazəni bunun üstündə necə tərəş edim?”.

“Savad yiyəsi” povesti rəssamların mühitindən, rəssamla cəmiyyət arasındakı ziddiyyətlərdən, qondarma təbliğat maşının həqiqi sənətkarların həyatında oynadığı müdhiş rolundan bəhs edir. Bu maşının şirnikdirici cənginə keçən təbiətən istedadlı rəssamlar da yolunu azıb, qazanc dalınca qaçmaqdan olan – qalan ilhamlarını da itirib, həmin təbliğat maşınının bir yivinə, çarxına çevrirlər. Povestin təhkiyəsi mürəkkəb tərkibliidir. Gah sxematik təsvirlərlə dolu plakat fraqmentlərini xatırladan səhnələr, gah da həyatiliyi və emosional dərinliyi ilə insanın iliyinə işləyən faciəvi notlar povestdə növbələşir. Bəzən adama elə gəlir ki, yazıçı bu müxtəlif üslub xüsusiyyətlərini “barışdırma bilməyəcək və əsərin arxitekturası pozulacaq. Yazıçı sanki “Savab yiyəsi” povestinin təməlini təşkil edən “kərpiclərin” tarazlığını zorla saxlayır.

Müəllifin qəhrəmanlarının əksəriyyəti talesiz, gözəlliyi xoşbəxtliklərindən üstün tutan, öz mənəvi saflıqlarını

qoruyub saxlayan, sevmək, sevilmək istəyən qadınlardır. Onun "Tale damğası" povestindəki əsərin qəhrəmanı gözəl, taleysiz Şamxatun – müəllifin xalasıdır. Sibirə sürgün olunmuş ata və qardaşlarının həsrəti ilə böyüyən Şamxatun bu atasızlığın qurbanı olaraq sevmədiyi Şamxal tərəfindən qaçırılır. İlk zamanlar bu evliliyə qarşı çıxsada, sonradan körpəsinin xatirinə boyun əymək məcburiyyətində qalır. Ömrünün sonuna qədər istəmədiyi bir həyatı yaşamağa olur.

Tədqiqatçı, Vyana universitetinin müəllimi Sena Deqan 1994-cü ildə Bakıda olarkən S.Oğuzun əsərlərilə tanış olur. Sena Deqan "Tale damğası" əsəri haqqında öz mülahizələrini belə izah edir. "S.Oğuzun qəhrəmanları özünü fəda etmək barədə düşünməzlər, tale belə gətirir ki, daim öz azadlıqlarını axtarırlar. Məsələn: "Tale damğası"nda qəhrəman məhz qadın tipajlarının ətrafında – nənəsi, anası, başlıca olaraq xalasının həyatı, həyat tərz, mehriban, isti mühitində öz daxili müstəqilliyinə can atır. Bu təkcə patriarxallıqdan irəli gəlmir. Burada sosial maneə yoxdur. Qadın həqiqəti var".

Müəllif "Bayat oxşaması" povestini isə bir qaçqının – Şərifin həyatına həsr edərək onun ailəsinin başına gətirilən amansız faciəsindən, qaçağın bacısının ailənin namus və şərəfini qorumaq xatirinə canını cəsarətlə fəda etməsini şifahi xalq ədəbiyyatından qidalanmış dili ilə, dialektləndə istifadə edərək olduqca oxunaqlı bir əsəri oxuculara ərməğan edir. Əsərdə nənənin dilindəki ifadəyə nəzər salaq: "Qanlı, qanına boyanasan, Şərif balam qaçaq düş-

dü. Qanlı, qanına bələnəsən, evimin dirəyi, oğul nəvəm didərgin düşdü. Qanın qaysaqlanmasın müddəay, damımın tiri, tirboyun Şərif evindən ayrı düşdü. Yasaq, yasavul əlində qaldıq, qanlı...”

Sara Oğuzun bir-birindən maraqlı, duzlu povestlərinin əsas məziyyəti - ən əvvəl zəngin dilinin koloriti, obrazlarının inandırıcı, təbii olması və möhkəm kompozisiya özülü üzərində qurulmasıdır. Həm də yazıçının xalqımızın adət-ənənələrini, kökünü bilməsi, folklordan gələn şirin təhkiyəsi onun yazılarına təkrar olunmaz bir ovqat gətirir. Onun obrazları daim yaşadığı mühitin ab-havasına dözə bilməyən öz hüquqlarını tələb edən təmkinli insanlardır. Müəllifin müasir dövrümüzün real həyatıyla səsleşən “Kəpənək ömrü” povestinin qəhrəmanları ziyalı qadınlardır. Əsəri oxuyarkən gözüümüzün qabağına balalarına bir parça çörək qazanmağın ucbatından “Talkuça”larda, metronun keçidlərində alver edən ziyalı qadınlarımız gəldi. Onların əksəriyyəti bürküdən, havasızlıqdan xəstəliklərə tutulsalar da, həmin keçidlərdən əl çəkmirlər. Çünki onların yeganə qazanc yerləri ancaq oralardır. İnstitutlarda, müəssisələrdə, məktəblərdə aldıkları məvacibləri heç çörək puluna da çatmayan, sosial vəziyyətin ağırlığından mənən düşkünləşən qadınlarımızı müəllif bu əsərdə üç qadının simasında cəmləşdirir. Ehtiyac bu üç ali savadlı rəfiqəni dovğalıq tərə, pencər, yemlik yığmaq üçün Bakı bağlarının birinə aparıb çıxardır. Bakının ətraf düzənlikləri isə icarəyə verilib sahibkarlar tərəfindən zəbt edilib və qadınlara icazə verilmir ki, onların işarə

qoyduqları sahələri ayaqlasınlar. Bu üç qadın – elmi işçi, hesabdar və laboratoriya müdiri hələ də bazar iqtisadiyyatının sərt qanunlarına, özəlləşmənin ab-havasına alışa bilmirlər. Öz halal məvaciblərindən savayı başqa gəlir mənbəyini görməyən qadınlara təklif edilir ki, qalib günəmuзд sahədə işləsinlər. Onlar həftənin şənbə və bazar günləri iş yeri tapdıqlarına sevinirlər. Rəfiqələrin ürəyində bir ümid qığılcımı baş qaldırır. Hər həftə iki gün gəlib buralarda pamidor şitillərinin alağını etsələr, məsələn, hesabdar-gözü gölməçə gölünə çalan qadın şikəst ərinin dərman pulunu əldə edəcək, laboratoriya müdiriəsi həmişəlik xaricə getmək üçün özünə yol pulu düzəldəcək, o biri qadının – elmi işçinin də pul sarıdan qayğısı başından aşır. Razılaşırlar. Ancaq iki gün günün altında zərif dərilərini yandıra-yandıra qan-tər içində çalışsalar da, ümidləri boşa çıxır. İkinci gün axşamüstü özünü sahəyə yetirən sahib onların hər birinə bir çörəyin pulunu ödəyib təhqiramiz sözlərlə başa salır ki, əgər onun verdiyi pula etiraz etsələr, nə qədər istəsə işçi qüvvəsi tapa bilər. Sahib dil tökə-tökə, əl-qolunu ölçə-ölçə iş axtaran minlərlə bığburma cavanları misal çəkir. “Qul bazarında səf-səf durublar. Sizinsə qırmızı qiymətiniz beş yüz manatdı” (yəni təzə pul-la qırx qəpik) – deyib, onları əliboş evlərinə yola salır.

Savadsız, adlarını belə düzgün yazma bilməyən sahibkarların təhqiramiz sözlərinə məruz qalan qadınlar vaxtilə bir idarənin, bir müəssisənin hörmətli, savadlı işçiləri idi. Bu ziyalı qadınlara əzab verən maddi vəziyyətlərinin çətinliklərindən çox, mənəvi sarsıntılarıdır.

Laboratoriya müdirinin mühacirətdə yaşamaq istədiyini eşidən rəfiqələr ona etiraz edəndə deyir: “Mənim işimdən başqa heç vaxt heç nəyim olmayıb. Məsələ həyatın çətinliyində deyil. Bir qarnı ac, bir qarnı tox - fərqi yoxdur. Bərkə düşəndə bu yolla da çörək qazanmaq olar. Amma mən sənətimi itirirəm. Ömrüm boyu əmələ - ərsəyə çatdırdığım iş gözümlə görə-görə puç olur. Laboratoriyamız daha yoxdur. bizim ora gedib-gəlməyimiz ölünün ömrünü uzatmaq kimi bir şeydir”.

Adama elə gəlir ki, “Kəpənək ömrü” əsərinin qəhrəmanları cəmiyyətdə baş verən neqativ hallara, dözülməz münasibətlərə, insanlar arasında dərin ziddiyyətlərə dözməyib kəpənək ömrü qədər qısa həyat yaşayacaqlar. Axı bəzi kəpənəklərin ömrü bir gündür. Lakin Sara Oğuzun böyük yazıçı qüdrəti ilə işlətdiyi son cümlə bu qaranlıqları, boğucu ictimai münasibətlərin torunu qırıb insanı işıqlığa çıxarır. Bu “Zülümlə özümü yerdən durmağa məcbur elədim ki, qoy ömrünü ağzıbirdə qurtarmasın!” cümləsi zahirən nə qədər kiçik və ləngər olsa da, daxili enerjiyə malikdir. Həmin cümlə ilə azadlığın, işıqlı nə varsa onun rəmzi kimi işlədiyi obrazı – kəpənəyi yazıçı əsərin qəhrəmanının əli ilə çölə buraxmağı qərara alır. Bununla da yazıçı sanki özü div gücü ilə təpiyini yerə vurub, əsərin qəhrəmanlarını və oxucularını azad ənginliklərə qaldırır.

Filologiya elmləri doktoru, tənqidçi Vaqif Yusifli S.Oğuzun yaradıcılığından yazaraq: “Onun təsvir etdiyi qəhrəmanlar yaşadıkları boğucu mühitin havasına döz-

mür, çərçivəyə sığmırlar. Etirazçı əhval-ruhiyyə, fərdi mənəvi azadlığa meyl, eyni zamanda gözəllik qarşısında heyrət, özünü dərkə, özünü idraka çağırış bu qəhrəmanların həyat idealını müəyyənləşdirir” – deyir.

Müəllifin qələmə aldığı “Çərxi-fələk” povestinin qəhrəmanı həyatda gözəllik saf, təmənnasız sevgi axtaran Xədicədir. Xədicə də Ələkbərdə özünə qarşı ülvə məhəbbət görmək istəyir. Ancaq bir-birilərinə könül verən iki gənc manelərlə rastlaşırlar. Ələkbərin anası “Əslə-kökü bilinməyən kəndçi qızıyla bizimki tutmaz”. Mən bu rayonluların zatına bələdəm. Sürüynən yaşayan millətdi. Bir də bu rayon qızları Molla Nəsrəddinin bağlı danasıdır. Açılan kimi min işdən çıxırlar. Üstlərində göz yox, qadağa-qaytan yox” deyə oğlanı Xədicədən soyudur. Bu iki gəncin yolu ayrılsa da onlar xoşbəxt olurlarmı. Tale elə gətirir ki, ahıl yaşında tənha yaşayan Xədicə dənizdə boğulur, onu sahilə çıxarıblar və çimərlikdə olan Ələkbər qadını tanımadan, bilmədən axşamdan səhərə qədər Xədicənin cənazəsinin keşiyini çəkir. Biləndə ki, keşiyini çəkdiyi meyit Xədicəninidir, sanki havalanır və günahını yumaq üçün özü-özünü cəzalandırır. “Xədicəni mən öldürmüşəm” deyib özünü polisə təslim edir. Tənqidçi Bəsti Əlibəyli “Çərxi fələk” povestini təhlil edərək Ələkbərin Allah tərəfindən cəzalandırıldığını yazır: “Bu o deməkdir ki, hər şey yerdə həll olunmur. Əməl törədilmişsə, onun bədəli də göylərin cəzasından qaça bilmir və otuz il öncə törətdiyi ağır günahın bədəlini bir yay günü dənizdə

boğulub ölən Xədicənin meyitinə gecədən sübhədək keşik çəkməkdə ödəyir” deyir.

Müəllifin indiyə kimi səkkiz kitabı işıq üzü görüb. Əsərləri rus, ukrayn, ingilis, ispan və çin dillərində nəşr olunmuşdur. “Tale damğası” povesti müəllifdən xəbərsiz ən yaxşı əsər kimi Amerikada çıxan “İkarus” jurnalında çap edilib. Jurnalın redaktoru S.Şerri Sevistiades S.Oğuzun yaradıcılıq keyfiyyətlərinə toxunaraq onu “ekstremal dərəcədə istedadlı yazıçı” adlandırmışdı.

Onun yaradıcılığında publisistika da xüsusi yer tutur. Müəllifin “Gözəlləmə”, “Ocaqlarımızın bərəkəti”, “Çin süsləməsi”, “Keçmişimiz və mədəniyyətimiz”, “Ulu Naxçıvan”, “Qobustandan qaynaqlanan sənət”, “Beşik başında”, “Vətənin qürbəti”, “Türkmən tərəfi” və s. əsərləri adi yazılar deyil, onların hər biri toxunduğu mövzu haqqında dərin biliyin məhsulları, bitkin, poetik tabloulardır. “Gözəlləmə” publisist yazısında müəllif azəri qadınlarının geydikləri zərxaralardan, qanovuz atlaslardan, alışdımyandım parçalardan, boyun boğazlarına, qulaqlarına taxdıqları sinəbənddən, ay-ulduzdan, quran qabıdan, butaqarmaqdan, qırxdüymədən, zənbil sırğadan söz açır. Nənələrimizin, gəlin qızlarımızın, bəzək-düzəyindən sevə-sevə danışır. “Türkmən tərəfi” yazısında müəllif Türkmənistanın etnoqrafiyasını, adət-nənələrini, türkmən bacı-qardaşlarımızın ruhunu, psixologiyasını çox ustalıqla oxucularına çatdırır. Bu publisist yazı esse janrında yazılmış olsa da, bütöv bir əsərin emosionallığını və dolğunluğunu özündə toplayır. Dramaturq – yazıçı Əli Əmirli S.Oğu-

zun yaradıcılığına yüksək qiymət verərək yazır. “Sara xanım əl atdığı bütün mövzulara gözəllik, xeyirxahlıq və mərhəmət ölçüləriylə yanaşır. Elə buna görə də müəllif fırça ilə rəsmlər çəkməsə də, rəssamdır: O, gördüklərini, duyduqlarını, eşitdiklərini oxuyan hər kəs ilk növbədə yüksək bədii zövq, ləzzət alır, sözün dadını hiss edir; konkret bir hadisə, konkret bir rəsm əsəri və ya rəssam elə yazır ki, elə danışır, onu bədii materiala elə çevirir ki, çox vaxt haqqında söhbət açdığı obyektə kölgədə qoyur”.

Ümumiyyətlə S.Oğuzun yaradıcılığında, öz timsalında bir dastan epos dolğunluğu, epik vüsətli, insana qüvvət və qüdrət aşıl原因an mifdən gəlmə bir ümman var. “Gözəlləmə” yazısının təsvir təhkiyəsinə fikir verin: “Pay-püşün şahı baş yaylığıdır. Cavan baldıza, qıza düşbərə ipək, şal eltiyə ağ kalağayı, krepdişin şal, bir az ortabab-oturuşmuş qadın xeyləyinə soğanı Şəki kalağayısı, yaxud Bascall kalağayası göndərilərdi. Basqall kalağası da kalağayıdı ha!.... Üstündə çeşidli butalar. Arxa-arxaya duran küsülü butalar adlanır. Üz-üzə duranı öpülü buta – məhəbbət rəmzidir. Qoşa butanın arasından qıçalar çıxanda, olur balalı buta. Yəni ailə -uşaq timsalı... Bir oğlan, qız sevgilisini qismətini tapanda ona buta verib deirlər”.

Tənqidçi-professor Tehran Alışanoğlu S.Oğuzun kitabı haqda öz təəssüratını belə ifadə edir. “...Bu kitaba yığılmış povestlərlə hələ işim yox, məhz “yazılar” – kitabın ikinci qisminə toplanmış sənət oçerklərini nəzərdə tuturam. Məni sadəcə maarifləndirmədi – Azərbaycan mədə-

niyyətinin zənginliyinə nə söz?! Təəccübləndirmədi, yox, xüsusən buradaca say-seçmə adlarla az qala yetmiş il izlənən təsviri sənətimiz üzərində dayanıram: - Rəngin, təsvirin, hətta lövhələrdə çırpınan musiqinin sözə şevrilib, gözlərim önündə yenidən canlanması, doğrusu, çaşdırdı və valeh etdi məni”.

Sara Oğuz harda olursa-olsun – istər Azərbaycanda, istərsə də xarici ölkələrdə Azərbaycan mədəniyyətini, ədəbiyyatını, incəsənətini təbliğ etməyə çalışmışdır. Onun pyesləri – Öz nağılını yarat”, “Qayıt”, “Mərd körpüsü” pyesləri Azərbaycan teatrlarında tamaşaya qoyulub, “Azərbaycan film” kinostudiyasında “Batmış şəhərin incəsənəti”, “Nar nağılı”, “Qəsd”, İçərişəhərin hamamları”, “Dost dostu tən gərək”, “Üfüqü ötənlər”, “Sirli bənövşə”, “Müharibə uşaqları” filmləri onun ssenariləri əsasında çəkilmişdir. “Üfüqü ötənlər” filmi 2012-ci ildə dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfə üçün YUNESKO-nun medalına layiq görülmüşdür.

Onun qələmindən çıxan nə varsa, hamısı sanki həzin axan çayın şırıltısına bənzəyir. Bizim ədəbiyyatımızda bu qədər oxucuya pıçıltı ilə danışan ikinci sənətkar yoxdur. Onun bu pıçıltılarında nə öyüd-nəsihət, nə siyasət, nə də kin-kidurətdən əsər-ələmət var. Bu pıçıltılar xalqın yaratdığı nə varsa hamısına yalnız mərhəmət, intəhasız məhəbbət və heyrat təlqin edir.

Bu həssas yazıcının özü də dəyərli əsərləriylə bərabər tanınmış jurnalist Solmaz Əmirli demişkən xalqımızın milli sərvəti idi.

Gözəlliyi xoşbəxtlikdən üstün tutan bu istedadlı xanım yazıçı “Mən xoşbəxtliyi yox, gözəlliyi seçmişəm, çünki Xaliq sifətini gözəllikdə göstərir” deyərdi.

2014-cü ildə haqq dünyasına qovuşan Sara Oğuz həyatda xoşbəxtliyi seçməyə də xoşbəxt yazıçı idi. Çünki özündən sonra qoyub getdiyi əsərləri həmişə sevilib və seviləcəkdir.

260-